

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Kuram / İktisat

Piero Sraffa

malların mallarla üretimi

iktisat
kuramını
eleştiriye
açış

İngilizceden Çeviren: Ümit Senesen

2.
basım

Yordam Kitap

Eserin orijinal adı:

Production of Commodities by Means of Commodities
Prelude to a Critique of Economic Theory

(Cambridge University Press, Londra, 1960)

İngilizceden Çeviren
Ümit Şenesen

Yordam Kitap: 101 ♦ Malların Mallarla Üretimi ♦ Piero Sraffa

ISBN-978-605-5541-01-9 • Çeviri: Ümit Şenesen

Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç

Sayfa Düzeni: Gönül Göner • Birinci Basım: Mayıs 2010

Yayın Yönetmeni: Hayri Erdoğan

© Cambridge University Press, 1960; © Yordam Kitap, 2009

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti.

Nuruosmaniye Caddesi Eser İşhanı No: 23 Kat:1/105 Cağaloğlu 34110 İstanbul

T: 0212 528 19 10 F: 0212 528 19 09 W: www.yordamkitap.com

E: info@yordamkitap.com

Baskı: Pasifik Ofset

Baha İş Merkezi

Haramidere - İstanbul

Tel: 0212 412 17 77

iktisat

MALLARIN MALLARLA ÜRETİMİ

İktisat Kuramını Eleştiriye Açış

İÇİNDEKİLER

ÇEVİRENİN AÇIKLAMASI	9
----------------------------	---

Eski Klasik İktisatçıların Konumunun Yeniden Canlandırılması:

PIERO SRAFFA'NIN SİYASAL İKTİSADA KATKILARI

<i>Heinz D. Kurz, Christian Lager</i>	11
---	----

YARIM YÜZYILIN SINAVINDA SRAFFA <i>Sungur Savran</i>	37
--	----

BÖLÜM I

TEK ÜRÜNLÜ ÜRETİM DALLARI İLE DOLAŞIR SERMAYE	59
---	----

BÖLÜM II

ÇOK ÜRÜNLÜ ÜRETİM DALLARI İLE SABİT SERMAYE	103
---	-----

BÖLÜM III

BİR ÜRETİM YÖNTEMİNDEN ÖBÜRÜNE GEÇİŞ	145
--	-----

DİZİN	164
-------------	-----

Pierangelo Garegnani ile söyleşi:

MARKSİST İKTİSAT KURAMININ SRAFFA'YLA YENİDEN

CANLANMASI	168
------------------	-----

YAZARLAR HAKKINDA	175
-------------------------	-----

ÇEVİRENİN AÇIKLAMASI

Piero Sraffa'nın bu kitabının İngilizce özgün adı şudur: "Production of Commodities by Means of Commodities". Buradaki "commodity" sözcüğü Marksistlerce Türkçede hep "meta" ile karşılanmıştır. "Meta" aslında Arapçadan dilimize girmiştir, ikinci hecesi uzun okunur. Ticari mal demektir. Çoğulu "emtia"dır. Ama genellikle "metalar" biçiminde kullanılmaktadır. Öbür biçimi bugün yalnız "emtia borsası" gibi örneklerde kalmıştır.

Bu söz, eski Yunancadan Latinceye, oradan da Fransızca yoluyla Türkçeye katılmış olan –öte ya da ötesi anlamına gelen bir başka "meta–" öneki ile karıştırılmamalıdır. "Metafizik" gibi örneklerde karşımıza çıkan bu sözcüğün ikinci hecesi kısa okunur.

Oysa bu kitapta "meta" değil, onun yerine "mal" sözcüğü kullanılmıştır. Bunun çeşitli nedenleri var.

Bir kere Arapçadan gelen "meta" sözcüğü Marksistler dışındaki çevrelerde pek bilinmez, hatta bazı kullanıcıları tarafından öteki "meta–" ile karıştırılarak ikinci hecesinin kısa söylendiğine de rastlanmaktadır. Herhangi bir karışıklığa yol açmamak için bu çeviride "mal" kullanılması yeğlenmiştir.

İkincisi, bugünkü Türkçede "mal" sözcüğü "meta" ile aynı anlamda kullanılır hale gelmiştir. "Mal piyasaları" denirken aslında "meta piyasaları" kastedilmektedir.

Üçüncü, belki de en önemli neden, bu kitabın yalnız Marksistlerin okuması için değil, daha geniş bir okuyucu kitlesinin ilgisini çekebilmek amacıyla çevrilmiş olmasıyla ilgilidir. Kitabın adında "meta" sözcüğünü

gören bir okur adayının sırf bu sözcüğü anlamadığı için kitaptan soğumasını engellemek amacıyla böyle bir yola gidildiğini söylemek yerinde olur.

Kitabın basımından önce bazı dostlarımca bu konuda uyarıldığımı da belirtmeliyim. Kendilerine sıraladığım yukarıdaki nedenlerimi okuyucuyla da paylaşmak istedim.

Ümit Şenesen

Eski Klasik İktisatçıların Konumunun
Yeniden Canlandırılması:
PIERO SRAFFA’NIN SİYASAL İKTİSADA KATKILARI

Heinz D. Kurz, Christian Lager

1. Giriş

Sraffa yirminci yüzyılın en önemli iktisatçılarından biriydi. Bu önemin boyutu hâlâ tam olarak incelenip anlaşılmış değildir. Basılmış her çalışması, önce uzun bir düşünce sürecinin, sonra dikkatli bir düzenleme-yazma sürecinin ürünüdür. Sraffa görelî olarak az yayın yapmasına karşın çok yazan biriydi. Cambridge’deki Trinity College Kitaplığı’nda bugüne kadar saklanan el yazmalarıyla mektupları bunu gösterir. Bu yazılarından derlenen bir seçmenin yakında yayımlanması planlanmaktadır.¹

Sraffa’nın temel başarısı, değer-bölüşüm kuramına klasik yaklaşımı yeniden canlandırmasıdır. Bunu önce, *The Works and Correspondence of David Ricardo* (David Ricardo’nun Yapıtları ile Mektuplaşmaları) (Ricardo, 1951 ve sonrası) kitabının I. cildine yazdığı giriş bölümünde, daha sonra da kendisinin en büyük yapıtı olan *Malların Mallarla Üretimi*’nde (Sraffa, 1960) bir daha yapmıştır. Sraffa’nın değişimi kavrama yetisiyle gözlemlediği gibi, bu yaklaşım, “ ‘marjinal’ yöntemin ortaya çıkmasıyla ortadan kaybolmuş, unutulmuştur” (Sraffa, 1960: v). Bu yaklaşımın analitik yapısını, yoğun bir yorum bulutunun içinden çekip, o sırada baskın olan marjinalist, sunum-istem (arz-talep) yaklaşımından temelde farklı oldu-

1 Bu yazılar Piero Garegnani (genel editör) ve Heinz D. Kurz (genel editör ve yönetim editörü) tarafından yayına hazırlanmaktadır. İki bin sayfayı bulacak olan bu çalışma Cambridge University Press tarafından yayımlanacaktır.

ğunu göstermek, neredeyse Herkülvari bir işti. Sraffa bu güç işi, kısa bir süre sonra “kitabım” diye söz ettiği çalışmalarına başladığı 1920’li yılların sonlarında başardı. Ricardo’nun yapıtlarını derleme aşamasında her biri onar yıl kadar süren iki kesintiden sonra Sraffa, *Malların Mallarla Üretimi* başlığıyla yayımlanacak çalışmasını tamamlamaya 1950’lerin ikinci yarısında zaman bulabildi. Sonunda gün ışığına çıkabilen bu kitabın, Sraffa’nın başlangıçta yazmaya soyunduğundan hayli farklı olması yadırganmamalı. Arada sözü edilmeye değer üç fark göze çarpar. Birincisi, Sraffa başlangıçta, artık-değerin üretimi ile bölüşümünü ele alan kuramın gelişimi, yani artık kuramının doğup geliştirilmesinin tarihi konusunda ayrıntılı gözlemler yapmaya niyetlenmişti. Bu niyetinden geriye 1960 kitabında Ek D’de yer alan iki buçuk sayfalık bölüm kalmıştır. Ancak, Sraffa’nın yayımlanmamış çalışmaları arasında bununla doğrudan ilişkili pek çok yazı vardır. Sraffa’nın elyazmalarıyla mektuplaşmalarına değinen yazılar aracılığıyla bunlardan bazıları kamuoyuna sunulmuştur. Bu tür yazıların yer aldığı bir derleme için Kurz, Pasinetti and Salvadori (2008)’e bakılabilir.

İkincisi, Sraffa başlangıçta sermaye birikimi ile teknik değişimin, marjinal verimlilik kuramının yaşayıp yaşayamayacağına ilişkin kimi analitik yönleriyle ilgili bir çalışmayı da kitabına koymak isteğindeydi. Yayımlanmamış yazılarında bu sorunu ele aldığı, David Ricardo, Karl Marx, Knut Wicksell, Friedrich August von Hayek ya da Allyn Young gibi başlıca yazarların katkılarını eleştirel biçimde tartıştığı çok sayıda taslak bulunmaktadır. Ricardo derlemesinden dolayı karşılaştığı güçlüklerin yanı sıra, hem klasik değer–bölüşüm kuramına ilişkin, hem sabit sermaye, kıt doğal kaynaklar, en düşük maliyetli teknik seçimi konularını ekleyerek bu kuramı genelleştirmeye ilişkin çözmesi gereken çok güç sorunlar nedeniyle Sraffa bu niyetinden de vazgeçmek zorunda kaldı. Bir kez daha belirtelim ki, yazılarından bir seçmenin yayımlanması, bu ağır göreve yönelik hazırlık notlarında neler olduğunu da gösterecektir.

Hiç de önemsiz olmayan üçüncüsü, marjinal kuramın değer–bölüşüm bağlamında açık bir eleştirisini kitabına koymak da Sraffa’nın planları arasındaydı. Belirtilen nedenlerle bu planını da terk etme gereği doğdu. Ama yeni bir kitaba koymak üzere kaleme aldığı çok sayıda

taslağın gösterdiği gibi, bu zor işin üstesinden gelebileceğini hâlâ düşünüyordu. 1960 tarihli kitabının önsözünde bunu belirtmişti:

...burada yayımlanan önermeler kümesinin kendine özgü niteliği, marjinal değer-bölüşüm kuramını tartışmaya girmese de, bu kuramın eleştirilmesine temel hazırlamak üzere tasarlanmış olmasıdır. Eğer temel tutarsa ya yazarın kendisi ya da daha donanımlı, daha genç biri bu eleştiriye soyunabilir. (Sraffa 1960: vi)

Sraffa'nın yazılarıyla mektuplarından hazırlanan derlemede, marjinalist kurama karşı, bazılarını çok erken dönemde biçimlendirdiği görüşleri ayrıntılı olarak görülecektir. Sraffa'nın bu sorunu hünerli bir biçimde derinden kavrayışının tek bir örneğini vermek yeter. "Temsili üretim fonksiyonu" bağlamında Paul Samuelson'un, "Clark-Ramsey masalı" adını verdiği kavramı, 1962'deki savunma denemesinin işe yarayacağını daha 16 Ocak 1946'da örtük olarak öngörmüştü. Sraffa o sırada şunu yazmıştı:

İşin garibi, "*sermayenin marjinal ürünü*" kuramının geçerli olabilmesinin tek, ama tek yolu, "*emek değer kuramı*"nın tam olarak uygulanmasıdır!

Bunun için, bütün ürünlerin aynı organik bileşime sahip olması, [kâr oranı] *r*'nin her değerinde *her* malın bir "almaşık yöntemi"nin bulunması, her mal çifti arasındaki ilişkinin aynı olması (yani marjinal ürünlerinin aynı olması, aynı zamanda esnekliklerinin de aynı olması), sistem makas değiştirip de başka bir organik bileşim ortaya çıksa bile, bunun bütün mallar için aynı olması gereklidir.

Açıktır ki bu da tek bir araç-ürüne (buğdaya) sahip olmakla eşdeğerdir. Bu durumda bütün mallar *her zaman* kendi değerlerinde el değiştirecek, emeğin verimliliği artsa bile malların göreceli değerleri değişmeyecektir.²

Samuelson'u (1962) yeniden okuyup görüşlerini Sraffa'ninkilerle karşılaştırsak, marjinalist "masal"ın geçerli olabilmesi için hangi gözü kara varsayımların yapılması gerektiğini Sraffa'nın çok daha önceden tam

2 Bkz. Sraffa's Papers, D3/12/16: 34; Sraffa'nın altını çizdiği yerlerde biz *yatık harfler* kullandık.

olarak anladığını görürüz. Samuelson 1962’de “masal”ın daha genel durumlarda geçerli olabileceği kanısındayken Sraffa’nın daha 1946’da tam tersi bir kesin görüşü vardı.

Bu yazımızda önce Sraffa’nın yaşamını, çalışmalarını ana çizgileriyle belirteceğiz (2. kesim). Daha sonra Sraffa’nın 1960 tarihli kitabının analitik yapısıyla temel bulgularını özetleyeceğiz (3. kesim). Yazımızı, Sraffa’nın kitabının iktisat uzmanlığı üzerindeki etkisini, klasik yaklaşımı geliştirerek iktisadın başka alanlarına taşıyan katkılarını gözden geçirerek sonlandıracağız (4. kesim). Bitirirken de bu baskıya ilişkin birkaç söz edeceğiz (5. kesim).

2. Sraffa’nın yaşamı, çalışmaları

Piero Sraffa 5 Ağustos 1898’de Torino, İtalya’da doğdu. Babası Angelo Sraffa tanınmış bir ticaret hukuku profesörüydü; daha sonra Boccony Üniversitesi rektörü oldu. Sraffa Torino’da hukuk okudu. Daha sonra İtalya Cumhurbaşkanlığı yapacak olan Luigi Einaudi’nin danışmanlığında hazırladığı “Monetary Inflation in Italy during and after the War (Savaş sırasıyla sonrasında İtalya’da parasal enflasyon)” başlıklı çalışmasıyla mezun oldu.

1921-1922’de Londra İktisat Okulu’nda lisansüstü öğrencisi olarak bulunduğunda John Maynard Keynes ile tanıştı. Keynes bu genç İtalyan bilimcisinden bir hayli etkilendi. Kendisine İtalyan banka sistemiyle ilgili bir makale yazmasını önerdi. Bu çalışma, *Economic Journal* adlı dergide “The Bank Crisis in Italy (İtalya’da Banka Krizi)” başlığıyla yayımlanınca (Sraffa, 1923) faşistlerin buradaki rolünü açığa vurdu. Sraffa 1923’te Perugia Üniversitesi’nde siyasal iktisat–kamu maliyesi öğretim üyeliğine atandı. 1925’te *Annali di Economia* adlı bir dergide “Sulle relazioni fra costo e quantità prodotta (Üretim miktarıyla maliyet arasındaki ilişkiler üzerine)” başlıklı ses getiren bir yazısı çıktı (Sraffa, 1925). Bu yazı Alfred Marshall’ın kısmi denge yöntemini kökten eleştirmesinin yanı sıra, azalan, sabit, artan getirilerin temel bir çözümlemesini de içerir. Bu yazısının da etkisiyle Sardunya’daki Cagliari Üniversitesi’ne siyasal iktisat dalında profesör olarak atandı. Bu makale benzer bir biçimiyle 1926’da *Economic Journal*’da “The

Laws of Returns under Competitive Conditions (Rekabet Koşullarında Getirilerin Kuralları)" başlığıyla yayımlanınca tekелci rekabet konusunda bir tartışmayı tetikledi (Sraffa, 1926).

Keynes 1927'de Sraffa'nın Cambridge'te öğretim üyeliğine atanmasını sağladı. Sraffa 1928'de değer kuramını ileri düzeyde okutmaya başladı. 1920'lerin sonlarında başlayan, klasik iktisadi yorumlayıp yeniden yapılandırdığı, marjinalist kuramı eleştirdiği çalışmalarını *Malların Mallarla Üretimi* kitabıyla 1960'ta taçlandırdı (Sraffa, 1960).

1927–28 kışındaki büyük hamlesiyle klasik değer–bölüşüm kuramına getirdiği yepyeni yorum üzerindeki çalışması, ders vermesini büyük ölçüde engelliyordu. Bu işten istifa etti, 1931'de Marshall Kitaplığı'nın kütüphanecisi görevine getirildi; Cambridge lisansüstü iktisat öğrencilerinin çalışma programının sorumluluğunu üstlendi. 1939'da Trinity Koleji'nin bilim üyeliğine atandı. Sraffa'dan derinlemesine etkilendiğini dile getiren, Avusturya doğumlu İngiliz filozof Ludwig Wittgenstein ile yakın dostluk kurdu.

Sraffa'ya 1930'da Kraliyet İktisat Derneği adına *The Works and Correspondence of David Ricardo* (David Ricardo'nun Yapıtları ile Mektuplaşmaları) kitabını derleme işi verildi. Sraffa işe başladığında bunun sandığından çok daha zor bir görev olduğu ortaya çıktı. Bunun nedeni yalnızca tanınmış Ricardo uzmanı Jacob H. Hollander'ın bu çalışmayı yıllarca engellemesi değildi (Gehrke and Kurz 2002). Birinci cildinin 1951'de yayımlandığı derlemeyi hazırlarken kendisine arkadaşı Maurice H. Dobb da yardım etti. Genel dizin'in yer aldığı on birinci son cilt 1973'e kadar yayımlanamadı (Gehrke 2005). Sraffa'nın ilk cilde yazdığı giriş, değer–bölüşüm kuramına klasik yaklaşımın yepyeni, temeli artık olan yaklaşımını içerir. Sraffa, klasik yaklaşımın, sunu–istem (arz–talep) temelli marjinalist yaklaşımdan kökten farklı olduğu, ikinci yaklaşımın ön biçimi olarak yorumlanmasının yanlış olacağı konusunda diretti. Ricardo derlemesi, bilimsel bir başyapıt olarak geniş bir kabul gördü. Bu derleme tamamlanmadan çok önce, 1961'de İsveç Kraliyet Akademisi'nin Sraffa'yı bu çalışmasından ötürü Söderström iktisat altın madalyası ile ödüllendirmesi ilginçtir. Bu ödül, iktisat Nobel ödülündün öncüsü olarak bilinir. Sraffa 3 Eylül 1983'te Cambridge'de öldü. Cambridge University Press tarafından yayımlanmak

üzere Sragga'nın bugüne kadar basılmamış yazılarından bir seçme hazırlanmaktadır.

3. Malların Mallarla Üretimi

Sraffa hem yapıcı hem eleştirel bu çalışmasına Ricardo derlemesi nedeniyle, biri 1931–1942, öbürü 1946–1956 arasında iki kez ara vermek zorunda kaldı. Sonunda 1956 ortalarında klasik değer–bölüşüm kuramı yaklaşımı konusundaki notlarını elden geçirip tamamlamak için zaman bulabildi. Ortaya çıkan kitap, *Malların Mallarla Üretimi, İktisat Kuramını Eleştiriye Açış* (kısaca *MMÜ*), 1960'ta basıldı. Kitapta alttan alta işlenen eleştirinin asıl hedefi marjinal kuramdı. Bu eleştiri, sermaye kuramı üzerine Cambridge tartışmalarıyla sürdü (Harcourt 1969; Garegnani 1970; Kurz and Salvadori 1995, 14. bölüm). Neoklasik okulun belli başlı temsilcileri, uzun dönemli neoklasik kurama yönelik eleştirilerin haklılığını açıkça kabullendi. Günümüzde tartışma, eleştirinin dönemlerarası denge, geçici denge kuramı konularında da geçerli olup olmadığına yöneldi (Garegnani and Schefold in Kurz 2000).

MMÜ'nün önsözünde Sraffa, getiriler konusunda herhangi bir varsayıma başvurmadığını, çünkü ileri sürdüğü görüşün *üretim ölçeğinde* ya da kullanılan “üretim faktörleri” arasındaki oranda ortaya çıkabilecek herhangi bir *değişme* ile ilgisi olmadığını belirtir (1960:v). Sraffa “Adam Smith’ten Ricardo’ya kadar eski klasik iktisatçıların da paylaştığı bu konum[un], “marjinal” yöntemin ortaya çıkmasıyla ortadan kaybolmuş, unutulmuş” olduğunu vurgular (1960:v).

Sraffa'nın “eski klasik iktisatçıların da paylaştığı bu konum”u “marjinal yöntem”le karşılaştırırken ne demek istediğini anlamak önemlidir. Aşağıdaki noktalar için Garegnani (1984, 1987) ile Gehrke, Kurz (2006)’a bakılabilir.

David Ricardo’ya göre gelir bölüşümünü yönlendiren kuralların araştırılması, “siyasal iktisadın temel sorunu”dur (Ricardo, *Works*, c. I, s. 61). Bu da (1) *belli bir zamanda, belli bir yerdeki* bölüşümü belirleyen etmenlerin soyutlanmasını, (2) bu etmenlerin *zaman içindeki* değişimlerinin nedenlerini incelemeyi içerir. Değer–bölüşüm kuramına klasik yaklaşı-

mın çözümsel yapısı aşağıdaki gibi özetlenebilir. Klasik yazarlar belli bir anda, belli bir yerdeki gelir bölüşümü ile görelî fiyatları belirlemede şu etmenleri ya da bağımsız değişkenleri yahut “veri”yi soyutladılar:

- a) maliyeti en düşüğe indirmeye çalışan üreticilerin arasından seçim yapabilecekleri, ulaşılmış teknik bilgiyi yansıtan çeşitli teknik almasıklar takımı.
- b) Başka şeylerin yanı sıra ((a) ile birlikte) ulaşılmış toplumsal iş bölümü; toplumun çeşitli sınıflarındaki üyelerin istekleri, gereksinimleri; yenisinden üretim ile sermaye birikiminin gerektirdiklerini yansıtan toplumsal ürünün büyüklüğü ile bileşimi.
- c) İşçiler ile mülk sahibi sınıfların gelir bölüşümü çatışmasındaki güç dengesini yansıtan, sıradan emeğin o sıradaki gerçek ücret düzeyi (ücret farklılıklarıyla birlikte).
- d) Elde bulunan çeşitli nitelikteki toprak büyüklükleri (madenler gibi tükenbilir kaynakların bilinen stokları ile birlikte).

Çağdaş ekonominin karmaşıklıklarını aşarak özü görme konusunda klasik yazarların dahice buluşu, ilgili değişkenlerin “güncel” değerleri –bölüştürücü oranlar, fiyatlar– ile bunların “normal” değerleri arasında ayırım yapmaktı. Bunlardan ilk bölümün, haklarında genel önermelerin ileri sürülemeyeceği, geçici ya da kazara ortaya çıkmış her türlü etkiyi yansıttıkları kabul edilirken; ikinci bölümün, iktisadi dizgeyi yönlendiren, geçici ya da kazara ortaya çıkmamış, düzenli bir biçimde incelenmeye elverişli, kalıcı özellikler taşıdıkları düşünülmüştü.

Klasik iktisatçıların benimsedikleri çözümleme yöntemi, ekonominin *uzun dönem konumu* yöntemi diye bilinir. Böyle bir konum, üreticilerin bencil eylemlerinin çekim gücüyle sistemin oraya doğru sürükleneyeceği yerrdir. Kâr amacı güden üreticilerin maliyeti en düşüğe indirme davranışını, rekabet koşullarının ortaya çıkaracağı düşünülür; böylece *maliyeti en düşüğe indirmeye yönelik üretim dizgeleri* vurgulanır.(Şunu da belirtmek gerekir ki marjinalist yazarlar da uzun dönem yöntemini benimsemiş ama sermaye kuramıyla ilgili güçlüklerle karşılaşınca bu yöntemi bırakmak zorunda kalmışlardır; aşağıya bkz.)

Klasik yaklaşımın bir başka belirleyici özelliği de *nesnelci* yönelimidir.

Bunu erken bir dönemde güçlü biçimde dile getiren William Petty "... belli kimselerin başkalarının düşüncelerine göre değişebilen görüşlerine, kararsız zevklerine, tutkularına dayanan etmenleri bir yana bırakıp, yalnızca mantıklı akıl yürütme kullanıp, yalnızca doğanın görünür temellerindeki gibi nedenleri dikkate alıp, sayı, tartı, ölçü cinsinden" konuşma gereğini vurgulamıştır. (Petty [1676] 1986, s. 244).

Bu bakış açısı, başka şeylerin yanı sıra, klasik iktisatçıların maliyet kavramına da yansdı: Sraffa, bu iktisatçıların *fiziksel gerçek maliyet* kavramını savunduklarının altını çizer. Bu başlangıç noktası, James Mill'in üretim kavramı yardımıyla aşağıdaki gibi özetlenebilir: İnsan maddeyi yaratamaz ama biçimini değiştirebilir ya da hareket ettirebilir. Üretim, yok etmeyi içerir; bir malın gerçek maliyeti, onun üretilmesi sırasında yok edilen mallardan, yani gerekli mallarla üretim araçlarından oluşur. Bu kavram, "fayda", "tüketimden geri durma", "bekleme" ya da "fırsat maliyeti" gibi terimlerde dile gelen "manevi maliyet"i vurgulayan marjinalist kavramlardan ciddi biçimde farklıdır. Klasik yazarlar, "termodinamik" diye nitelenebilecek görüşlerine uygun olarak üretimi bir *çevrimsel süreç* olarak gördüler. William Pety'ye, Richard Cantillon'a kadar geriye götürülebilen bu görüş, en etkili biçimde François Quesnay (1927) tarafından *Tableau Économique*'te dile getirilmiştir: Mallar mallarla üretilir. Bu görüş, "Avusturyalı iktisatçılar" diye bilinen Carl Menger ile Eugen von Bohm-Bawerk'in, başlangıçtaki faktörlerin ara mallar aracılığıyla tüketim mallarını ürettiği, tek yönlü bir caddeye benzetilen üretim gibi bir bakışa tepeden tırnağa terstir.

Sraffa, MMÜ'nün I. ile II. Ayırımlarında kendini yenileyebilen bir iktisadi dizgeyle ilgilenir. I. Ayırım, artık-ürün üretmeyen bir iktisadi dizge durumunu inceler. Böyle bir dizgede malların, üretim sürecinin kendini yinelemesine olanak veren göreceli değişim değerleri, "doğrudan doğruya üretim-üretken tüketim yöntemlerinden kaynaklanır" (1960:3). Ele alınan fiyatları belirleyebilmek için, bir yandan kullanılıp tüketilen, öte yandan üretilen fiziksel miktarlardan başka bir şeye gerek yoktur.

II. Ayırım, artıklı durumu ele alır. Çeşitli üretim kollarına giriş çıkışların engellenmediği serbest rekabet varsayımıyla bu artık, sermayenin kârı

adı altında aynı oranda bölüşülür. Her işkolunda öndelik olarak verilen geçimlik maddeler ile üretim araçları türdeş olmayan mallardan oluştukları için, her işkolunun *sermayesi*, ancak fiyatlar bilindiğinde belirlenebilir. Ama fiyatlar da kâr oranından bağımsız bulunamaz. Öyleyse, der Sraffa, fiyatlarla kâr oranı *eşanlı* olarak belirlenmelidir. Kullanılan bir üretim dizgesinde reel ücretler veriyken göreceli fiyatlarla genel kâr oranı belirlenebilir, bunun için söz gelimi sunum–istem (arz–talep) fonksiyonları gibi başka büyüklükler gereksizdir.

III. Ayırım, artık-ürünün bölüşülmesine işçilerin de katıldığı, ücretlerin belli bir geçimlik düzeyde sabit olmadığı durumu ele alır. Malların verili miktarlarının toplamı olarak algılanan gerçek ücret kavramı, bu yeni durumda geçerli olamayacağından onun yerini bir pay kavramı olan ücretin alması gerekir (bu kavramın Ricardocu kökeni için bkz. Gehrke, 2010). Ayrıca ücretlerin, öndelik olarak üretimden önce sermayeden ödenmesi zorunlu olmaktan çıkar çünkü ücretin en azından bir bölümü (artıklı) üretimden elde edilir. Sraffa, biraz tartışmadan sonra ücretleri, üretimden sonra ödenen belli bir pay olarak almaya karar verir. Bu da temel–temel-olmayan ürün ayırımına, ayrıca en az bir temel mal bulunduğu varsayımına yolu açar. Temel ürünler bütün malların üretimine doğrudan ya da dolaylı olarak girerken, temel-olmayan ürünler böyle değildir. III. Ayırımın asıl amacı, üretim dizgesi veriyken, bölüşümdeki varsayımsal değişiklikler sonucunda ortaya çıkan fiyat hareketlerinin ilk tartışmasına zemin hazırlamaktır.

Tek ürünlü üretim durumundaki fiyat hareketlerinin bütüncül bir çözümlemesi IV. Ayırımda verilmiştir. Bu çözümlemeler, değer ölçüsü olan “standart mal”ın kullanılmasıyla büyük ölçüde basitleşir. Sraffa’nın kitabının IV. ile V. Ayırımları, verilmiş tek ürünlü bir üretim dizgesinin matematik özelliklerini incelemede kullanılacak bu aracın tanıtımına ayrılmıştır. Bu özellikler arasında şunlar vardır: (i) Ücret, w , sıfırken, temel malların buna karşılık gelen fiyatları da artı değerliyen, kâr oranı, r , bir-cik sonlu en yüksek değere, R , ulaşır. (ii) $w = 0$ iken R , fiyat denklemlerini sağlayan artı işaretli en düşük sayıdır. (iii) $0 \leq r \leq R$ iken temel mallar genellikle r ’ye bağlı olarak değişir ama hep artı işaretli sonlu kalırlar. (iv) Fiyatlar r ’ye bağlı olarak yükselip düşebilir ama Standart mal cinsinden

ölçülen hiçbir, ücretten daha hızlı düşemez, dolayısıyla ücret w ile kâr oranı r ($w > 0$, $r > 0$) arasındaki ilişki, seçilen değer ölçüsü ne olursa olsun hep ters yönlüdür. (v) Her üretim dizgesinde öyle bir (bileşik) mal vardır ki, bu mal değer ölçüsü olarak seçildiğinde ücret payı w , kâr oranının doğrusal bir fonksiyonudur.

Sraffa'nın kitabının II. Bölümü çalışmayı çok-ürünlü işkollarına ya da *bağlı üretime* geneller. Sraffa tartışmasına, iki ürünün tek bir süreçte üretildiği tanıtık bir durumda eksik-belirlenme sorununa açıkça gönderme yaparak başlayıp şöyle der: "Artık bu durumda koşullar, fiyatların belirlenmesinde yeterli olamaz. Belirlenecek fiyatların sayısı, onları belirleyecek süreçlerin, dolayısıyla denklemlerin sayısından çoktur" (196: 43). Biraz akıl yürütmeden sonra, bütün kitap boyunca "süreç sayısının mal sayısı ile eşit olması gerektiği" varsayımını korur, yani kare bir üretim dizgesinden yola çıkar. (Bu nokta daha sonra çözümlemenin kapsamını daralttığı gerekçesiyle eleştirilmiştir.)

Çoklu-üretim çerçevesi daha sonra, sabit sermayeyi, toprağı da içeren çok geniş bir sorunlar yelpazesinin çözülmesinde kullanılacaktır. Üretim döneminin sonunda *sabit sermaye* ürünlerinden geriye kalanın, üretim eyleminin asıl amacı olan ürünlere bağlı biçimde, gayrisafi üretimin bir parçası olarak ele alınması yöntemi, klasik çerçeveye kolayca uymaktadır. Bu yöntem, genel bir orandaki kâr ödemesi + dayanıklı üretim aracı eskidiğinde yerine yenisini koyabilecek kadar bir eskime-aşınma payından oluşan, sabit sermayenin yıllık yükünün doğru hesaplanmasını sağlar. Yöntem, sabit verimlilik gibi basit bir durumla sınırlı değildir, genel geçerliliği vardır (1960: 66). Aşınma-yıpranma paylarının, dolayısıyla da yaşanan makinenin fiyatının, bölüşümden bağımsız olarak belirlenemeyeceği gösterilmiştir. Böylelikle, doğrusal amortisman, ya da "radyoaktif bozulma", "buharlaşıma" yoluyla yıpranma gibi iktisat yazınında bulunabilecek duruma özgü aşınma-yıpranma kurallarının genel geçerliliği kalmaz.

Toprak gibi *doğal kaynaklar*, sermayenin tersine, kendi fiziksel birimleri ile ölçülerek üretimin dışsal öğeleri olarak ele alınabilirler. Sraffa, belli miktarlarda üretilmiş mallarla, kullanımdaki belli üretim yöntem-

leriyle, belli bir kâr oranıyla işe başlar. Daha sonra, böyle bir oluşumun “‘yaygın’... [ya da] ‘yoğun’ bir azalan verim sürecinin sonucu” olarak nasıl kavranabileceğini gösterir (1960: 76). Sraffa toprağın kıtlığının genellikle aynı malı üreten iki ya da daha çok sürecin ortak varlığı biçiminde ortaya çıkacağını vurgular. Buğdayın, nitelikleri farklı her toprak parçasında tek bir süreçle üretildiği “yaygın” azalan verimler durumunda, gerekli buğday miktarını üretebilmek için farklı nitelikte toprak parçaları yan yana kullanılacaktır. “Yoğun” azalan verimler durumunda, tek bir tür toprak vardır ama maliyeti düşürmeye çalışan üreticilerin arasından seçim yapabilecekleri, o toprakta uygulanabilecek çeşitli üretim yöntemleri bulunur. Uygulamada genellikle aynı anda iki üretim yönteminin, sanayide kullanılan başka üretim yöntemleriyle birlikte bulunması, (tekdüze) toprak rantının, kâr oranının, buğdayın fiyatı da içinde görece fiyatların belirlenmesine olanak sağlar. Önce dönüm başına en az buğdayı üreten yöntemin yerine daha çok üretenin geçirilmesi, ikincinin daha iyi bir yöntemle yer değiştirmesi, bunun böylece sürüp gitmesiyle çıktı artırılabilir.

Sraffa’nın kitabının III. Bölümü, “Bir Yöntemden Öbürüne Geçiş” başlıklı tek bir ayırımdan oluşur. Bu bölüm teknik seçimi sorununun tartışılmasına ayrılmıştır. Almaşık teknikler arasından yapılan bu seçim “yalnızca ucuzluk temeline dayanır” (1960: 83). Başka bir deyişle Sraffa, *maliyeti en düşüğe indiren* üretim dizges(ler)ini belirlemekle ilgilenir. Aynı ürünü üreten üretim yöntemlerini karşılaştırırken ek maliyet, ek kâr olguları ortaya çıkar. Sraffa, üretim yöntemlerinin kâr oranına göre tekdüze biçimde sıralanmayabileceğini gösterir. Bu da, kâr oranı artıp, aynı zamanda gerçek ücret de düşünce, daha düşük bir “sermaye yoğunluğu” (yani daha yüksek bir “emek yoğunluğu”) gösteren yöntemlerin yerine, daha yüksek bir “sermaye yoğunluğu” (yani daha düşük bir “emek yoğunluğu”) gösteren yöntemlerin geçeceğini ileri süren marjinalist görüşle çelişir. Sraffa bunu, aynı üretim yönteminin farklı kâr oranı düzeylerinde maliyeti en düşüğe indirebildiğini, ama yukarıdakilerin arasında kalan kâr oranlarında durumun böyle olmadığını bir örnekle gösterir. Böylece üretim yöntemleri, hatta teknikler bütünüyle birbirinin yerine geçebilir.

Bu buluş, üretimdeki emekle sermayenin birbirinin yerine geçebildiği yönündeki yaygın görüşü temelden çürütür.

Bu kitabın dört eki vardır. “Alt-dizgeler” konusundaki Ek A, iktisadi sisteme dikine birleşen işkolları açısından bakar. Bir ürünün değerinin nasıl olup da ücretle kârdan oluştuğunu “bir bakışta” görebilmek için Sraffa, *tarihi emek miktarlarına indirgeme* ile *alt-dizgeler* gibi iki çözümleme aracı kullanır. Bunlardan ilkinin çeşitli kısıtları vardır: Sadece tekli-üretim durumunda ya da özel sabit sermaye dizgelerinde uygulanabilir. Buna karşılık alt-dizge yaklaşımı daha genel (kare) bağlı üretim dizgelerinde de uygulanabilir. Sraffa, üretim dizgesini, her birinde tek bir tür nihai malın üretilebildiği alt-dizgelere bölmeyi önermiştir. Ek B, fasulyelerin yeniden üretilmesi için gerekli ama bunun dışında hiçbir sürece girmeyen fasulye örneğindeki gibi kendini yeniden üretebilen temel-olmayan ürünler durumunda ortaya çıkan sorunları ele alır. Ek C, §62-§63’te anlatılan, en yüksek kâr oranının olası değerlerinden en küçüğünü elde etmek için temel-olmayan ürünlerin dışlanması yönteminin geçerliliğini gösterir. Son olarak Ek D, değer-bölüşüm kuramına yaklaşımları ile kullandıkları kavramlar Sraffa tarafından yeniden canlandırılan klasik yazarlara kısa göndermeleri içerir. François Quesnay’nin *Tableau Économique*’i, üretim-tüketim dizgesini çevrimsel bir süreç olarak ilk kavramsallaştıran, ekonominin gayrisafi çıktısından üretim araçlarıyla geçimlik mallar çıktıktan sonra kalan anlamında “artık” kavramını ilk kullanan yapıttır. Kendi geliştirdiği buğday oranlı kâr kuramında Ricardo’nun, kâr oranını fiyattan bağımsız olarak, aynı malın, buğdayın, iki miktarının birbirine oranı olarak algıladığı söylenir. Standart mal, Ricardo’nun gelir bölüşümünden bağımsız bir değer ölçüsü arayışıyla ilişkilidir. Sonlu en yüksek kâr oranı kavramı, Karl Marx’ın “sabit sermaye”yi üretime katmasına kadar geriye götürülebilir. Hatta ücretin ortadan kalkması bile kâr oranının sonsuza yöneleceği anlamına gelmez. Üretimin döneminin sonunda sabit sermayeden bağlı mal olarak geriye kalanın incelenmesi Robert Torrens’e kadar götürülebilir. Daha sonra Ricardo, Thomas Robert Malthus, Marx da aynı konuya değinmiştir.

4. Sraffa'nın etkileri

MMÜ, en çok gönderme yapılan iktisat kitaplarından biri haline gelmiştir. Çeşitli dillere çevrilmiş, hâlâ büyüyen bir yazın yığınının oluşumunu tetiklemiştir (sözgelimi bkz. Garegnani 1984, 1987, 1990; Schefold 1989; Kurz 2000; Kurz, Salvadori 1998, 2003, 2007). Bu yazılar üç genel öbeğe ayrılabilir: (i) eleştirel, (ii) yapıcı-eleştirel, (iii) tarihsel. Aşağıda bu yazına bazı değinmeler yapılacaktır. Açık nedenlerle bu tartışma bütünü kapsayıcı değildir.

(i) *Eleştirel etkiler*. Sraffa çözümlemelerinin eleştirel etkileri, hem öncelik hem çoğunluk bakımından marjinalist değer-bölüşüm kuramının uzun dönemli biçimlerine ilişkin olmuştur. Bu etkiler Cambridge sermaye kuramı tartışmalarıyla öne çıkmıştır. Bu konudaki özetleme çalışmaları için söz gelimi bkz. Harcourt (1972) ya da Kurz, Salvadori (1995: bölüm 14). 1950'lere kadar düşük faiz oranlarının (yani yüksek gerçek ücretlerin) görelî olarak daha "sermaye-yoğun" üretim yöntemlerinin seçimine yol açtığı yaygın olarak kabul ediliyordu. Bu ilke *sermaye derinleşmesi* olarak bilinir. Ama Sraffa'nın buluşu bu kavramı altüst etti. Joan Robinson (1953), Pierangelo Garegnani (1966, 1970), Luigi Pasinetti (1966, 1969)'nin katkılarıyla bunun genellikle geçersiz olduğu gösterildi. Eleştirilerin asıl hedefi, görelî fiyatlarla kâr oranından bağımsız olduğu söylenen "sermaye miktarı" kavramına yönelikti. Bu eleştiri, bazı kimselerse ileri sürüldüğü gibi toplulaştırılmış üretim fonksiyonuyla sınırlı olmayıp, çok daha geniş bir geçerliliğe sahipti, sözgelimi "Avusturya", "Yeni-Avusturya" kuramlarını da içeren uzun dönemli marjinalist öğretilerin bütün çeşitlerini kapsıyordu. Joan Robinson, sermayenin değerinin ücretle kâr arasındaki bölüşüme bağlı olduğunu gösterdi. Bir "yarı-üretim fonksiyonu" kurarak *terine sermaye derinleşmesi* olabileceğini buldu. Yani, daha yüksek bir gerçek ücret düzeyinde, daha düşük bir ücret düzeyine göre daha emek-yoğun bir teknik seçilebiliyordu. Öyleyse kâr oranıyla sermaye-hasıla (ya da sermaye-emek) oranı arasında her zaman tersine bir ilişki olduğu varsayılmazdı. Joan Robinson, bu görüşünü oluştururken Sraffa ile olan tartışmalardan ipucu elde ettiğini açıkça belirtmiştir. Sraffa, bir tekniğin düşük kâr oranında maliyeti

en düşüğe indirebileceğini, daha yüksek bir kâr oranında daha düşük birim maliyetli başka bir tekniğin onun yerini alabileceğini, daha sonra kâr oranı yeniden yükselince bir kez daha en düşük maliyetli teknik olabileceğini göstermiştir. “Bir teknikten öbürüne geçiş”, “tersine sermaye derinleşmesi”nin varlığı için gerekli değil ama yeterli bir koşuldur. Robinson’un bu “sapkın ilişki” atağını karşılamak isteyen Paul Samuelson, türdeş olmayan sermaye mallarını içeren ama neoklasik “masal”ın geçerliliği için gerekli bütün özellikleri taşıyan bir “temsili üretim fonksiyonu” kurdu. Pierangelo Garegnani (1970) de o zaman Samuelson’un sonucunun yalnızca, ekonominin bütün kesimlerinde üretim araçlarıyla emeğin hep aynı oranda bulunduğu aşırı derecede özel bir durumda geçerli olabileceğini kanıtladı. (Bkz. Sraffa’nın yukarıda 1. kesimde sözü edilen 1946 tarihli görüşü.)

Sraffa 1960 tarihli kitabına *İktisat Kuramını Eleştiriye Açış* altbaşlığını koymuştu. Uzun dönemli marjinalist kuramın eleştirisi 1960’larda, 1970’lerde başarıyla sürdürüldü. Bu kuramın, aralarında Paul Samuelson’un da yer aldığı savunucuları da bunu kabul etti. Ama bu, şaşırtıcıdır ki, genelde savunulamayacağı gösterilen bu kuramın terk edilmesi anlamına gelmedi. Marjinalist iktisatçıların bu açmazdan kurtulabilmesinin iki yolu vardı ya da var sanıldı. Birincisi teknik değiştirme, tersine sermaye derinleşmesi olgularını askıya alıp soyut olarak mümkün ama uygulama bakımından konuyla ilişkisiz saymaktı. Bu yolu sözgelimi Ferguson (1969) önerdi. Gerçek dünya, dedi, yaklaşık olarak marjinalist kuramın öngördüğü biçimde işler. Ama bu önermeyi destekleyecek inandırıcı bir kanıt yoktu. Günümüz ekonomilerinin göze görünen eğilimi, Say’ın mahreçler kanununu, işgücü piyasasını da işin içine katarak yeniden benimseyen neoklasik kuramın öne sürdüğü gibi tam istihdama doğru değildi.

Öbür çıkış yolu, günümüz marjinalist kuramının eski uzun dönemli biçemiyle özdeşmiş gibi görülmemesi saviydi. Eskisi gerçekten açıkları olan, artık savunulamayacak, ancak dönemlerarası ya da geçici denge kuramıyla ayakta kalabilen bir kuramdı. Dahası, Sraffa çözümlemesinin dönemlerarası kuramın özel bir biçimi olduğu söylendi. Bu görüş Chrstopher Bliss (1975), özellikle de Frank Hahn (1975, 1982) tarafından

ileri sürüldü. Garegnani, Schefold, Duménil, Lévy, Kurz, Salvador gibi yazarlar ilk rauntta buna hemen karşı çıktılar (bir özet için bkz. Kurz, Salvadori 199: 451-455). Birincisi, dönemlerarası kuramda, üretilmiş üretim araçları ilk dönemin başında veri olarak elde bulunduğu için “sermaye sorunu”nun çevresinden dolaşmış gibi oluyordu. Sermaye de aralarında bütün üretken girdiler, kıtlık ilkesine göre ele alınabilen birincil etmen özelliği taşırlar. Ama sermaye sorunu ile onu yeniden üretme sorunu hâlâ ortadadır. Bu da kendini, tersine sermaye derinleşmesi nedeniyle sapkın bir biçim alan yatırım talebi fonksiyonunun yol açtığı durağan olmayan dengeler biçiminde gösterir. İkincisi, üretim fiyatları, Hahn’ın sandığı gibi, kısa dönemde piyasaların temizlendiğini *üstelik* uygun biçimde ayarlanan verili varlıklar bulunduğunu varsayan kısa dönemli denge modelinin basit fiyatları değildir. Tersine bunlar, klasik iktisatçıların tanımına uygun olarak, güncel piyasa fiyatlarının bir çekim süreciyle sürüklendikleri uzun dönem konumundaki sonuçlardır. Dolayısıyla klasik kavram genel neoklasik modelin özel bir durumu değil *farklı* bir kavramdır. Klasik kavram uzun dönemli, öbürü kısa dönemlidir. Üçüncüsü, dönemlerarası genel denge, Walrasgil bir döngü-söz anlamında, dinamik piyasa temizleme sürecinin sonucu olup çok özeldir, hayli hayalciidir, en önemlisi de kararsızlık durumlarında işe yaramaz. Dolayısıyla özel olan klasik kavram değildir ama dönemlerarası denge özel bir çekim süreci olarak görülebilir. İkinci rauntta özellikle Garegnani (2000), Schefold (2000), dönemlerarası dengenin sermaye sorununa karşı herhangi bir bağışıklığı olmadığını göstermişlerdir.

Sraffa’nın çözümlemesi, Marx’ın çözümlemesindeki emek değer temelli akıl yürütmeyi eleştirmekte de kullanılmıştır. Özellikle Steedman (1977) ile onun başlattığı büyük tartışmaya bakılabilir. Sraffa’nın bulgularından Steedman’ın kullandığı, bağlı üretim dizgelerinde emek değerlerini geleneksel olarak eşanlı denklem takımının çözümünü bulurken bazı bağlı ürünlerin emek değerleri eksi çıkabilmektedir. Bu da artı toplam kâra karşılık eksi toplam artık olasılığını yaratır. Sraffa’nın değer in emek kuramı üzerine görüşleri için bkz. Kurz, Salvadori (2010). Sraffa’nın yapıcı çalışmasının gelişimiyle bunun Marx’ın çözümlemesiyle ilişkisi için özellikle bkz. Gehrke. Kurz (2006).

(ii) *Yapıcı-eleştirel etkiler.* Sraffa'nın üretim, bölüşüm, görelî fiyatlar konularındaki çözümlemeleri, Sraffa'nın 1960 tarihli kitabında kapsanmayan pek çok alana genişletilmiştir. Bu yüzden, çözümlemenin kapsamını genişletmenin çoğu zaman eleştirinin kapsamını da genişletmesi şaşırtıcı olmaz. İktisadî çözümlemelerde ne zaman sermaye kavramı geçse, Sraffa'nın bulguları geçerli olur.

Önceleri bu yöndeki çabaların çoğu Sraffa'nın sabit sermaye, bağılı üretim, kıt doğal kaynaklar (özellikle toprak), teknik değiştirme sorunu konularında söylediklerinin geliştirilmesiyle ilgiliydi. Sraffa'nın *sabit sermaye* ile ilgili çözümlemelerini 1971'den başlayarak Bertram Schefold önemli genellemelere taşımıştır (Schefold 1971, 1989). Sabit sermaye söz konusu olunca her zaman çözülmesi gereken teknik seçimi sorunları çıkar. Bu da en uygun kullanımdan çıkarma dönemi seçimi ile sabit sermaye kaleminin en uygun kullanım örüntüsü seçimini gerektirir. Hagemann ile Kurz (1976), bir sabit sermaye malının etkinliğini değışince, en uygun kullanımdan çıkarma döneminin kâr oranı düzeyinden bağımsız belirlenemeyeceğini göstermiştir. Kurz (1986) sermaye kullanım sorununu çözümlemeye açıkça eklemiştir. Salvadori çeşitli katkılarında birlikte kullanılan makineler sorununu çözümlemiştir, bkz. Kurz ile Salvadori (1995: bölüm 7, 9), Bidard (2004).

Bağılı üretim durumunda aşırı üretilmiş mallar ile eksi fiyatlar sorunları görülebilir. Bu konuda von Neumann (1937) serbest mallar kuralını benimserken, Sraffa (1960) uygun süreç bileşimleriyle malların talep edildikleri oranların üretildikleri oranlarla her zaman karşılanabildiğini varsaymıştır, yani çözümlemeleri kare üretim dizgelerine dayanır. Sraffa'nın bu (dolaylı) yaklaşımı (i) Schefold'un "bütünüyle üretken" dizgeleri ya da (ii) Steadman'ın kâr oranına eşit hızda kararlı büyüyen bir ekonomi gibi özel durumlar için doğrulanmıştır. Ama gemel durumda Sraffa'nın kare dizgesi geçerli kalamamaktadır. Salvadori (1982) bir üretim dizgesinin ancak verilmiş "kullanım gereksinimleri"ne göre, yani üretilecek gayrisafi mal miktarları verilmişken tanımlanabileceğini vurgulamıştır çünkü bu miktarlar hangi süreçlerin çalıştırılıp hangilerinin çalıştırılmayacağını genellikle etkilerler. Dolayısıyla "yerine geçmeme teoremi" (yani talep miktarları fiyatları etkilemez), bağılı üretim varken genellikle geçerli ol-

maz. Salvadori, von Neumann'ın doğrudan yaklaşımını izleyerek maliyeti en düşüğe indiren üretim dizgelerinin varlığını kanıtlamıştır. Bağlı üretim çözümlemeleri için bkz. Salvadori ile Steedman (1988), Kurz ile Salvadori (1995: bölüm 8), Bidard (2004). "Zararlı mallar" (söz geli mi nükleer atık) durumunu da işin içine katabilmek için çözümlemeleri genelleme çabaları da olmuştur. Bu durumda bütün fiyatların artı ya da uç durumda sıfır oldukları varsayılmaz, yani ortadan kaldırılmaları maliyetli olan zararlı malların fiyatları eksi olabilir. Lager (2001), "bedava ortadan kaldırma" varsayımının geçerli olmadığı ya da "kısıtlı bedava ortadan kaldırma" varsayımının onun yerini aldığı, yani fazla üretimin belli sınırlar içinde hoş görülebildiği durumlarda maliyeti en düşüğe indiren dizgelerin varlığı için bazı koşulları bulmuştur. Bu tür çözümlemeler çevre iktisadı alanına girer. Özellikle Eiji Hosoda atıkların ortadan kaldırılması vb. sorunlarla boğuşmak için Sraffa yaklaşımının geliştirile rek verimli biçimde kullanılabileceğini göstermiştir (Hosoda, 2000).

Kıt doğal kaynaklara gelince, Sraffa dikkatini, tüketilemeyen bir kaynak olarak algılanan toprak üzerinde yoğunlaştırmıştır. Onun çözümlemeleri, başka şeylerin yanı sıra, bir dizi tarım ürünü, yeni rant biçimlerini kapsayacak biçimde genelleştirildi. Bu konudaki yazılar Alberto Quadrio-Curzio, Guido Montani, Heinz D. Kurz, Antonio d'Agata, Neri Salvadori and Chrsitian Bidard gibi yazarlardan geldi. Bu yazının özetlenmesi konusunda bkz. Kurz ile Salvadori (1995: bölüm 10), Bidard (2004). Daha yakınlarda çözümlemeler (balık sürüleri gibi) yenilenebilir kaynakları (bkz. Kurz ile Salvadori, bölüm 12), (petrol, maden cevherleri gibi) tükenebilir kaynakları kapsayacak biçimde genişletildi. Parinello (1983) ile açılan yolu Schefold (1989) ile başkaları izledi, söz geli mi *Metroeconomica* (2003, c. 52(3)'e bkz. Yakınlarda Kurz ile Salvadori (2009) Harold Hotelling ile David Ricardo'nun incelenen konuya yaklaşımlarını karşılaştırıp Hotelling Kuralı'nın uygulamada pek iyi işlememesinin (Ricardocu) nedenlerini ortaya koydular.

Klasik "normal" fiyatlar ya da "üretim fiyatları", serbest rekabet koşulları altında çıkarları peşinde giden iktisadi birimler varken, belli durumlarda piyasa (ya da günlük) fiyatların o yana doğru çekilerek sürüklenedikleri düzeyler ya da piyasa fiyatlarının, etrafında salındıkları düzeyler

olarak algılanır. Dolayısıyla çekim sorunu gündemin ön sıralarına çıkıp zengin bir yazın ürünleri sergisi yaratmıştır. Özellikle bkz. Caminati ile Petri (1990) içindeki Steedman'ın kuşkucu yazısı (Steadman, 1984), Garegnani'nin (1990b) karşı savı).

Sraffa'nın çözümlemesi Parinello'nun (1970) öncülüğünde dış ticarete uygulanmıştır. Parrinello, Stanley Metcalfe ile Ian Steedman, Lynn Mainwaring çeşitli yazılarında, genel kabul gören Heckscher-Ohlin-Samuelson dış ticaret kuramının çeşitli önermelerinin genellikle sürdürülemediğini gösterdiler. Genel bir bakış için Steadman (1979a, 1979b) içinde derlenen incelemelere bakılabilir.

Steedman, teknik gelişmede Hicks tarafsızlığı kavramının çoklu-üretim çerçevesinde geçersizliğini de göstermiş, Stanley Metcalfe ile birlikte neoklasik vergi yansımaları eleştirel olarak tartışırken, Geleke ile Lager (1995), Pigou vergi kuramının çevre iktisadına uygulanmasının eleştirel bir tartışmasında Sraffa çözümlemesinden yararlanmışlardır.

Garegnani'nin (1979) başı çektiği tartışmalarla, Keynes'in etkin talep ilkesi ile değer-bölüşüm konusuna klasiklerin artık yaklaşımını bağdaştırma çalışmaları da görülmektedir. Denebilir ki Sraffa, hem iktisadi çözümlemeyi Say'ın soktuğu dar giysiden hem de onun uzantısı olan tah istihdam kör inancından kurtarmış, böylece toplulaştırılmış etkin talebin önemine örtük olarak dikkat çekmiştir. Bu yöndeki çalışmaların ilk ürünü, Kaldor, Pasinetti vö. tarafından Keynes'ten sonra geliştirilmiş birikim hızının "Cambridge denklemi" aracılığıyla (normal) kâr oranını belirlediğini ileri süren büyüme-bölüşüm kuramının reddidir. Birinciyle uyumlu olabilmesi için ikincinin dışsal olarak alınamayacağı, "hayvani güdüler" ya da benzerleriyle belirlendiği savı, Keynes sonrası ve/ya da Kalecki geleneğinde çalışan yazarlarca masaya yatırılmıştır. Sonuçta, Sraffa ya da Keynes sonrası gelenekle çalışan iktisatçılar, hem kısa hem uzun dönem çözümlemelerdeki değişen kapasite kullanım derecelerinin etkilerini araştırmaya başladılar. Bu araştırmaların tutarlı bir büyüme-bölüşüm kuramı geliştirme çabalarıyla yakından ilgili olduğu, hatta ayrılmayacak biçimde iç içe geçmiş olduğu açıktır. Bu sorunlarla ilgilenen bir çalışmalar derlemesi için bkz. Setterfield (2010).

(iii) *Tarihsel yeniden değerlendirmeler.* Son olarak şunu güvenle söy-

leyebiliriz. İktisadi düşünce tarihinin benimsenmiş yorumuna karşı çıkma bakımından Sraffa'yla karşılaştırılabilecek başka bir bilimci yoktur. Tarihin, sunum–istemin ilkel kavramsallaştırılmasından daha gelişmişlerine doğru giderken ardında akıl yürütme hatalarıyla gereksiz yere kısıtlayıcı varsayımlar bırakan tek yönlü bir cadde gibi görüldüğü, Marsahall anlayışını Sraffa parça parça etmiştir. Kökleri on yedinci yüzyılda siyasal iktisadın kuruluşuna kadar giden, marjinalist yaklaşımdan temelde farklı daha eski bir kuramın var olduğunu gözler önüne sermiştir. Bu kuramın aslında, türdeş topraktan üretimde kullanılan her tür faktöre kadar geçerli olan yoğun azalan getiriler durumunun genelleştirilmesinden başka bir şey olmadığı gösterilmiştir. Sraffa'nın çalışması, eski yazarları ele alan, onlara marjinalist öğretinin gözlükleriyle bakmayan, geniş kapsamlı, hâlâ da genişlemesi süren bir yazın zenginliğini başlatmıştır. Söz konusu yazını ayrıntılı olarak okuyucuya tanıtmak bu önsözün sınırlarını aşar. Sadece Kurz ile Salvadori (1998)'den söz etmek yeterlidir.

Son olarak şunu da belirtelim ki Sraffa'nın çalışmaları uygulamalı iktisat sorunlarıyla iktisadi politika konularını ele alan geniş bir yazına da yol açmıştır. Bu konuda hayli bilgi verici bir çalışma olan Aspromourgos (2004)'e bakılabilir.

5. Son olarak

Sraffa'nın klasik yapıtının Türkçe basılmasından dolayı çok mutluyuz. Bu kitap belli başlı bütün dillerde yayımlanmayı hak etmektedir. Ümit Şenesen ile Yordam Kitap'ın bu projeyi yaşama geçirmek için harcadıkları çabaya teşekkür ederiz. Bizi de bu kitaba katkıda bulunmaya çağırmalarını, bizim çetrefilli İngilizcemizi Türkçeye ustaca aktarmalarını şükranla karşılıyoruz. Klasik iktisadi düşüncenin hem Türkiye'de hem başka yerlerde gelişip yerleşmesini dileriz!

KAYNAKLAR

(Aşağıdaki döküm bu yazıda adı geçenlere ek olarak önemli başka kaynakları da içermektedir. Siyasal iktisadın yeniden canlanmasına katkıda bulunan daha pek çok yapının burada yer alabileceğini söylemeye bile gerek yoktur. Okuyucu aşağıdaki kaynaklarda bu çalışmalarını da bulabilir.)

- Arrow, K.J. (1991) Ricardo's Work as viewed by later economists, *Journal of the History of Economic Thought*, 13: 70-77.
- Aspromourgos, T. (2004) Sraffian research programmes and unorthodox economics, *Review of Political Economy*, 16(2): 179-206.
- Barba, A. (2006) Viability of Pay-As-You-Go pension systems: a demand side perspective, *Review of Political Economy*, 18 (3): 413-425.
- Bidard, C. (2004) *Prices, Reproduction, Scarcity*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Blaug, M. (1958) *Ricardian Economics: A Historical Study*, New Haven, Connecticut: Yale University Press.
- Blaug, M. (1999) Misunderstanding classical economics: The Sraffian interpretation of the surplus approach, *History of Political Economics*, 31(2): 213-236.
- Blaug, M. (2002) Kurz and Salvadori on the Sraffian interpretation of the surplus approach, *History of Political Economics*, 34(1): 237-240.
- Blaug, M. (2009) The Trade-off between rigor and relevance: Sraffian economics as a case in point, *History of Political Economics*, 41(2): 219-247.
- Bliss, C. (1975) *Capital Theory and the Distribution of Income*, Amsterdam: North-Holland.
- Bortis, H. (2006) *Institutions, Behaviour and Economic Theory. A Contribution to Classical-Keynesian Political Economy*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Bowles, S., R. Edwards ve F. Roosevelt (2005) *Understanding Capitalism*, New York: Oxford University Press.
- Caminati, M. ve F. Petri (drl.) (1990) *Convergence to Long-Period Positions*. Special issue of *Political Economy, Studies in the Surplus Approach*, 6.
- Cesaratto, S. (2007) Are PAYG and FF pension schemes equivalent systems? Macroeconomic considerations in the light of alternative economic theories, *Review of Political Economy*, 19(4): 449-473.
- De Grauwe, P. (2008) DSGE-Modelling: when agents are imperfectly informed. ECB Working Paper No. 897. Bkz. SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1120763>
- Eatwell, J. (1994) The coordination of macro-economic policy in the European Community, Grieve S. J., Michie, J. (drl.), *Unemployment in Europe*, Londra, Academic Press içinde.
- Ferguson, C.E. (1969) *The Neoclassical Theory of Production and Distribution*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Garegnani, P. (1966) "Switching of techniques", *Quarterly Journal of Economics*, 80(4): 554-567.
- Garegnani, P. (1970) Heterogeneous capital, the production function and the theory of distribution, *Review of Economic Studies*, 37(3): 407-36.
- Garegnani, P. (1976) On a change in the notion of equilibrium in recent work on value: a comment on Samuelson, M. Brown, K. Sato ve P. Zarembka (drl.) *Essays in Modern Capital Theory*, North Holland içinde.
- Garegnani, P. (1978-79) Notes on consumption, investment and effective demand, *Cambridge Journal of Economics*, I Aralık 1978, II Mart 1979.
- Garegnani, P. (1979) *Valore e domanda effettiva*, Torino , Einaudi.
- Garegnani, P. (1983) Two routes to effective demand, J.A. Kregel (drl.) *Distribution, Effective Demand and International Economic Relations*, Londra, Macmillan.
- Garegnani, P. (1984) Value and distribution in the classical economists and Marx, *Oxford Economic Papers*, 36(2): 291-325.
- Garegnani, P. (1987) Surplus approach to value and distribution, J. Eatwell, M. Milgate, and P. Newman (drl.) *The New Palgrave Dictionary of Political Economy*, Londra: Macmillan, cilt. 4: 560-74 içinde.
- Garegnani, P. (1990a) Sraffa: classical versus marginalist analysis, Bharadwaj and Schefold (drl.) *Essays on Piero Sraffa* içinde.
- Garegnani, P. (1990b) On some supposed obstacles to the tendency of market prices towards natural prices, Caminati, M. ve F. Petri, (drl.) *Convergence to Long-Period Positions*. Special issue of *Political Economy, Studies in the Surplus Approach*, 6 içinde.
- Garegnani, P. (1991) On a supposed obstacle to the tendency of market prices towards natural prices, *Political Economy, Studies in The Surplus Approach*, 2.
- Garegnani, P. (2000) Savings, investment and capital in a system of general intertemporal equilibrium, Kurz, H. D. (drl.) (2000) *Critical Essays on Piero Sraffa's Legacy in Economics*, Cambridge: Cambridge University Press, 392-445 içinde.
- Garegnani, P. (2002) Misunderstanding classical economics? A reply to Mark Blaug, *History of Political Economy*, 34(1): 241-254.
- Garegnani, P. (2003a) Intervention in final discussion, Hahn F.H., Petri F. (drl.) içinde.
- Garegnani, P. (2003b), *Professor Blaug on Understanding Classical Economics*, Centro di ricerche e documentazione "Piero Sraffa", Quaderno di Ricerca n. 3.
- Garegnani, P. (2007a), Professor Samuelson on Sraffa and the classical economists, *The European Journal of the History of Economic Thought*, 14(2): 181-242.
- Garegnani, P. (2007b) Professor Foley and classical policy analysis, *Political Economy*, 19(2): 221-242.
- Garegnani, P. (2009) *Capital in the Neoclassical Theory*. Some Notes, (Basilmamış).
- Garegnani, P., Palumbo, A. (1998) Accumulation of Capital, H. Kurz ve N. Salvadori (drl.), *The Elgar Companion to Classical Political Economy*, Londra, Elgar içinde.
- Gehrke, C. (2005) Bringing the edition of Ricardo's *Works* to completion: the making of the *General Index*, 1951-1973, *Review of Political Economy* 17(3): 443-464.

- Gehrke, C. (2010) Price of wages: a curious phrase, R. Ciccone, C. Gehrke, and G. Mongiovi (drl.) *Sraffa and Modern Economics* içinde, Londra: Routledge.
- Gehrke, C. ve Kurz, H. D. (2002) Keynes and Sraffa's "Difficulties with J. H. Hollander": a note on the history of the RES edition of The Works and Correspondence of David Ricardo, *European Journal of the History of Economic Thought* 9 (4): 644-671.
- Gehrke, C. ve H. D. Kurz. (2006) Sraffa on von Bortkiewicz: reconstructing the classical theory of value and distribution. *History of Political Economics*, 38(1): 91 -149.
- Gehrke, C. ve Lager, C. (1995) Environmental taxes, relative prices and choice of technique in a linear model of production; *Metroeconomica*, 46(2): 127-145.
- Hagemann, H. ve Kurz, H.D. (1976) The return of the same truncation period and re-switching of techniques in neo-Austrian and more general models, *Kyklos*, 29(4): 678-708.
- Hahn, F.H. (1975) Revival of political economy: the wrong issues and the wrong argument, *Economic Record*, 51(135): 340-364.
- Hahn, F.H. (1982) The neo-Ricardians, *Cambridge Journal of Economics*, 6(4): 353-374.
- Hahn, F.H, Petri, F. (2003) *General Equilibrium-Problems and Prospects*, Londra: Routledge.
- Harcourt, G. C. (1969) Some Cambridge controversies in the theory of capital, *Journal of Economic Literature*, 7(2): 369-405.
- Harcourt, G. C. (1972). *Some Cambridge Controversies in the Theory of Capital*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hosoda, E. (2000). Material cycle, waste disposal, and recycling in a Leontief-Sraffa-von Neumann economy, *Journal of Material Cycles and Waste Management*, 2(1): 1-9.
- Keynes, J. M. (1973 ssq.) *The Collected Writings of John Maynard Keynes*. 32 c. (drl.) A. Robinson ve D. Moggridge, Londra: Macmillan.
- Kurz, H. D. (1978) Rent theory in a multisectoral model. *Oxford Economic Papers* 30(1): 16-37.
- Kurz, H. D. (drl.) (2000) *Critical Essays on Piero Sraffa's Legacy in Economics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kurz, H. D. (1986) 'Normal' positions and capital utilization, *Political Economy*, 2(1): 37-54.
- Kurz, H. D., Pasinetti, L. L. ve Salvadori, N. (drl.) (2008). *Piero Sraffa: The Man and the Scholar*, Londra: Routledge.
- Kurz, H. D., ve Salvadori, N. (1993). The 'Standard commodity' and Ricardo's search for an 'invariable measure of value', M. Baranzini and G. C. Harcourt (drl.) *The Dynamics of the Wealth of Nations. Growth, Distribution and Structural Change. Essays in Honour of Luigi Pasinetti*. New York: St. Martin's Press, 95-123 içinde.
- Kurz, H. D. ve N. Salvadori (1995) *Theory of Production: A Long-period Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kurz, H. D. ve N. Salvadori (1998a) *Understanding "Classical" Economics. Studies in Long-Period Theory*, Londra ve New York: Routledge.
- Kurz, H. D. ve N. Salvadori (drl.) (1998b) *The Elgar Companion to Classical Economics*. İki cilt. Aldershot (U.K.): Edward Elgar.

- Kurz, H. D. ve Salvadori, N. (2000a) Sraffa and the labour theory of value: a few observations, J. Vint, J.S. Metcalfe, H.D. Kurz, N. Salvadori ve P.A. Samuelson (drl.), *Economic Theory and Economic Thought. Essays in Honour of Ian Steedman*, Londra: Routledge, 189-215 içinde.
- Kurz, H. D. ve Salvadori, N. (2000b) Economic dynamics in a simple model with exhaustible resources and a given real wage rate, *Structural Change and Economic Dynamics*, 11: 167-79.
- Kurz, H. D. ve Salvadori, N. (2001) Classical economics and the problem of exhaustible resources, *Metroeconomica*, 52(3): 282-96.
- Kurz, H. D. ve Salvadori, N. (2002a) Mark Blaug on the "Sraffian interpretation of the surplus approach". *History of Political Economics*, 34(1): 225-236.
- Kurz, H. D. ve Salvadori, N. (2002b). One theory or two? Walras's critique of Ricardo. *History of Political Economics*, 34(2):365-398.
- Kurz, H. D. ve Salvadori, N. (drl.) (2003a) *The Legacy of Piero Sraffa*, 2 c. Cheltenham, U.K.: Edward Elgar.
- Kurz, H. D. ve Salvadori, N. (2003b) *Classical Economics and Modern Theory. Studies in Long-Period Analysis*, Londra ve New York: Routledge.
- Kurz, H. D. ve Salvadori, N. (2007) *Interpreting Classical Economics. Studies in Long-Period Analysis*, Londra ve New York: Routledge.
- Kurz, H. D. ve Salvadori, N. (2009) Ricardo on exhaustible resources, and the Hotelling rule, Aiko Ikeo ve Heinz D. Kurz (drl.) *The History of Economic Theory. Festschrift in Honour of Takashi Negishi*, Londra: Routledge, 68-79 içinde.
- Kurz, H. D. ve Salvadori, N. (2010) *The Post-Keynesian Theories of Growth and Distribution: A Survey*. Edward Elgar, Yakında yayınlanacak.
- Kurz, M. (2003) Intervention in final discussion, F.H. Hahn ve F. Petri (drl.), *General Equilibrium-Problems and Prospects* içinde, Routledge.
- Lager C. (2001) Joint production with 'Restricted Free Disposal', *Metroeconomica*, 52(1): 48-77.
- Marshall, A. (1890) *Principles of Economics*. 8th edn 1920. yeni basım. Londra: Macmillan, 1977.
- Marshall, A. (1919). *Industry and Trade. A Study of Industrial Technique and Business Organization*. Londra: Macmillan & Co.
- Mill, J. St. (1965). *Principles of Political Economy with Some of their Applications to Social Philosophy*, 1 b., 1848, J. M. Robson (drl.) Toronto: University of Toronto Press.
- Neumann, J. von (1937) A model of general economic equilibrium, K. Menger (drl.) *Ergebnisse eines mathematischen Kolloquiums, 1935-36*. içinde. İngilizce basım, *Revier of Economic Studies* 1945)
- Parrinello, S. (1970) Introduzione a una teoria neoricardiana del commercio internazionale. *Studi Economici*, 25: 267-321.
- Parrinello, S. (1983) Exhaustible natural resources and the classical method of long-period equilibrium, J. Kregel (drl.), *Distribution, Effective Demand and International Economic Relations*, Londra: Macmillan, 186-99 içinde.

- Pasinetti L. L. (1966) Switches of technique and the 'rate of return' in capital theory, *Economic Journal*, 79(315): 508-531..
- Pasinetti L. L. (1970) Again on capital theory and Solow's rate of return, *Economic Journal*, 80(318): 428-431.
- Pasinetti L. L. (1981) *Structural Change and Economic Growth. A Theoretical Essay on the Dynamics of the Wealth of Nations*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Pasinetti, L. L. (2007) *Keynes and the Cambridge Keynesians: A "Revolution in Economics" to be Accomplished*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Petri, F. (2003) Intervention in final discussion, Hahn F.H., Petri F. (2003) içinde.
- Petri, F. (2004) *General Equilibrium, Capital and Macroeconomics: A Key to Recent Controversies in Equilibrium Theory*, Londra: Edward Elgar.
- Petty, W. (1986) *The Economic Writings of Sir William Petty*, 2 cilt, C. H. Hull (drl.) orijinal basım 1899, Cambridge: CUP. tek ciltlik yeni basım (1986) New York: Kelley.
- Quesnay, F. (1972) *Quesnay's Tableau Economique [1759]* M. Kuczynski ve R. L. Meek (drl.) Londra: Macmillan.
- Ricardo D. (1951) *On the Principles of Political Economy and Taxation*, 1. b. 1817, *The Works and Correspondence of David Ricardo* içinde, Piero Sraffa (Maurice H. Dobb'un katılımla), cilt I, Cambridge: Cambridge University Press.
- Robinson, J. (1953) The production function and the theory of capital, *Review of Economic Studies*, 21(2): 81-106
- Rowthorn, R. (1974) Neo-Classicism, Neo-Ricardianism and Marxism, *New Left Review* 1(8): 63-87.
- Salvadori, N. (1981) Falling rate of profit with a constant real wage: an example, *Cambridge Journal of Economics*, 5(1): 59-66.
- Salvadori, N. (1982) Existence of cost-minimizing systems within the Sraffa framework, *Zeitschrift für Nationalökonomie*, 1982.
- Salvadori, N. (drl.) (2003) *The Theory of Economic Growth: A "Classical" Perspective*, Cheltenham (U.K.): Edward Elgar.
- Salvadori, N. ve Steedman, I. (1988) Joint production analysis in a Sraffian framework, *Bulletin of Economic Research*, 40(3)165-95.
- Samuelson, P. A. (1971) An exact Hume-Ricardo-Marshall model of international trade. *Journal of International Economics*, 1:1-18. R. C. Merton (drl.), *The Collected Scientific Papers of Paul A. Samuelson*, cilt III, 1972, Cambridge, MA: The MIT Press, 356-73, içinde yeniden basıldı.
- Samuelson, P.A. (1962) Parable and realism in production theory: the surrogate production function, *Review of Economic Studies*, 29(3): 193-206.
- Schefold, B. (1976) Different forms of technical progress, *Economic Journal*, 86(344): 806-819.
- Schefold, B. (1989) *Mr Sraffa on Joint Production and other Essays*, Londra: Unwin Hyman.
- Schefold, B. (1997) *Normal Prices, Technical Change and Accumulation*, Londra: Macmillan.
- Schefold, B. (2000) Paradoxes of capital and counterintuitive changes of distribution

- in an intertemporal equilibrium model, Kurz, H. D., (drl.) (2000) *Critical Essays on Piero Sraffa's Legacy in Economics*, Cambridge: Cambridge University Press, 363-391 içinde.
- Setterfield, M. (drl.) (2010) *Handbook of Alternative Theories of Economic Growth*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Smith, A. (1776) *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, ilk olarak 1776'da basıldı. *The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith*, iki cilt. Oxford: Oxford University Press.
- Sraffa, P. (1922) The Bank Crisis in Italy, *Economic Journal*, 32(126): 178-97
- Sraffa, P. (1925) Sulle relazioni fra costo e quantità prodotta. *Annali di Economia* 2:277-328. John Eatwell ve Alessandro Roncaglia, İngilizce çevirisi Luigi L. Pasinetti, (drl.), *Italian Economic Papers*. Bologna: Il Mulino and Oxford: Oxford University Press, 1998, 323-63 ve H. D. Kurz and N. Salvadori, (drl.) *The Legacy of Piero Sraffa*, Cheltenham (U.K.): Edward Elgar, 2003, 1: 3-43 içinde.
- Sraffa, P. (1926) The laws of returns under competitive conditions. *Economic Journal* 36(144): 535-50.
- Sraffa, P. (1930) A criticism and a rejoinder, contributions to a Symposium on "Increasing Returns and the Representative Firm", *Economic Journal*, 40(157): 89-93.
- Sraffa, P. (1932a) Dr. Hayek on money and capital, *Economic Journal*, 42(165): 42-53.
- Sraffa, P. (1932b) A rejoinder, *Economic Journal*, 42(166): 249-251.
- Sraffa P. (1951) "Introduction", Ricardo (1951), *Works* içinde, I: xiii-lxii.
- Sraffa, P. (1960) *Production of Commodities by Means of Commodities. Prelude to a Critique of Economic Theory*, Cambridge: CUP.
- Steedman, I. (1977) *Marx after Sraffa*, Londra: New Left Books.
- Steedman, I. (drl.) (1979a) *Fundamental Issues in Trade Theory*, Londra: Macmillan.
- Steedman, I. (1979b) *Trade Amongst Growing Economies*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Steedman, I. (1984) Natural prices, differential profit rates and the classical competitive process, *Manchester School*, 52(2): 123-140.
- Torrens, R. (2000) *Collected Works of Robert Torrens*, sekiz cilt, derleyen by G. de Vivo. Bristol: Thoemmes Press.
- Walras, L. (1954) *Elements of Pure Economic*, Londra: George Allen & Unwin. Léon Walras, *Éléments d'économie politique pure*, 1874, Lausanne: Corbaz. 5 b. Paris: F. Richon, 1924'te İngilizceye çeviren W. Jeffé.

YARIM YÜZYILIN SINAVINDA SRAFFA

Sungur Savran

Elinizde tuttuğunuz kitap, 20. yüzyıl iktisat literatürünün en önemli yapıtlarından biri. Bir an için ekonomi politiğin Marksist eleştirisini bir kenara koyalım. Marksizm dışı iktisat literatüründe 20. yüzyıl boyunca iktisat teorisi alanında, gerek içerdiği teorik ufuk, gerek orijinalitesi, gerekse iktisat camiası üzerinde bıraktığı etki bakımından, Sraffa'nın bu yapıtından daha önemli görülebilecek tek bir kitap düşünülebilir. Elbette, okuyucu da hemen anlamıştır: Keynes'in *Genel Teori*'si. İktisadi düşüncede 18. yüzyılın devleri Fیزیokrat François Quesnay ve Adam Smith, 19. yüzyılınkiler (Marx'ın yanı sıra) David Ricardo, Léon Walras ve Alfred Marshall ise, 20. yüzyılın devleri de (hatırlayalım Marksizm dışında dedik) Keynes ve Sraffa'dır. 20. yüzyılda, bu ikisinden hemen sonra düşünülebilecek en önemli iktisatçı Joseph Schumpeter dahi, onları uzak mesafe arayla izleyebilecek bir üçüncü olabilirdi ancak.

Ümit Şenesen'i, bu önemli iktisatçının *opus magnum*'unu Türkçeye kazandırdığı için ve bunu çok duru, çok akıcı, çok kolay okunur bir Türkçe ile yaptığı için kutlayarak başlamak gerekir. Şenesen, bir akademisyen olarak, başka şeylerin yanı sıra, girdi-çıktı analizi alanında sessiz sedasız yaptığı değerli çalışmaların yanına, bu analizin çerçevesi ile yakından ilişkili bir yapıtın çevirisini katmış oldu.

Ardından da Yordam Kitap'ı böylesine önemli bir yapıtı yayınlamayı üstlendiği için kutlamak gerekir. Türkiye'nin entelektüel hayatının ironilerinden biridir. Marksizmden uzaklaşanlar, "Marksistler neden sadece kendi düşüncülerini çevirip yayınlıyorlar?" diye şikâyet ededursun (üs-

telik dünyada bundan daha normal ne olabilir ki!), Marksist olmayan büyük düşünürleri de Türkçeye Marksist yayınevleri kazandırmaya devam ediyor. Sadece iktisat alanına bakalım. Yukarıda saydığımız devletlerden Adam Smith'in başyapıtı *Ulusların Zenginliği*'ni ilk kez Ayşe ve Ragıp Zarakolu'nun yönetimindeki Alan Yayıncılık basmıştı. Sonradan başka yayınevleri de yayınladılar. David Ricardo'nun *Ekonomi Politik'in ve Vergilendirmenin İlkeleri*'ni de ilk kez yine Ragıp Zarakolu'nun yönetimindeki Belge Yayınları yayınladı. Bu kitap konusunda da burjuvazinin yayınevleri arkadan geldi. Keynes'in *Genel Teori*'sinin de bildiğim kadarıyla bugün piyasada bulunan tek düzgün basımı Kalkedon Yayınları'ndan çıktı. Daha önce yapılmış basımları var olmasına var ama nasıl çevirilerdir bilmem. Bildiğim tek şey var, anlatmadan geçemeyeceğim. Sander Yayınları'nın yöneticisi Necdet Sander, ta 70'li yılların başında bana *Genel Teori*'nin bir burjuva profesörü tarafından yapılmış bir çevirisini vererek kontrol etmemi istemişti profesyonel olarak. Bu kadar güldüğümü az hatırlıyorum. Çevirmen profesör, kitabın başlığında bile yer alacak kadar önemli olan "faiz" kavramını metnin içinde geçtiğinde anlayamamış, "faiz oranı" ifadesini "ilgi oranı" diye çevirmişti! İşte Türkiye burjuvazisinin temsilcilerinin kendi sınıflarının büyük düşünürlerinden dahi alabildikleri, böyle sınırlara çarpıyor. Smith, Ricardo, Keynes, şimdi de Sraffa! Hep sol yayınevlerinden. Daha ne beklenebilir ki? Walras'ı ya da Hayek'i de mi Türkçeye sol kazandırsın!

Tabii Sraffa öncekilerden farklı. Elbette Smith ve Ricardo, ilki taslak halinde, ikincisi gelişmiş bir teori biçiminde, kurdukları emek değer teorisi ile kendilerini kat kat aşan Marx'a ışık tuttular. Bu yüzden Marksistler için önemliler. Elbette Keynes'in 20. yüzyılda birçok Marksist üzerinde (bence yanlış yönlendirici) etkileri oldu. Ama sonuç olarak hiçbiri Marksist değildi.¹ Sraffa farklı.

1898'de İtalya'nın Torino kentinde varlıklı bir Yahudi aileye doğan Piero Sraffa, çok genç yaşında sosyalist, hatta Marksist olmuş biri.

1 Smith ve Ricardo Marx'tan önce yaşamış olduklarına göre Marksist olamazlardı elbette. Yine de Smith'in "İskoç materyalist okulu"nun bir mensubu olarak Marx'ın bir habercisi olduğu, tartışmaya değer bir önerme olur. Buna karşılık, Keynes, birzadan göreceğimiz gibi, Marx'ı bütünüyle küçümsemiştir (bkz. bir sonraki dipnotu).

Büyük devrimci, İtalyan Komünist Partisi'nin tarihsel önderi Antonio Gramsci'nin, o hapse girmeden önce yakın arkadaşı olmuş. Hatta rivayet edilir ki, Gramsci Mussolini faşizmi tarafından (bir daha hiç çıkamayacağı) cezaevine konulduğunda, genç Piero onu ziyarete gider, ihtiyaçlarını karşılar, Gramsci'nin günümüze kadar devam eden büyük teorik etkiler bırakacak olan *Hapishane Defterleri*'ni yazarken kullanacağı kâğıt kalemi de sağlar. Sraffa, sadece Gramsci'nin değil, aynı zamanda İtalyan sosyalizminin reformist kanadının önderi Filippo Turati'nin de yakın arkadaşı olmuş, hatta ailesinin yazlık evinin olduğu kasabada onunla sık sık buluşmuştur. Ama o dönemi bilenler, hiç olmazsa bu erken yaşında, Sraffa'nın reformizmden uzak durduğunu, koyu bir Marksist olduğunu vurguluyor. Bu kitabın sonunda yer alan bir görüşmede, Sraffa'nın en önemli öğrencilerinden biri ve yapıtlarının yayınlanmasından sorumlu olan Pierangelo Garegnani, Sraffa'nın iktisat teorisinin de Marksizmi ileri taşımak amacıyla geliştirilmiş olduğunu iddia ediyor. Bu Önsöz'ün yazarı tamamen karşıt fikirde ama buna biraz sonra girelim.

Sraffa'nın bir dahi olduğu kuşku götürmez. Daha 1925'te, henüz 27 yaşında, Torino Üniversitesi'nin çiçeği burnunda bir mezunu iken yazdığı bir makale, bütün kapitalist dünyanın üniversitelerinin müfredatında hakim durumda olan neoklasik iktisadın teorik yapısına bomba gibi düşen bir fikir içeriyor. İtalya'da yayınlanan *Annali di Economia* adlı bir akademik dergide yer alan "Sulle relazioni fra costo e quantità prodotta" ("Maliyet ile Üretim Miktarı Arasındaki İlişkiler Üzerine") başlıklı makale, var olan biçimiyle iktisat teorisinin ancak ölçüğe göre sabit getiri varsayımı altında bir işe yarayacağını, başka her türlü varsayımın tam rekabet teorisinin altına konulmuş bir dinamit olduğunu ileri sürüyor. Dönem internet dönemi değil. İtalyan iktisatçılarıyla Britanya (İngiltere) iktisatçıları arasındaki ilişkiler de, daha sonra Sraffa'nın varlığına ve çalışmalarına borçlu oldukları yakınlığa henüz kavuşmamış. Buna rağmen makale o kadar önemli ki, "kasvetli bilim" ("dismal science") olarak andıkları iktisat konusunda genellikle kendilerine rakip kabul etmeyen İngilizce konuşulan ülkeler iktisatçılarınca hemen duyuluyor. Özellikle Keynes'in de öğretim üyesi olduğu Cambridge Üniversitesi camiasının teşvikiyle, yazının biraz değiştirilmiş bir versiyonu, 1926 sonunda ünlü *Economic*

Journal'da "The Laws of Return under Competitive Conditions" ("Rekabet Koşullarında Getiri Yasaları") başlığıyla yayınlanıyor.

Zaten 1925 makalesi, Sraffa'nın İtalya'da yaptığı ilk ve son bilimsel çalışması oluyor. Yukarıda 20. yüzyılın iktisatta Marksizm alanı dışındaki iki devinin Keynes ve Sraffa olduğunu söylemiştik. Anlaşılan dahiler birbirlerini koklama yeteneğine de sahip.² Keynes, Sraffa'nın büyük bir iktisatçı olduğunu derhal seziyor. İtalya'da faşizmin sertleşmesi, Gramsci'nin ve başka komünistlerin hapse düşmesi, Sraffa ailesinin Yahudi olduğu da göz önüne alınınca, genç Piero'nun İtalya'yı terk ederek Britanya'ya yerleşmesini Cambridge'deki meslektaşları için anlamlı ve güvenli kılıyor. Burada esas rolü, kendinden 15 yaş küçük bu genç yeteneği Cambridge'e kazanma konusunda inisiyatif alan Keynes oynuyor. Sraffa'yı Cambridge'e "aldırıyor" ve ders verdimeye başlatıyor. Yani bu iki dahi yıllar boyu birbirlerini ve birbirlerinin fikirlerini tanıma fırsatı buluyorlar. Sadece ikisi de değil. Bir de bu yıllarda Cambridge'de olan 20. yüzyılın en büyük filozoflarından Ludwig Wittgenstein var. Wittgenstein'in Sraffa hakkında söylediği rivayet edilen şu söz çarpıcıdır: "Ne zekâ! Onun yanında kendimi yaprakları dökülmüş bir ağaç gibi hissediyorum!"

Sraffa çok mahcup bir insan olduğu için ders verme faaliyeti iyi gitmiyor. Bunun üzerine Keynes salt Sraffa'ya kişisel olarak bir kütüphaneci kadrosu ihdas ettiriyor. Böylece, 30'lu yaşlarının eşliğinde Piero kendini bütünüyle bilimsel çalışmalarına verme olanağına kavuşuyor. Bundan çok kısa bir süre sonra, Keynes, *protégé*'si için çok verimli bir iş daha

2 Gerçi bunu temkinle söylemek gerek. Çünkü Keynes Marx'ın dehasının farkına varmamıştır. Anlaşılan ideoloji, koku alma hassasını da etkiliyor. Paul Samuelson'a göre, Keynes *Kapital*'den "...yalnızca bilimsel olarak yanlış olduğunu değil, modern dünya açısından hiçbir ilgi duyulacak yanı olmayan, uygulanamayacak olduğunu bildiğim, gününü doldurmuş bir ders kitabı" olarak söz ediyor! *Genel Teori*'yi hazırlarken George Bernard Shaw'a yazdığı bir mektupta, kitabının "Marksizmin Ricardocu temellerini berhava edeceğini" belirtiyor. Tabii, bu yargı çelişkili, çünkü aynı Keynes, *Genel Teori*'nin kendisinde 19. yüzyılda Ricardo'nun "efektif talep" doktrininin karşısında yer alan düşünürlerin arasında Marx'ın adını kendisi sayıyor. (Bkz. John Maynard Keynes, *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*, çev. Uğur Selçuk Akalın, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2008, s. 38.) Genel Teori'de bir de şu çok isabetli yargı yer alıyor: "Geleceğin, Gesell'in ruhundan Marx'inkinden olduğundan daha fazla şey öğreneceğine inanıyorum." (A.g.y., s. 300, düzeltilmiş çeviri.) Silvio Gesell'in adını duyan var mı?

buluyor: Royal Economic Society'den Ricardo'nun toplu yapıtlarının yayınlanması kararını çıkartıyor ve editörlüğe de Sraffa'nın getirilmesini sağlıyor. 1931'de başlayan bu çalışma, ancak yirmi yıl sonra, kendisi de Cambridge profesörü olan ünlü Marksist iktisatçı ve iktisat tarihçisi Maurice Dobb'un da editoryal faaliyete katılmasından sonra, 1951'de ilk cildin yayınlanmasıyla meyvelerini vermeye başlıyor.

Sraffa'nın 1925-26 makalesinden sonraki ilk önemli çalışması, Ricardo'nun toplu yapıtlarının birinci cildine yazdığı "Önsöz"dür. Bu Önsöz birkaç bakımdan önemlidir. Birincisi, iktisat teorisinde 1870'li yıllarda yaşanan, "marjinalist devrim" diye anılan büyük dönemeçten ve bu aşamadan sonra neoklasik iktisadın yükselişe geçmesinden itibaren tam bir güneş tutulması yaşayan Ricardo için, Sraffa'nın Önsöz'ü ile birlikte, deyim yerindeyse, bir "iade-i itibar" dönemi başlar. Çağdaş ekonomistlerden farklı olarak Sraffa, Ricardo'yu küçümsemek bir yana, onun kapitalist ekonomiye yaklaşımını canlandırmak ve yeni bir teorik atılımın temeli haline getirmek istemektedir.

İkincisi, burada, düşünce tarihinde ilk kez Ricardo iktisadına çok özel bir yorum getirilir. Ricardo'nun başyapıtı, ilk basımı 1817'de yapılan *Ekonomi Politîğin İlkeleri*'nden önce yazdığı *Kârlar Üzerine Deneme* başlıklı çalışması, girdisi de çıktısı da buğday olan tek mallı bir ekonomik model olarak yorumlanır. Bu, sadece bu çalışma üzerine bir yargı değildir. Aynı zamanda Ricardo'nun esas yapıtı olan *İlkeler* konusunda da özgül bir bakış açısı içeren bir yaklaşımdır. Buna göre, birden fazla malın var olduğu bir dünyada Ricardo, emek değer teorisini ortaya çıkan *ölçüm* sorununu çözmek için benimsemiştir. Bunun gerek o güne kadar Ricardo'nun genel kavranışından, gerekse Marx'ın yorumundan dağlar kadar farkı vardır. Emek değer teorisinin en ileri teorisyenisi olan Marx da, Sraffa'ya gelene kadar başkaları da bu teoriyi bir ölçüm sorununu çözmek için geliştirilmiş bir çerçeve olarak değil, bir *belirlenim* mekanizmasını açıklayan bir yapı olarak algılamışlardır.

Üçüncüsü, Sraffa Önsöz'de Ricardo'ya yaklaşımıyla kendisinin daha sonra geliştireceği teorik çerçevenin sorunsalını da tanımlamış olmaktadır. Sraffa'ya göre, Ricardo çok mallı bir dünyada malları ortak bir ölçüye indirgeyebilmek için emeği bir ölçüm aracı olarak kullanmıştı, ama

kurduğu teorik yapı başarısızlıklarla karşılaşmıştı. Hayatının son demlelerini “değerin değişmez ölçüsü” adını verdiği bir teorik araç oluşturma çabasıyla geçirmişti. Sraffa, kendi teorisinde, bu soruna emek değer teorisinin dışında bir çözüm bulmaya çalışacaktır. Bu çözüm, 1960 yılında İngilizce ve İtalyancada eşzamanlı olarak yayınlanmış olan *Malların Mallarla Üretimi*’nde iktisat camiasına sunulmuştur.

Bu kitapta geliştirilen iktisat teorisini ayrıntısıyla anlatmak elbette bu yazının konusu olamaz. Sadece şu kadarını söyleyelim. Burada Sraffa kapitalist ekonomide fiyatların oluşumu ile ürünün kâr ile ücret olarak bölüşümü arasındaki ilişkiyi başka her türlü önemli faktörden, özel olarak da üretim yöntemlerinden ya da teknolojik değişikliklerden yalıtarak incelemeye yönelir. Bu yüzden, bu kitapta alışılmışın çok ötesinde katı varsayımlar yapılmış, özel olarak da üretim yöntemleri ve üretilen miktarlar sabit tutulmuştur.³

Yukarıda Ricardo’nun *Toplu Yapıtları*’na yazdığı Önsöz’de Sraffa’nın emek değer teorisini bir *ölçüm* aracı olarak gördüğü ifade edilmişti. Bunun bir nedeni, Ricardo’nun kendi yapıtında karşılaştığı önemli bir soruna aradığı çözümdü. *İlkeler*’de Ricardo değerlerin belirlenmesinde asli faktör olarak kabul ettiği emek miktarlarının etkisi ile bölüşümün değerler (fiyatlar) üzerinde yaptığı etkiyi birbirinden ayırmayı başaramayan Ricardo, hayatının geri kalan bölümünde, özellikle de 1823’te hayata gözlerini yummadan hemen önce yazdığı, ama kendisinin ölümünden sonra gün yüzünü gören *Mutlak Değer ve Mübadele Değeri* başlıklı çalışmasında bu soruna bir çözüm aramıştır. Bu çözüm, Ricardo’ya göre değer değişmez bir ölçüsü idi. Değişmez ölçü, öteki bütün malların değerleri üzerinde emek miktarları ile bölüşümün farklı etkilerini birbirinden ayırmaya yarayacaktı. Ne var ki, Ricardo bu değişmez ölçüyü bulamadan hayata veda etmiştir.

Sraffa, bu kitapta kurduğu teorik çerçeve içinde Ricardo’nun bu sorununa çözüm arar. Çözümün aracı “Standart mal” olarak adlandırılan dahiyane buluşudur. Bu, kendi değeri bölüşümdeki değişiklikler-

3 “Bu araştırma yalnızca, bir iktisadi dizgenin, üretim ölçeğindeki ya da “faktör” oranlarındaki değişmelere bağlı olmayan özellikleriyle ilgilenmektedir.” Bkz. aşağıda Sraffa’nın Önsöz’ü.

den etkilenmeyen, bu yüzden bütün öteki malların değerindeki değişimleri sadık biçimde yansıtabilen bir bileşik maldır. “Standart mal”ın Ricardo’nun sorununa gerçek çözüm olup olmadığına aşağıda döneceğiz. Ancak, Sraffa’nın yapıtının burada özetlenen amacı, Sraffa’nın izleyicilerinin neden “yeni-Ricardocu” okul olarak anıldığını şimdiden ortaya koymuş olmalı. Bir de şunu ekleyelim: Ricardo’nun kapitalist ekonomiye yaklaşımını canlandırma çabasına rağmen, ne Sraffa’nın kendisi, ne de izleyicileri emek değer teorisinin savunucuları oldular. Özellikle yeni-Ricardocu okulun birçok önde gelen temsilcisi, emek değer teorisini hem Ricardocu hem de Marksist versiyonları çerçevesinde mantıksal çelişkilerle malûl ve savunulması mümkün olmayan bir teori olarak görür.

Malların Mallarla Üretimi, kapitalist dünyada iktisat düşüncesine bir yüzyıl boyunca hakim olmuş olan neoklasik iktisadın dışında yeni bir teorik çerçeve önermektedir. Sraffa’nın kendisi, bu yeni teoriyi neoklasik iktisadı doğrudan bir eleştiriye tâbi tutmak için kullanmaya girişmemiş, bir bakıma bunu öğrencileri olarak anabileceğimiz yeni-Ricardocu ya da Sraffacı okula bırakmıştır. Ama elbette kitabı yazmaktaki amacı neoklasik iktisadın teorik temellerini çürütmektir. Bunu kitabın alt başlığından da (“İktisat Kuramını Eleştiriye Açış”), Sraffa’nın kitaba Önsöz’ünde söylediklerinden de (“Burada yayımlanan önermeler kümesinin kendine özgü niteliği, marjinal değer – bölüşüm kuramını tartışmaya girmese de, bu kuramın eleştirilmesine temel hazırlamak üzere tasarlanmış olmasıdır.”) anlamak mümkündür. Ta 20’li yaşlarında kafasında şekillenmeye başlayan teoriyi, 62 yaşında kitaplaştıran bu nevi şahsına münhasır adam, neoklasik okul ile polemik yürütme görevini bilinçli biçimde izleyicilerine bırakmaktadır. Yine Önsöz’de bunu açıkça ve büyük bir tevazu ile belirtir: “Eğer temel tutarsa ya yazarın kendisi ya da daha donanımlı, daha genç biri bu eleştiriye soyunabilir.”

Birden fazla “daha genç” iktisatçı Sraffa’nın bu kitapta çizdiği teorik çerçeveyi, 1960’lı yıllarda neoklasik iktisada cepheden bir taarruz amacıyla kullanmışlardır. Bunlar arasında Britanya’dan Joan Robinson (çok genç biri değildi!) ve John Eatwell, İtalya’dan Pierangelo Garegnani, Luigi Pasinetti ve Alessandro Roncaglia, Hindistan’dan Krishna

Baradwaj ve Amit Bhaduri ve daha yeni kuşakta İtalya'dan Salvadori Neri ve Avusturya'dan Heinz Kurz vardır. Yeni-Ricardocuların bu eleştirisi salvosu üzerine başlayan tartışma, literatüre "sermaye tartışması" ya da "Cambridge tartışması" olarak geçmiştir. Bunun nedeni, İngilizce konuşulan dünyada tartışmanın yeni-Ricardocu tarafının İngiltere'deki Cambridge Üniversitesi'nin profesörleri, neoklasik tarafın baş temsilcilerinin ise (Paul Samuelson, Franco Modigliani vd.) Amerika'nın Massachusetts eyaletinin Cambridge kentindeki MIT'de (Massachusetts Institute of Technology) öğretim üyesi olmalarıdır.

Özet olarak söylenecek olursa, neoklasik yaklaşıma yeni-Ricardocu eleştirisi, "üretim faktörleri" arasında yer verilen "sermaye"nin büyüklüğünün kâr oranından önce ve ondan bağımsız olarak belirlenemeyeceği önermesine dayanır. Bu önerme neoklasik yaklaşımda merkezi bir yer tutan "üretim fonksiyonu"nun temellerini ortadan kaldırır. Böylece kâr, sermayenin marjinal getirisinin karşılığı olarak sunulamaz ve neoklasik okulun bölüşüm teorisinin özünü oluşturan, her üretim faktörünün gelirinin üretimdeki marjinal verimliliğine dayandığı önermesi çöker. Bu eleştirisi "*reswithching*" ya da "*capital reversing*" denen bir teorik olasılık yüzünden daha da güçlenir. Bilindiği gibi, neoklasik çerçevede sermaye yoğunluğu arttıkça kâr oranı düşer. Oysa yeni-Ricardocular, yüksek kâr oranlarında en kârlı yöntem olan bir teknolojinin kâr oranı düştükçe yerini başka teknolojilere bıraktıktan sonra, daha da düşük kâr oranlarında yine en kârlı teknoloji haline gelebileceğini kanıtlayarak "sermaye yoğunluğu" ile kâr oranı arasındaki doğrusal bağı da koparmışlardır.

Yeni-Ricardocuların bu taarruzu o kadar etkili olmuştur ki, o yıllarda neoklasik iktisadın duayeni konumunda olan (ve 2009 sonunda hayata gözlerini yummuş olan) Paul Samuelson'un şu sözü ünlü olmuştur: "Artık hepimiz Sraffacıyız." Ne var ki, teori alanında ender görülen kesinlikteki bu zafer çok kısa ömürlü olacaktır. Neoklasik okul kısa süre içinde demoralizasyonundan kurtulacak, yeni-Ricardoculuğun eleştirilerini belleğin koridorlarına terk ederek iktisat dünyasındaki üstünlüğünün keyfini sürmeye devam edecektir.

Sraffa'nın yapıtı temelinde 60'lı yıllar boyunca neoklasik teoriye yöneltilen bu saldırıyı, 70'li ve 80'li yıllarda Marksist değer teorisine yö-

nelik bir yeni eleştiri salvosu izledi. Burada kültürel olarak ilginç olan bir nokta, Sraffa'nın kendisinin yanı sıra, yeni-Ricardoculuğun Marksist değer teorisini eleştiren bütün temsilcilerinin de Marksist bir geçmişten geliyor olmalarıdır. Maurice Dobb, Ronald Meek, Ian Steedman ve Geoff Hodgson gibi isimlerin hepsi, sadece teori alanında değil politik olarak da geçmişte Marksizme angaje olmuş insanlardır. Pierangelo Garegnani'nin bu kitapta yer alan ve Sraffa iktisadını Marksizmi güçlendiren bir teori olarak sunan görüşmesini de bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

Yeni-Ricardocuların Marksist değer teorisine yönelttikleri eleştirinin ayrıntısına burada girmek, çok teknik bir tartışmayı bir Önsöz'e sığdırmaya çalışmak olur. Sadece okurun merakını tatmin etmek için kısa bir özetle yetinelim. Yeni-Ricardocuların ileri sürdüğü tezler üç ana noktada toplanabilir: (1) Marksist değer teorisi mantıksal olarak tutarsızdır; özellikle "dönüşüm sorunu" ve "eksi değerler" üzerine yapılan tartışmalar bu tutarsızlık iddiası ile ilgilidir. Bunun da ötesinde, Marksist değer teorisi tutarsız olmasa bile gereksizdir, çünkü kapitalist ekonominin en önemli boyutları Sraffa iktisadınca değerlere başvurulmadan açıklanabilmektedir. (2) Sraffa iktisadı kusursuz bir mantıksal yapıya sahiptir. Hatta daha öteye gidilerek denebilir ki, mantıksal tutarlılığa sahip tek teorik yaklaşım Sraffa iktisadıdır. (3) Sraffa'nın yapısı, kapitalist ekonominin materyalist (maddeci) bir teorisini kurmak üzere kullanılabilir.⁴

Marksistlerin bu üç temel teze verdiği cevabın da burada ayrıntısına girmemiz olanaksız. Yine bir özetle yetinelim: (1) Ne değerlerden fiyatlara dönüşüm konusunda, ne de "eksi değerler" olarak bilinen tartışmada, Marksist değer teorisinin herhangi bir mantıksal tutarsızlığı vardır. Gereksizlik argümanına gelince, velev ki Sraffa iktisadı bölümü ve fiyatları tutarlı biçimde açıklıyor olsun, bu tür teorik yapıların Marx'ın değer teorisinin gerçekleştirdiği analiz derinliğini sağlaması düşünülemez bile. Tek bir örnek "meta fetişizmi" analizidir. Değer teorisi bir kenara bırakıldığı takdirde, kapitalist toplumda üreticiler arasındaki

4 Bu tezler konusunda çok sayıda referans vermek yerine, yeni-Ricardoculuğun Marksist değer teorisine eleştirisi konusundaki en etkili kaynağı yazalım: Ian Steedman, *Marx After Sraffa*, New Left Books, Londra, 1977.

ilişkilerin nasıl metalar arasında bir ilişki olarak ortaya çıktığını kavramak mümkün olmaz. (2) Sraffa'nın teorisinin su geçirmez bir mantıksal tutarlılığa sahip olduğu doğru değildir. Bölüşüm değişkenlerinden (ücret ve kâr) hangisi dışarıdan verilirse verilsin, sistemin kendi varsayımlarını (kendini yenileyebilirlik) gerçekleştirmesi güvence altına alınamaz, çünkü işçilerin hayatta kalmasını sağlayacak bir ücret düzeyi oluşacağı garanti edilemez. (3) Sraffa iktisadının kullanılmasıyla Marksist bir kapitalizm teorisi inşa edilebileceği iddiası, Marx'ın kapitalizme ilişkin analizinin yanlış anlaşılmasına dayanır. Bir yandan, Marx'ın değer teorisinin tek amacı yeni-Ricardocuların sandığı gibi bu olmasa da, emek değer teorisi olmaksızın kapitalist sömürüyü analiz etmek mümkün değildir, çünkü değer büyüklükleri emeğe indirgenmeksizin artı-değerin ardında işçinin kapitalist tarafından mülk edinilen bir miktar emeğinin yattığı kanıtlanamaz. Öte yandan, Marx'ın analizinin amacı sadece fiyatları, kâr oranını ve benzeri büyüklükleri belirlemek değil, aynı zamanda sermayenin hareket yasalarını keşfetmektir. Bu ise, burada giremeyeceğimiz nedenlerle, Marksist değer teorisi olmaksızın gerçekleştirilemez.⁵

Gerek Cambridge tartışması, gerekse yeni-Ricardocular ile Marksistler arasında yirmi yıla yakın bir süre devam eden polemikler, elbette okuyucunun kendi araştırmaları sonucunda kendi fikrini oluşturması gereken karmaşık teorik tartışmalardır. Ne var ki, bu tartışmalardan herhangi bir şey anlayabilmek için insanın önce Sraffa'yı ve *Malların Mallarla Üretimi*'ni anlaması gerekiyor. Bu bakımdan Sraffa'nın yapıtının Türkçede herkesin erişebileceği biçimde yayınlanıyor olması büyük bir kazanç.

Okuyucu sorabilir: Madem Sraffa'nın yapıtı temelinde neoklasik iktisada yapılan haklı eleştiri unutulmuştur ve madem yeni-Ricardocuların Marksist değer teorisine yönelttiği eleştiriler yanlıştır, o zaman yayınlanmasından sonraki yarım yüzyıl içinde Sraffa'nın yapıtı ne işe yaradı, bugün ne işe yarar? Bu soru Sraffa'nın yapıtı ve yeni-Ricardoculuk açısından gerçek bir güçlüğü işaret ediyor. Bugün, *Malların Mallarla Üretimi*'nin

5 Bütün bu noktalara ilişkin ayrıntılı bilgi, Nail Satlıgan ve E. Ahmet Tonak'la birlikte hazırlamakta olduğumuz ve yakında yayınlanacak olan **Kapital**'in *İzinde* başlıklı derleme kitapta yer alacak olan bazı yazılarımızdan edinilebilir.

yayınlanmasından elli yıl sonra, neoklasisizmin hakimiyetindeki burjuva iktisadı ile ekonomi politiğin Marksist eleştirisi dışında ayrı, bağımsız, iktisadın bütün alanlarında kendi mantıksal temelleri üzerinde yükselerek fikir üreten bir Sraffacı okuldan söz etmek gerçekten güç. En fazladan şu söylenebilir: Sraffacılık ya da yeni-Ricardoculuk büyük ölçüde post-Keynesyen olarak bilinen düşünce okuluyla birleşmiştir. Bu okul ise, Samuelson'un Keynes'i içdiş eden "neoklasik sentez"inden farklı olarak, marjinalist temellere dayanmaz, neoklasisizmi reddeder. Dolayısıyla, belki Sraffa'nın yapıtının ve yeni-Ricardoculuğun Keynesçiliğe neoklasik değer teorisinden bağımsızlaşma yönünde bir olanak tanıdığı olduğu söylenebilir. Keynes'in Ricardo karşıtlığı düşünülünce, bu, düşünce tarihinde az bulunacak türden bir ironidir!

Bunu söylemek de az şey değildir. Keynes'in genç Piero'yu Cambridge'e davet ederken kendi teorisinin bağımsızlaşmasının kaderinin belki de bu İtalyan dahisine bağlı olacağını düşündüğünü sanmıyoruz. Ama öyle olsa da olmasa da Keynes doğru seçimi yapmıştı. Piero Sraffa, otuz yıl boyunca iktisat teorisini sarsan başyapıtı ile şimdiden düşünce tarihine geçmiştir.

MALLARIN MALLARLA
ÜRETİMİ

İktisat Kuramını Eleştiriye Açış

PIERO SRAFFA

ÖNSÖZ

Sunum-istem (arz-talep) dengesi terimleriyle düşünmeye alışmış bir kimse bu satırları okurken, ileri sürülen savın, bütün üretim dallarında değişmez getiri bulunduğu biçiminde kapalı bir varsayıma dayandığını düşünebilir. Okurun, yararlı görürse, bu düşünceyi geçici bir kabul olarak benimsemesinde sakınca yoktur. Ama aslında böyle bir varsayım yapılmamıştır. Ne üretim miktarında ne de (en azından ilk iki bölümde) bir üretim dalının kullandığı üretim araçlarının oranlarında herhangi bir değişim olduğu düşünülmüştür. Dolayısıyla da getirinin değişip değişmediğine ilişkin bir sorun ortaya çıkmaz. Bu araştırma yalnızca, bir iktisadi dizgenin, üretim ölçeğindeki ya da “faktör” oranlarındaki değişmelere bağlı olmayan özellikleriyle ilgilenmektedir.

Adam Smith’ten Ricardo’ya kadar eski klasik iktisatçıların da paylaştığı bu konum, “marjinal” yöntemin ortaya çıkmasıyla ortadan kaybolmuş, unutulmuştur. Bunun nedeni açıktır. Marjinal yaklaşım dikkatin değişme üzerinde odaklanmasını gerektirir, çünkü bir üretim dalının ölçeğinde ya da “üretim faktörlerinin oranlarında” bir değişme yoksa ne marjinal ürün var olabilir, ne de marjinal maliyet. Üretimin bu açılardan günbegün hiçbir değişikliğe uğramaksızın süregeldiği bir dizgede bir faktörün marjinal ürününü (ya da bir ürünün marjinal maliyetini) bulmak yalnızca zor değildir, ortada zaten bulunacak bir şey yoktur.

Ancak, yanıltıcı marjları gerçek sanma yanılsından korunmak için bir uyarı gereklidir. Bu sayfalarda marjinal üretim ör-

neklerinden ilk bakışta ayırt edilemez gibi görünen durumlarla karşılaşılacaktır, ama bunların yanıltıcılığının en şaşmaz işareti gerekli türden değişimin yokluğudur. En tanıdık örnek, tarımda farklı nitelikte topraklar yan yana işlendiğinde “marjinal toprağın” ürünüdür. Bu konuda, marjinal kuramın en katıksız savunucusu olan P. H. Wicksteed’in “marjinal” teriminin bu biçimde kullanılmasını “korkunç yanılgı” diye nitelemesinden söz etmek yeterlidir.¹

Değişmez getiri varsayımına kapılmak pek de yersiz değildir. Yıllar önce bu çalışmalara ilk başladığında yazarın kendi başına da aynı şey gelmiş; bu da 1925’te yazarı, yalnız değişmez getiri durumunun, iktisat kuramının öncülleriyle genellikle uyumlu olduğu görüşünü savunmaya yöneltmişti. Dahası Lord Keynes 1928’de bu çalışmanın başlangıç önermelerinin bir taslağını okuduğunda, eğer değişmeyen getiri varsayımı yapılmıyorsa bunun açıkça vurgulanmasını salık vermişti.

Bu değinmeler, böylesine kısa bir yapıtın hazırlanmasına harcanan zamanın neden bu kadar uzun olduğunu da aydınlatır. Konunun belkemiğini oluşturan önermeler 1920’lerin sonlarında biçimlenmekle birlikte, Standart mal, bağlı mallar, sabit sermaye gibi belirli kavramlar 1930’larla 1940’ların başlarında işlenmiştir. 1955’ten bu yana bir yığın eski not arasından bu sayfalar bir araya getirilirken, çalışma aşamasında ortaya çıkan boşlukların doldurulması (sözgelimi temel ürün ile temel olmayan ürün ayırımının bağlı mallara uygulanması) dışında pek az ekleme yapılmıştır.

Böylesine uzun bir sürede doğaldır ki zaman zaman başkaları da bu çalışmada benimsenen şu ya da bu görüşün benzerlerini bağımsız olarak alıp daha ileriye götürmüş ya da buradakinden farklı yönlerde geliştirmişlerdir. Ama burada yayımlanan öner-

1 “Political Economy in the Light of Marginal Theory” *Economic Journal*, xxiv (1914) 18-20. Lionel Robbins’ın derlediği *Common Sense of Political Economy*’ye ek olarak yeniden basıldı (1933) 790-792.

meler kümesinin kendine özgü niteliği, marjinal değer – bölüm kuramını tartışmaya girmese de, bu kuramın eleştirilmesine temel hazırlamak üzere tasarlanmış olmasıdır. Eğer temel tutarsa ya yazarın kendisi ya da daha donanımlı, daha genç biri bu eleştiriye soyunabilir.

En çok teşekkürü, yıllar boyunca paha biçilmez matematik yardımları dolayısıyla Profesör A. S. Besicovitch'e borçluyum. Farklı dönemlerdeki benzer yardımları nedeniyle, artık aramızda olmayan Frank Ramsey ile Alister Watson'a da minnet borcum var. Şurası çok açıktır ki bana verilen uzmanca öğütlere her zaman uymadım. Özellikle (bazı bakımlardan karşı çıkılabileceğini kabul etmekle birlikte) matematikle başı hoş olmayan okurun da kolayca izleyebilmesi amacıyla kullandığım simgeleri değiştirmemekte direndim.

P. S.

TRINITY COLLEGE
CAMBRIDGE
Mart 1959

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM I

TEK ÜRÜNLÜ ÜRETİM DALLARI İLE DOLAŞIR SERMAYE

I	GEÇİMLİK ÜRETİM	61
1	İki ürün	
2	Üç ya da daha çok ürün	
3	Genelleme	
II	ARTIKLI ÜRETİM	64
4	Kâr oranı	
5	Kâr oranına bir örnek	
6	Temel ürünler ile temel-olmayan ürünler	
7	Terimlere ilişkin not	
8	Geçimlik ücret ile artık-ücret	
9	Üründen ödenen ücret	
10	Emeğin niceliğiyle niteliği	
11	Üretim denklemleri	
12	Kendini yenileyebilen bir dizgede ulusal gelir	
III	EMEĞİN ÜRETİM ARAÇLARINA ORANI	71
13	Ulusal gelirin oranı olarak ücret	
14	Ulusal gelirin hepsi ücrete gittiğinde değerler	
15	Emeğin üretim araçlarına oranının çeşitliliği	
16	“Açık veren üretim dalları” ile “artık veren üretim dalları”	
17	Eşik oranı	
18	Yeniden dengeyi sağlayan fiyat değişimleri	
19	Ürünün üretim araçlarına göre fiyat-oranları	
20	Ürünlerarası fiyat-oranları	
21	Yinelenen bir oran	
22	Dengeleyici oran ile En yüksek kâr oranı	
IV	STANDART MAL	77
23	“Değişmez bir değer ölçüsü”	
24	Yetkin bileşik mal	
25	Böyle bir malın kurgulanması: Örnek	

26	Standart mal tanımı	
27	Eşit yüzdeli fazla	
28	Net ürünün üretim araçlarına göre Standart oranı (R)	
29	Standart oran ile kâr oranları	
30	Standart dizgede ücretle kâr oranı arasındaki ilişki	
31	Her dizgeye uyan ilişki	
32	Örnek	
33	Standart malın kurgulanması: q dizgesi	
34	Birim olarak Standart ulusal gelir	
35	Temel-olmayan ürünlerin dışlanması	
V	STANDART DİZGENİN BİRİCİKLİĞİ	86
36	Giriş	
37	Standart dizgeye dönüştürme her zaman olanaklı	
38	Biricik olma sorununun ortaya çıkış nedeni	
39	Fiyatlar bütün ücret düzeylerinde artı	
40	Sıfır ücretli üretim denklemleri	
41	Biricik artı çarpanlar kümesi	
42	<i>En düşük</i> R değerine karşılık olan artı çarpanlar	
43	Standart ürünün yerini eşdeğer emek miktarının alması	
44	Bağımsız değişken olarak ücret ya da kâr oranı	
VI	TARİHLİ EMEK MİKTARLARINA İNDİRGEME	95
45	İşin üretim maliyeti yönü	
46	“İndirgeme” tanımı	
47	Bölüşümdeki değişmelere göre her terimin devinin çizgisi	
48	Terimler toplamının devinimi	
49	Fiyatların düşme oranı ücretlerin düşme oranını aşamaz	

BÖLÜM II

ÇOK ÜRÜNLÜ ÜRETİM DALLARI İLE SABİT SERMAYE

VII	BAĞLI ÜRETİM	105
50	İki bağlı ürün için iki üretim yöntemi ya da üretilmelerinde tek, üçüncü bir mal üretiminde kullanılmalarında iki yöntem	
51	Evrensel bir bağlı ürünler dizgesi	
52	Standart dizgenin kurulmasında güçlükler	

VIII BAĞLI ÜRÜNLERİ OLAN STANDART DİZGE 109

- 53 Eksi çarpanlar I. Kullanım oranlarıyla uyumsuz üretim oranları
- 54 — II. Temel ürünlerle temel-olmayanların bağlı üretimi
- 55 — III. Özel hammadde
- 56 Standart malın eksisi bileşenlerinin yorumu
- 57 Temel ürünlerle temel-olmayanlara yeni tanım gereği
- 58 Üç tür temel-olmayan ürün
- 59 Üçüncü türe örnek
- 60 Genel tanım
- 61 Temel-olmayan ürünlerin elenmesi
- 62 Temel denklemler dizgesi
- 63 Standart dizgenin kurulması
- 64 R 'nin yalnız en düşük değeri iktisadi bakımdan anlamlı
- 65 Temel-olmayan ürüne konan vergi, kâr oranlarını da, öbür ürünlerin fiyatlarını da etkilemez

IX BAĞLI ÜRETİMİN ÖBÜR ETKİLERİ 119

- 66 İki süreçte bağlı olarak üretilmiş iki üründe içerilmiş emek miktarı
- 67 Tek bir süreçte bağlı olarak üretilmiş iki üründe içerilmiş emek miktarı
- 68 Tarihli emek miktarlarına indirgeme her zaman olanaklı değil
- 69 Ücret değişince bütün fiyatlar aynı kalmayabilir
- 70 Eksi emek miktarları
- 71 Fiyatların düşme oranı artık, ücretlerin düşme oranıyla sınırlı değil
- 72 Bunun yarattığı sonuç

X SABİT SERMAYE 127

- 73 Bir bağlı ürün türü olarak sabit sermaye
- 74 Farklı ürünler olarak bakılan farklı yaşlardaki makineler
- 75 Dayanıkl bir aygıta yıllık gider yüklemenin yıllık taksit yöntemiyle hesabı
- 76 Aynı hesabın bağlı üretim denklemleri yöntemiyle yapılması
- 77 Denklemler yöntemi daha genel
- 78 Farklı kullanımlardaki benzer aygıtların farklı aşınması
- 79 Sabit sermaye ile tarihli emek miktarlarına indirgemek genellikle olanaksız
- 80 $r = 0$ iken makinenin defter değerinin, yaşına bağlı olarak nasıl değiştiği
- 81 Yarı kullanılmış bir makinede “içerilmiş” emek sorunu
- 82 $r > 0$ iken defter değerinin, yaşa bağlı olarak nasıl değiştiği

83	r değıştikçe her yaştaki makinelerin tam takımının defter değeriindeki değışme	
84	Standart dizgede sabit sermaye	
XI	TOPRAK.....	138
85	Rant getiren doğal kaynakların temel-olmayan ürünlerle benzerliği	
86	Farklılık rantı (diferansiyel rant)	
87	Tek bir nitelikteki toprağın rantı	
88	Rantın “yaygın” azalan,”yoğun” azalan getirilerle ilişkisi	
89	Tarımsal ürünlerin çokluğu	
90	“Tek ürünlü dizge” ile “çok ürünlü dizge” arasındaki farkın gözden geçirilmesi	
91	Rant benzerleri	

BÖLÜM III

BİR ÜRETİM YÖNTEMİNDEN ÖBÜRÜNE GEÇİş

XII	BİR ÜRETİM YÖNTEMİNDEN ÖTEKİNE GEÇİş.....	147
92	Basit durum, temel-olmayan ürünler	
93	Temel ürünler: Hem yöntemin hem dizgenin değıştirilmesi	
94	Kâr oranındaki bir artışın kaçınılmaz olarak daha yüksek bir Standart orana doğru değışmesinin koşulu	
95	Bir dizgeden ötekine (tek ürünlü dizgeler olmaları koşuluyla) bir dizi geçişin hepsinde bir ücret düşüşü, daha yüksek bir kâr oranına karşılıktır	
96	Çok ürünlü dizgelerde bir yöntemden öbürüne geçiş	

EKLER

A.	“ALT-DİZGELER” ÜZERİNE.....	155
B.	KENDİNİ YENİDEN ÜRETEN TEMEL- OLMAYAN ÜRÜNLERE İLİşKİN NOT.....	157
C.	BİR “TEMEL DİZGE” ARACI.....	160
D.	YAZINA GÖNDERMELER.....	161

DİZİN	164
-------------	-----

BÖLÜM I

TEK ÜRÜNLÜ ÜRETİM DALLARI
İLE DOLAŞIR SERMAYE

GEÇİMLİK ÜRETİM

1 Yalnız varlığını sürdürmeye yetecek kadar üretim yapan çok basit bir toplum düşünelim. Her mal ayrı bir üretim dalında üretilmekte, hasattan sonra pazarda birbiriyle değiş tokuş edilmektedir.

Önce yalnız iki malın, buğday ile demirin üretildiğini var-sayalım. Her ikisinin de bir bölümü çalışanların gereksinimleri için, geri kalanı üretim aracı olarak –buğday tohumluk, demir gereç biçiminde– kullanılmaktadır. Toplam 400 quarter¹ buğ-day üretmek için, işçilerin gereksinimleri de içinde olmak üzere 280 quarter buğday, 12 ton demir kullanıldığını; 20 ton demir üretmek için 120 quarter buğday, 8 ton demir kullanıldığını var-sayalım. Bir yıllık işlem şöyle gösterilebilir:

280 qr. buğday +12 t. demir → 400 qr. buğday

120 qr. buğday + 8 t. demir → 20 t. demir

Bir bütün olarak toplumun varlığına bir şey eklenmemiş, 400 qr. buğday, 20 t. demir tüketilmiş, aynı miktarlar üretilmiştir. Ama işin başında üretim dallarına gereksinimlerine göre bölüş-türülen her bir mal, yılsonunda bütünüyle üreticisinin elinde toplanmıştır.

1 Quarter: Yaklaşık 12,7 kg gelen bir ağırlık ölçüsü. –çev.

(Biz bu ilişkilere “üretim-üretken kullanım yöntemi” ya da kısaca *üretim yöntemleri* diyeceğiz.)

Öyle bir biricik değişim değerleri kümesi vardır ki, bu küme piyasada geçerli olsa hem ürünlerin başlangıçtaki bölüşümünü yeniden sağlar, hem sürecin yinelenmesini olanaklı kılar. Bu değerler doğrudan doğruya üretim yöntemlerinden kaynaklanır. Örnek olarak aldığımız bu durumda gerekli değişim değeri 1 t. demire karşılık 10qr. buğdaydır.

2 Aynı kural üç mal, hatta herhangi bir sayıda mal için de geçerlidir. Üçüncü bir ürün olarak domuzu eklersek:

$$240 \text{ qr. buğday} + 12 \text{ t. demir} + 18 \text{ domuz} \rightarrow 450 \text{ qr. buğday}$$

$$90 \text{ qr. Buğday} + 6 \text{ t. demir} + 12 \text{ domuz} \rightarrow 21 \text{ t. demir}$$

$$120 \text{ qr. buğday} + 3 \text{ t. demir} + 30 \text{ domuz} \rightarrow 60 \text{ domuz}$$

Başlangıç miktarlarına dönüşü sağlayan değişim değerleri 10 qr. buğday = 1 t. demir = 2 domuzdur.

Görülebileceği gibi iki üretim dalı dizgede buğday yetiştirmede kullanılan demir miktarıyla demir üretiminde kullanılan buğday miktarı zorunlu olarak aynı değerdedir. Üç ya da daha çok ürün varken herhangi bir çift için artık bu doğru olmaktan çıkar. Bu nedenle son örnekte böyle bir eşitlik yoktur, başlangıç miktarlarına dönüş ancak üç köşeli bir alışverişle sağlanır.

3 Durum genel terimlerle belirtilirse, her biri ayrı bir üretim dalında üretilen ‘a’, ‘b’, ..., ‘k’ malları vardır.

‘a’nın yıllık üretim miktarına A , ‘b’ninkine B , vb diyeceğiz.

Ayrıca ‘a’, ‘b’, ..., ‘k’nin A üretiminde kullanılan miktarlarına $A_a, B_a, \dots, K_a$; B üretiminde kullanılanlara $A_b, B_b, \dots, K_b$; vb. diyeceğiz.

Bütün bunlar bilinen miktarları göstermektedir. Bulunması gereken bilinmeyenler ise sırasıyla ‘a’, ‘b’, ..., ‘k’nin birim değer-

ARTIKLI ÜRETİM

4 Eğer ekonomi harcamaları karşılamaya yetecek en düşük düzeyin üstünde üretiyor, bölüşülecek bir artık kalıyorsa dizge kendisiyle çelişkiye düşer. Bunun sonucunda, bütün denklemleri toplayacak olursak ortaya çıkan toplam denklemin sağ yanı (gayrisafi ulusal ürün), sol yandaki üretim araçlarıyla geçimliğin yanı sıra sol yanda yer almayan bazı eklemeleri de içerir. § 3'teki gibi hesaplanırsa yalnız $k - 1$ bilinmeye karşılık şimdi k tane bağımsız denklem vardır.

Hammaddeler, geçimlik maddeler vb.nin yerine yenilerinin konmasında olduğu gibi bu artığın da fiyatlar belirlenmeden önce bölüştürülmesiyle bu güçlük yenilemez. Çünkü artığın (ya da kârın), her üretim dalında öndelenmiş üretim araçları (ya da sermaye) ile orantılı olarak bölüştürülmesi gerekir. Oysa türdeş olmayan malların iki toplamı arasındaki böyle bir oran (yani kâr oranı) bu malların fiyatları bilinmeden belirlenemez. Öte yandan artığın bölüşülmesini fiyatların bilinmesinden sonra bırakamayız, çünkü daha sonra göreceğimiz gibi, kâr oranı bilinmeden fiyatlar belirlenemez. Öyleyse artığın bölüşülmesi, mal fiyatlarıyla aynı zamanda, aynı biçimde belirlenmelidir.

Buna göre (bütün üretim dallarında aynı olması gereken) kâr oranını, r dediğimiz bir bilinmeyen olarak dizgeye ekleriz. Böylece dizge

[illegible]

biçimini alır. Bu dizgenin kendini yenileyebilir durumda olduğu varsayıldığından $A_a + A_b + \dots + A_k \leq A$; $B_a + B_b + \dots + B_k \leq B$; $\dots$; $K_a + K_b + \dots + K_k \leq K$ olur Yani her bir malın üretim miktarı, *en azından* o malın bütün üretim dallarında kullanılan miktarına eşittir. Bu dizge $k - 1$ tane fiyat ile kâr oranını belirleyen k tane bağımsız denklem içermektedir.

5 Bir örnek vermek için iki mallı durumda (§ 1) öbür bütün malları aynı bırakarak yalnız buğday üretimini 400 qr.dan 575 qr.a çıkarabiliriz. Bu da bize 175 qr.lık toplumsal artık verir. Ortaya çıkan durum şudur:

$$\begin{array}{l} 280 \text{ qr. buğday} + 12 \text{ t. demir} \rightarrow 575 \text{ qr. buğday} \\ 120 \text{ qr. buğday} + 8 \text{ t. demir} \rightarrow 20 \text{ t. demir} \end{array}$$

Öndeliklerin yerine konularak kârın her iki üretim dalına öndeliklerle orantılı olarak dağıtılmasını sağlayan değişim oranı, 1 t. demire karşılık 15 qr. buğdaydır, her bir üretim dalında bunun karşılığı olan kâr oranı da % 25'tir.

(Örnek olarak demir üretimindeki hesabı birlikte yapalım. Üretilen 20 t. demirin 8'i kullanılan demirin yerine konmasına gider, 12'si de ton başına 15 qr. buğday fiyatıyla satılarak 180 qr. buğday alınır. Bunun 120'si kullanılan buğdayın yerine geçer, 60'ı da, demir üretiminde gerek üretim aracı, gerek geçimlik olarak tüketilen toplam 240 qr. buğdayın % 25'i olan kârdır.)

6 Artışın ortaya çıkmasının yarattığı bir etki üzerinde durmak gerekir. Daha önce, bütün mallar hem ürünlerin hem

üretim araçlarının arasında yer alarak benzer biçimde ele alınmakta, dolayısıyla öbür bütün malların üretimine dolaylı ya da dolaysız olarak katılmakta, böylece her biri fiyatların belirlenmesinde rol oynamaktaydı. Ama şimdi öbür malların üretiminde ne üretim aracı ne de geçimlik olarak kullanılan yeni bir “lüks” ürün sınıfına yer açılmıştır.

Bu ürünlerin dizgenin belirlenmesinde bir işlevi yoktur. Bunlar bütünüyle edilegendir. Eğer yeni bir buluş, bu türden “lüks” bir malın üretimi için gerekli üretim araçlarının miktarını yarıya indirir, bu malın fiyatı da yarıya iner ama başka bir değişiklik olmaz. Öbür ürünler arasındaki fiyat ilişkileriyle kâr oranı bundan etkilenmez. Ama böyle bir değişme, üretim araçlarına *giren* öbür türden bir malın üretiminde ortaya çıkacak olsa, bundan bütün fiyatlar etkileneceği gibi kâr oranı da değişecektir. “Lüks” bir malın üretimini gösteren denklemi dizgeden çıkarırsak bunu görebiliriz. Bu işlemi yapınca, yalnız bu denklemde yer alan bir bilinmeyenden (o malın fiyatından) kurtulmuş olacağımız için geriye kalan denklemler, daha büyük dizgenin çözüm sonuçlarıyla uyumlu, belirlenebilir bir dizge oluşturmayı sürdürür. Öte yandan lüks olmayan öbür mallardan birinin denklemini elersek, söz konusu mal öbür denklemlerde üretim aracı olarak yer aldığından, bilinmeyen sayısı azalmaz, dolayısıyla dizge belirlenemez duruma düşer.

Lüks malların edilegenliğine ilişkin söylediklerimiz, (yarış atları gibi) doğrudan ya da (devekuşlarıyla yumurtaları gibi) dolaylı yollardan yalnız kendi üretimlerinde yahut (ham ipek gibi) başka lüks malların üretiminde kullanılan “lüks” malları da içerecek biçimde kolayca genişletilebilir.

Burada ölçüt, bir malın *bütün* malların üretimine (ister doğrudan ister dolaylı yoldan) girip girmedikleridir. Girenlere *temel* ürünler, girmeyenlere *temel-olmayan* ürünler adını vereceğiz.

Açıklamalarımız boyunca her dizgenin en az bir temel ürün içerdiğini varsayacağız.

7 Üretim koşullarını sağlayan oranlara, daha uygun olduğu düşünülebilecek “üretim maliyetleri” yerine neden “değerler” ya da “fiyatlar” dediğimizi bu aşamada açıklamak yerinde olur.

Maliyet terimi, temel-*olmayan* ürünler söz konusu olduğu sürece uygundur, çünkü, az önce gördüğümüz gibi, bu malların değişim oranları, üretilmeleri için gerekli üretim araçları, emek, kâr ödemelerinin bir yansımasıdır yalnızca, burada karşılıklı bağımlılık yoktur.

Oysa bir temel ürünün ele alınması gereken bir yönü daha vardır. Bu ürünün değişim değeri, öbür temel ürünlerin onun üretimine katılma ölçüsüne olduğu kadar, kendisinin öbür temel ürünlerin üretiminde *kullanımına* da bağlıdır. (İnsanın içinden “bu değişim oranı sunuma (arza) olduğu kadar isteme (talebe) de bağlıdır” diyesi geliyor ama bu yanıltıcı olur.)

Başka bir deyişle, temel-olmayan bir ürünün fiyatı, kendi üretim araçlarının fiyatına bağlıdır ama tersine bağımlılık yoktur. Oysa bir temel üründe kullanılan üretim araçlarının fiyatlarının ürünün fiyatına olan bağlılığı, ikincinin birincilere olan bağlılığından daha az değildir.

Dolayısıyla üretim maliyeti terimine göre tek yanlılığı daha az bir tanım gereklidir. “Zorunlu fiyat”, “doğal fiyat” ya da “üretim fiyatı” gibi daha klasik terimler bu gereği karşılar ama değer ile fiyat terimleri yeğlenmiştir, çünkü bunlar hem daha kısadır hem de (piyasa fiyatından hiç söz edilmeyen) şimdiki bağlamda daha yanıltıcı değildir.

Şunu da eklemek gerekir ki, bu çalışmada yalnız bu durumda değil ama *genel olarak* hem “üretim maliyeti” teriminin, hem nicel yansımalarıyla “sermaye” teriminin kullanımından, sözü biraz uzatmak pahasına kaçınılmıştır. Bunun nedeni, bu terimlerin, ürün fiyatlarının belirlenmesinden önce, onlardan bağımsız olarak ölçülebilen miktarları gösterdiği varsayımına sıkı sıkıya ilintilenmiş olmalarıdır. (Marshall’ın “gerçek maliyetler”iyle

marjinal verimlilik kuramında örtük olarak sözü geçen “sermaye miktarı” terimlerini anımsayınız.) Bu çalışmanın amaçlarından biri de böyle varsayımlardan kurtulmak olduğu için, bu terimlerden kaçınmak, konuya önyargısız yaklaşmanın tek yolu gibi görünmüştür.

8 Buraya kadar ücretlerin, işçilerin zorunlu gereksinimlerini karşılayan araçlardan oluştuğu, dolayısıyla da motor için yakıt, hayvan için yemle aynı biçimde dizgeye girdiği varsayıldı. Şimdi ücretin bir başka yönünü hesaba katmak gerekir. Çünkü ücretin içinde, her zaman var olan geçimlik ögenin yanında artık-üründen bir pay da olabilir. Ücretin bu çifte niteliği karşısında, artığın sermayedarlarla işçiler arasında bölüşülmesini ele aldığımızda, ücretin bu iki bileşenini birbirinden ayırmak, yalnızca artık bölümünü değişken olarak almak yerinde olur. Oysa işçilerin geçimi için gerekli mallar, yakıt vb. ile birlikte üretim araçları arasında yerlerini korurlar.

Ama biz bu kitapta yine de geleneksel ücret kavramıyla oynamaktan kaçınacak, ücretin bütününe değişken olarak alan alışılmış uygulamayı izleyeceğiz.

Bu yolun sakıncası, zorunlu tüketim gereklerini temel olmayan ürünlerle aynı kaba koymasıdır. Bunun nedeni, denklemin sol yanındaki üretim araçları arasında bu malların artık yer almamasıdır. Böylelikle zorunlu yaşam gereklerinin üretim yöntemlerindeki bir iyileştirme, kâr oranıyla öteki ürünlerin fiyatlarını artık etkileyemeyecektir. Aslında temel ürünler olan gerekli mallar, fiyatlarla kâr üzerinde bu ad altında etkilerini sürdürmeleri engellenirse, bu etkiyi dolambaçlı yollardan duyuracaklardır (Sözgelimi ücretin altına inemeyeceği bir sınır çizerek. Bu sınır zorunlu gereksinimlerin üretim yöntemlerinde bir iyileştirmeyeyle düşerek, kâr oranında bir yükselmeyle beraber öbür malların fiyatlarında bir değişme yaratır.)

[illegible]

Daha önce olduğu gibi burada da dizgenin kendini yenileyebilir durumda olduğu, yani $A_a + A_b + \dots + A_k \leq A$; $B_a + B_b + \dots + b_k \leq B$; ...; $K_a + K_b + \dots + K_k \leq K$ varsayılmaktadır.

12 Kendini yenileyebilir bir dizgenin ulusal geliri, bütün üretim dallarında kullanılmış üretim araçlarını yerine koymaya ayrılan kalemleri tek tek gayrisafi ulusal üründen çıkardığımızda geriye kalan mallar kümesinden oluşur.

Ulusal geliri oluşturan adına da “bileşik mal” denilebilecek olan bu mallar kümesinin değerini bire eşit kılıyoruz. Bu değer böylelikle (ücretin yanı sıra $k - 1$ sayıda fiyatın da ölçüsü olan gelişigüzel seçilmiş tek malın yerine geçerek) hem ücretin hem k sayıda fiyatın belirlenebildiği bir standart oluşturur.

Böylece şu denklem elde edilir:

$$[A - (A_a + A_b + \dots + A_k)] p_a + [B - (B_a + B_b + \dots + B_k)] p_b + \dots + [K - (K_a + K_b + \dots + K_k)] p_k = 1$$

(§ 11’de yapılan kendini yenileme koşulu varsayımı nedeniyle buradaki hiçbir malın toplam miktarı eksi olamaz.)

Bu da bize (k tane fiyat, w ücret, r kâr oranından oluşan) $k + 2$ değişkene karşılık $k + 1$ sayıda denklem verir.

Ücreti değişkenlerden biri saymanın sonucunda değişken sayısı denklem sayısını şimdi bir aşmıştır, dizge de bir serbestlik derecesiyle çalışmaktadır. Eğer değişkenlerden birine bir değer verilirse öbür değişkenler de belirlenecektir.

EMEĞİN ÜRETİM ARAÇLARINA ORANI

13 Ücrete (w) 1'den 0'a doğru peş peşe değerler vererek ilerleyelim. Artık bu değerler ulusal gelir içindeki payları gösterir (bkz. § 10 ile 12). Amaç, değişmeyen üretim yöntemleri varsayımı altında ücretteki değişmelerin kâr oranıyla tekil ürünlerin fiyatları üzerindeki etkisini gözlemektir.

14 w 'yi 1'e eşit kıldığımızda ulusal gelirin hepsi ücretlere gider, r ortadan kalkar. Böylece başlangıçtaki doğrusal denklemler dizgesine geri döneriz; aradaki tek fark emek miktarlarının zorunlu geçimlik miktarlarıyla değil, açıkça gösterilmiş olmasıdır.

Bu ücret düzeyinde malların görelî değerleri emek maliyetleriyle, yani onları üretmek için doğrudan ya da dolaylı olarak harcanmış emek miktarlarıyla orantılıdır.³ Başka hiçbir ücret düzeyinde değerler böyle yalın bir kurala uymaz.

15 Ulusal gelirin hepsinin emeğe gittiği durumdan başlayarak ücretin azaltıldığını düşünelim. Böylece ortaya bir kâr oranı çıkar.

Görelî fiyatlardaki oynamanın ücretteki bir değişmeden doğ-

³ Bkz. Ek A, "Alt-dizgeler" üzerine.

masında kilit neden, çeşitli üretim dallarında kullanılan üretim araçlarıyla emek arasındaki oranların eşitsizliğinde yatar.

Şurası açıktır ki eğer bu oran bütün üretim dallarında aynı olsaydı, çeşitli dallardaki üretim araçlarının mal bileşimi ne kadar farklı olursa olsun, hiçbir fiyat oynaması doğmazdı. Çünkü her üretim dalında eşit bir ücret azalması, var olan fiyatlara dokunmaya gerek kalmadan, kârın üretim araçlarının tek bir oranı kadar ödenmesine yeterdi olurdu.⁴

16 “Oranlar”da eşitsizlik olduğunda fiyatların değişmemesi de olanaksızdır. Ücret azaltıldığı zaman bir kâr oranı belirlince fiyatların *aynı kaldığını* varsayalım. Herhangi bir üretim dalında ücret indirimiyle sağlanan miktar çalışan kişi sayısına bağlıyken, tek bir oranda kâr ödemek için gereken miktar, kullanılan üretim araçlarının toplam değerine bağlı olduğundan, emeğin üretim araçlarına oranının yeterince düşük olduğu dallar ücretler ile kârın ödenmesinde bir açıkla karşılaşır, oysa bu oranın yeterince yüksek olduğu dallar bir artık elde eder. (Burada hangi kâr oranının ne kadar ücret indirimi gerektirdiği konusunda hiçbir varsayım yapılmamıştır. Bu aşamada bütün gerekli olan, dizgenin her yerinde tek bir ücret ile tek bir kâr oranının bulunmasıdır.)

17 Emek ile üretim araçları arasında, “açık” veren üretim dallarıyla “artık” veren üretim dallarının birbirinden ayıran bir “eşik oranı” vardır. Böyle bir “oran”ı kullanan bir üretim

⁴ Bu “oranlar”ın, içindeki üretim araçlarının değerleriyle ölçülmeleri gerekir ama ücretlerdeki değişimle değerler de değişeceğinden “hangi değerler?” sorusu ortaya çıkar. Verilecek yanıt, (şu anda bizi ilgilendiren tek konu olan) oranların eşitliği ya da eşitsizliğinin sağlanmasıyla ilgili olarak, “olanaklı bütün değer kümeleri aynı sonucu verir” biçiminde olacaktır. Öyleyse, daha önce gördüğümüz gibi, eğer bütün üretim dallarının söz konusu oranları eşitse, değerler, dolayısıyla oranlar ücretle birlikte değişmezler. Bundan çıkan sonuç da şudur: Bir ücrete karşılık olan değerler kümesinde bu oranlar birbirlerine eşit değilse, başka hiçbir değer kümesinde de eşit olamazlar, böylece bütün değerler için eşit değillerdir.

dalı dengededir, yani ücret indirimiyle sağlanan miktar, genel oranda kâr ödenmesi için gereken miktarı tam tamına karşılar. Herhangi bir dizgede bu “oran”ın tam değeri kaç olursa olsun şunu *önceden* söyleyebiliriz: İki ya da daha çok temel üretim dalı içeren bir dizgede, emeğin üretim araçlarına oranı en düşük olan dal “açık”, en yüksek olan dal “artık” verir.

18 Öyleyse ücret indirimiyle beliren fiyat değişimleri, hem “açık”, hem “artık” veren üretim dallarının her birinde dengeyi sağlamaya yarar.

Bu amaca ulaşılması için ilk sahneye çıkması beklenen şey her bir ürünle kendi üretim araçları arasındaki fiyat oranıdır. Ücret indirildiğinde “açık” veren bir üretim dalını ele alalım. Ürünün fiyatında üretim araçlarına göre bir artış bu açığı kapamaya yarar, çünkü bu artış, ucuzlamış olan üretim araçlarının yenilenmesi için üretim dalının gayrisafi ürününden ödene gelmekte olan payın bir parçasını serbest bırakır; bu da ücret ya da kâr olarak bölüşülmeye hazır miktara eklenir. Böylece tek başına fiyat artışı, üretim yöntemlerinde bir değişme olmadığı halde, üretim dalının ürününden bölüşüme ayrılan bölümün (yalnız değerini değil) miktarını da artırır.

Ürünün fiyatının üretim araçlarına göre artışının bir başka etkisi de, kuşkusuz, belli bir ürün miktarının, gerekli kâr oranına daha çok yaklaşmasına yardımcı olmasıdır.

Ayrıca bundan bağımsız olarak, ürün fiyatının emeğe göre artışı ne kadar çok olursa, ücretin bu üründen aldığı pay da o kadar az olur.

Benzer biçimde, bir üretim dalında ters yönlü fiyat değişimleri, üretim araçlarına göre yüksek “oran”da emek kullanan bir dalda, aksi halde ortaya çıkabilecek artığın elden gitmesine yol açar.

19 Ancak bu söylenenler, üretim araçlarına göre düşük oranda emek kullanan (dolayısıyla açık verebilecek) bir üretim dalında ücrette bir indirim olduğunda ürün fiyatının zorunlu olarak üretim araçlarına göre artacağı anlamına gelmez. Tam tersine fiyat pekâlâ düşebilir de. Görünürdeki bu çelişkinin nedeni, bir üretim dalındaki üretim araçlarının, kendi üretim araçlarına göre daha da düşük emek kullanan başka bir üretim dalının ya da dallarının ürünleri olmasıdır (aynı özellik bu ikinci üretim araçları için de geçerli olabilir, bu böyle sürüp gidebilir). Bu durumda ürün “açık veren” bir üretim dalında üretildiği halde, fiyatı üretim araçlarına göre *düşebilir*; bu açık, emeğe göre çok hızlı bir artışla kapatılmak zorundadır.

Sonuçta ücretler düşerken, düşük oranlı (ya da “açık veren”) bir üretim dalında ürün fiyatı, kendi üretim araçlarına göre yükselebilir, düşebilir ya da bir yükselip bir düşebilir. Öte yandan yüksek oranlı (ya da “artık veren”) bir üretim dalında da ürünün fiyatı yükselebilir, düşebilir ya da bir yükselip bir düşebilir. Az sonra (§ 21-22’de) göreceğimiz gibi, ücret değişim aralığı ister dar olsun ister geniş, bu tür ürünlerden hiçbirinin fiyatı, kendi üretim araçlarına göre değişmeden kalmaz.

20 Konunun bu ilk taramasını bitirirken denilebilir ki bu düşünceler, ürün fiyatının yalnız kendi üretim araçlarıyla olan ilişkisine değil, başka herhangi bir ürünle olan ilişkilerine de egemendir. Sonuçta, iki ürünün göreceli fiyat değişimleri, yalnız kendilerini üreten üretim araçlarıyla emek arasındaki “oranlar” a değil, ama aynı zamanda bu araçların üretildikleri “oranlar” a, bu araçları üreten araçların üretildikleri “oranlar” a, ... da bağlıdır. Bunun sonucunda, ücretlerdeki düşmeyle birlikte, iki ürünün göreceli fiyatı, kendi “oranlar” ını temel aldığımızda beklenen yönün tersi bir yönde değişebilir. Ayrıca kendi üretim araçlarının fiyatları da, oranlarının düşük ya da yüksek olma sırasının tersine yönde değişebilir. Buradan da, daha sonra inceleyeceğimiz güçlükler doğar.

Bölüşümdeki bir değişmeden doğan fiyat oynaklıklarının örüntüsü ne kadar karmaşık olursa olsun, bunların net sonucu, aynı zamanda gerekliliklerinin dayanağı, her üretim dalındaki dengeyi yeniden sağlamalarıdır. Fiyat oynamaları bu amacı tam anlamıyla gerçekleştirir, ama başka hiçbir yolla bu amaca ulaşamaz.

21 Şimdi, daha önce (§ 17’de) “açık veren” üretim dallarıyla “artık veren”ler arasındaki sınırı oluşturduğundan söz edilen “eşik” orana dönelim. Emek ile üretim araçlarını tam bu oranda kullanan, böylece bir ücret indiriminde, başlangıç fiyatları temelinde ücretlerle kârın tam bir denge gösterdikleri bir üretim dalı bulunduğunu varsayalım. Ayrıca bu üretim dalının kullandığı üretim araçlarının da, bir bütün olarak alındıklarında, aynı emek-üretim araçları oranında üretildiğini düşünelim. Son olarak diyelim ki bu üretim araçlarını üreten üretim araçları için, benzer biçimde ne kadar geriye gidersek gidelim her katman için aynı oran geçerli olsun.

Ücret yükselse de düşse de böyle bir üretim dalında üretilen malın değeri, o dalın üretim koşulları nedeniyle, başka herhangi bir mala göre yükselme ya da düşme göstermek zorunda değildir. Çünkü az önce gördüğümüz gibi, bu tür bir zorunluluk ancak bir açık ya da artığın ortaya çıkabilmesinden kaynaklanır. Belirtilen koşullardaki bir üretim dalı *salt bu nedenle* dengededir. Bu tür bir malın kendi üretim araçları bütününe göre değer değiştirmesi olanaksızdır. Çünkü bu üretim araçları için de benzer biçimde aynı “oran” uygulanmaktadır.

Bu sonucu sağlamak için iki ayrı koşul varsayılmıştır: (1) “Dengeleyici” oran kullanılması; (2) aynı oranın, üretim dalının üretim araçları bütünüünün ardışık katmanlarında sınır tanımadan *yinelenmesi*. Yine de ilk koşulun ikincinin içinde zorunlu olarak içerildiğini görebiliriz. Çünkü aşağıda (§ 22’de) ortaya çıkacağı gibi, herhangi bir dizgede tam bir “yinelenme” ancak

dengeleyici koşul geçerliyse olanaklıdır. Öyleyse aslında tek bir koşul, yani “yineleme” koşulu söz konusudur.

22 “Dengeleyici” oranı belirlemeye çalışırken buraya kadar kullandığımız, emek miktarıyla üretim araçlarının değeri arasındaki melez “oran”ın yerine türdeş miktarlar arasındaki “saf” orana karşılık gelen bir oran geçirmemiz uygun olur. Bu koşula uyan iki oran vardır. Bunlar da kullanılan doğrudan emekle dolaylı emek arasındaki miktar-oranı ile net ürünün üretim araçlarına göre değer-oranıdır.⁵ Biz burada ikincisini kullanacağız.

Kâr oranı her üretim dalında aynı olup yalnız ücrete bağlıken, net ürünün üretim araçlarına göre değer-oranı her üretim dalında genellikle farklıdır, üstelik büyük ölçüde üretimin özel koşullarına bağlıdır.

Buna aykırı tek bir durum vardır. Ücret sıfıra eşitlenip net ürünün hepsi kâra gittiğinde, her üretim dalında net ürünün üretim araçlarına göre değer-oranı zorunlu olarak kâr oranıyla çakışır. Başka ücret düzeylerinde bu değer-oranları birbirinden ne kadar farklı olursa olsun, bu ücret düzeyinde bütün üretim dallarında birbirine eşittir.

Bunun uzantısı olarak denebilir ki ücret değişimleriyle değişmeyebilen, dolayısıyla da § 21’de tanımlandığı anlamıyla “yinelenebilir” olan tek “değer-oranı”, sıfır ücrete karşılık gelen kâr oranına eşittir. İşte *bu* oran aynı zamanda “dengeleyici” orandır.

Ulusal gelirin hepsi kâra gittiğinde ortaya çıkacak orana *En yüksek kâr oranı* adını vereceğiz. Çakışan bu iki oranı, yani *En yüksek kâr oranı* ile net ürünün üretim araçlarına göre “dengeleyici” oranını, tek bir harfle, *R* ile göstereceğiz.

5 Genelde (yani bu dengeleyici oranı *kullanmayan* bütün üretim dalları için) değer-oranı yalnız $w = 1$ ’e karşılık olan değerler üzerinden hesaplandığında bu iki oran aynı olur.

STANDART MAL

23 Bir malın fiyatını, ölçü olarak gelişigüzel seçilmiş başka bir malın fiyatıyla dile getirme gereği, bölüşümdeki bir değişmeye eşlik eden fiyat hareketlerini incelemeyi güçleştirir. Bir fiyat oynamasının, ölçülen malın mı yoksa ölçü işlevi gören malın mı özelliklerinden kaynaklandığını söylemek olanaksızdır. Yukarıda gördüğümüz gibi ilgili özellikler, gerek bir malın, gerek onu üreten üretim araçları toplamının irdelenebildiği peş peşe “katman”lardaki emek ile üretim araçları arasındaki oranın eşitsizliğinden doğar yalnızca. Çünkü bu eşitsizlik, ücret değişince bir malın değerinin de kendi üretim araçlarına göre değişmesini gerektirir.

Az önce (§ 21’de) incelediğimiz “dengeli” mal, bütün “katman”larında aynı oranı barındırdığından bu tür bir özellik göstermez. Ücretler düşünce, tek tek öbür mallara oranla fiyatında bir düşme ya da yükselme olması bakımından böyle bir malın, başka mallardan daha az duyarlı olmadığı doğrudur ama şunu kesinlikle bilmeliyiz ki böyle bir dalgalanma dengeli malın değil, yalnızca karşılaştırıldığı malın üretim özelliklerinden kaynaklanır. Böyle bir mal bulabilirsek, başka herhangi bir malın fiyat değişmelerini öbür mallardan yalıtılabilen bir ölçü elde etmiş olur, bu değişmeleri yalıtılmış bir ortamda inceleme olanğı bulabiliriz.

24 Bu gerekli koşulları, yaklaşık bile olsa taşıyan bir mal bulmak pek olası değildir. Fakak bir mallar karması ya da bir “bileşik mal” bu işi pekâlâ görür; hatta daha iyi bile olur çünkü bir ücret düzeyindeki fiyat şişkinliğini söndürmek ya da başka bir düzeydeki durgunluğu gidermek için bu malın bileşimi istediğimiz gibi “yoğrulabilir”.

Ancak, gereksinimleri daha iyi karşılayabilen böylesine yetkin bir bileşik malın, kendi üretim araçları toplamında da (aynı oranlarda) bulunan mallardan oluştuğunu iyice kavramadan böyle bir karışım yaratmada pek de ileri gitmemeliyiz.

Soru şudur: Böyle bir mal kurgulanabilir mi?

25 Mallardan çok üretim dallarıyla ilgili olan bu soruna en iyi bu açıdan yaklaşılabilir.

Gerçek iktisadi dizgeden tek tek üretim dallarının bazı parçalarını seçip öyle bir eksiksiz küçük dizge yaratacak biçimde bir araya getirdiğimizi düşünelim ki bu dizgenin hem ürünleri, hem toplam üretim araçları içinde aynı mallar *aynı oranlarda* yer alsın.

Bir örnek olarak diyelim ki başlangıçtaki gerçek dizge yalnız temel üretim dallarını içersin, bunlar da demir, kömür, buğdayı aşağıdaki gibi üretsinsinler:

90 t. demir +	120 t. kömür +	60 qr. buğday +	3/16 emek →	180 t. demir
50 t. demir +	125 t. kömür +	150 qr. buğday +	5/16 emek →	450 t. kömür
<u>40 t. demir +</u>	<u>40 t. kömür +</u>	<u>200 qr. buğday +</u>	<u>8/16 emek →</u>	480 qr. buğday
180	285	410	1	Toplam

Burada demir ancak harcanan kadar (180 t.) üretildiğinden ulusal gelir yalnızca kömür ile buğdaydan oluşur, bunlar da sırasıyla 165 t. ile 70 qr. kadardır.

Bu dizgeden gerekli oranlarda indirgenmiş ölçekte bir dizge elde edebilmek için demir üretim dalının tümünü, kömür üretim dalı-

nın 3/5'ini, buğday üretim dalının da 3/4'ünün almalıyız. Böylece ortaya şu dizge çıkar:

90 t. demir +	120 t. kömür +	60 qr. buğday +	3/16 emek	→ 180 t. demir
30 t. demir +	75 t. kömür +	90 qr. buğday +	3/16 emek	→ 270 t. kömür
<u>30 t. demir +</u>	<u>30 t. kömür +</u>	<u>150 qr. buğday +</u>	<u>6/16 emek</u>	→ 360 qr. buğday
150	225	300	12/16	Toplam

Üretilen üç malın yeni dizgedeki oranları (180 : 270 : 360), bu malların üretim araçları toplamaları arasındaki oranlara (150 : 225 : 300) eşittir. Buna göre bileşik mal şu oranlarda olacaktır:

1 t. demir : 1½ t. kömür : 2 qr. buğday.

26 Bu tür bir karışıma *Standart bileşik mal* ya da kısaca *Standart mal*; bu Standart malı ürettikleri oranda seçilmiş denklemlere (ya da üretim dallarına) *Standart dizge* diyeceğiz.

Her gerçek dizgenin içinde küçük bir Standart dizgenin yattığı, istenmeyen parçaların kırılmasıyla bu dizgenin ortaya çıkarılabileceği söylenebilir. (Bu söylenen, kendini yenileyebilir bir dizge için olduğu kadar yenileyemeyen bir dizge için de geçerlidir.)

Gerçek dizgenin yıllık emeğinin hepsini kullanan bir Standart dizgenin net ürünü kadar bir miktarı, kural olarak, Standart mal birimi diye almak kolaylık sağlar. (Yukarıdaki örnekte böyle bir birimin net ürünü oluşturabilmesi için her üretim dalının ⅓ oranında büyütülerek kullanılan toplam emeğim 12/16'dan 16/16'ya çıkarılması gerekir. Bunun sonucunda birimiz, 40 t. demir, 60 t. kömür, 80 qr. buğdaydan oluşur.) Böyle bir birime *Standart net ürün* ya da *Standart ulusal ürün* adını vereceğiz.

27 Standart dizgedeki çeşitli malların, üretim araçlarının toplamaları arasındaki oranlarda üretilmedikleri gerçeği, üretilen miktarın üretimde kullanılanı aşma oranının da bütün

mallar için aynı olduğu anlamına gelir. Örneğimizde her malın üretim miktarıyla üretim araçlarına giden miktarlarının toplamı aynı satıra yazılarak yeniden düzenlenirse bu oranın her mal için %20 olduğu görülür:

$$\begin{aligned}(90 + 30 + 30) (1 + 20/100) &= 180 \text{ t. demir} \\ (120 + 75 + 30) (1 + 20/100) &= 270 \text{ t. kömür} \\ (60 + 90 + 150) (1 + 20/100) &= 360 \text{ qr. buğday}\end{aligned}$$

28 Tek tek mallar için geçerli olan bu oran, doğal olarak Standart dizgenin toplam ürünün toplam üretim araçlarını aştığı orandır ya da net ürünün dizgenin üretim araçlarına oranıdır. Bu orana da *Standart oran* diyeceğiz.

Çeşitli mallardan oluşan iki demetin, ortak fiyat ölçüsüne indirgenmeden, aralarındaki orandan söz edebilme olanağı, kuşkusuz, her iki demetin de aynı oranlardan, aslında aynı bileşik malın değişik miktarlarından oluşmasından kaynaklanır.

Dolayısıyla tek tek her malın kendi fiyatıyla çarpılması sonucu etkilemez. İki demetin değerleri arasındaki oran her zaman kaçınılmaz olarak, bunların çeşitli bileşenlerinin miktarları arasındaki orana eşittir. Mallar bir kere kendi fiyatlarıyla çarpıldıktan sonra, tekil fiyatlar ne yönde değişirse değişsin bu oran bozulmaz.

Öyleyse, net ürünün ücretlerle kârlar arasında bölüşümdeki değişimler ile bunun sonucundaki fiyat oynamaları ne olursa olsun, Standart dizgedeki net ürünün üretim araçlarına oranı hep aynı kalır.

29 Standart dizgede net ürünün üretim araçlarına oranı konusunda yukarıda söylenenler, net ürün yerine onun bir parçasını koyduğumuzda da geçerlidir. Bu parçanın üretim araçlarına oranı fiyatlardaki herhangi bir değişmeden etkilenmez.

Şimdi Standart net ürünün ücretlerle kârlar arasında, her

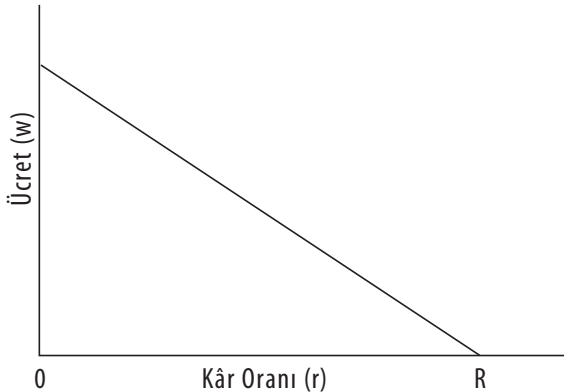
birinin payının bütünde olduğu gibi Standart maldan oluşacak biçimde, bölüştürüldüğünü varsayalım. Ortaya çıkan kâr oranı, dizgedeki net ürünün hepsinin kâra ayrılmasıyla bulunan Standart oranla aynıdır. Standart oranın %20 olduğu yukarıdaki örneğimizde Standart ulusal gelirin $\frac{3}{4}$ 'ü ücretlere, $\frac{1}{4}$ 'ü kârlara giderse kâr oranı %5; gelir yarı yarıya bölüşülse kâr oranı %10 olur; gelirin hepsi kârlara ayrılrsa kâr oranı en yüksek değeri olan %20'ye ulaşarak Standart oranla eşitlenir.

Böylece Standart dizgedeki kâr oranı, malların fiyatlarından bağımsız biçimde, miktarları arasındaki oran olarak ortaya çıkar.

30 Durumu genel terimlerle yeniden belirtelim. Standart dizge geçerli olduğu sürece Standart oran ya da En yüksek kâr oranı R , net ürünün ücretlere giden bölümü de w ise kâr oranı şudur:

$$r = R(1 - w)$$

Öyleyse ücret 1'den 0'a doğru azaldıkça kâr oranı ücretteki düşüşle doğru orantılı olarak artar. Bu ilişki Çizim 1'deki gibi bir doğruyla gösterilebilir.

Çizim 1. Standart net ürünün bir yüzdesi olan ücretle kâr oranı arasındaki ilişki.

31 Böyle bir ilişkinin ilginç olması için, uygulamasının düşsel bir Standart dizgeyle sınırlı kalmayıp gözlenebilen gerçek bir iktisadi dizgeye de genişletilebilmesi gerekir.

Bu da, Standart malın bu bağlamdaki belirleyici rolünün hem ulusal gelirin hem üretim araçlarının asıl malzemesi olmasında mı (bu Standart dizgeye özgü bir durumdur), yoksa ücretleri kestirmede kullanılan bir araç olmasında mı yattığı sorusunu ortaya atar. Çünkü ikinci seçenek, dizge ister Standart oranda olsun ister olmasın, Standart malın her zaman gerçekleştirilebileceği bir işlemdir.

Görünürde bunun ikinci seçeneğe ters düştüğü doğrudur. Standart dizgede ücretin Standart malla ödeniyor olmasının özel önemi, kârlara giden kalıntının da bir miktar Standart mal olması, dolayısıyla da bileşiminin üretim araçlarına benzemesi gerçeğinde yatıyor gibi görünmektedir. Sonuçta kâr oranı, bu iki türdeş mal arasındaki oran olması nedeniyle, ücretteki her düşüşle doğru orantılı artıyor gibi görülebilir. Öyleyse gerçek dizgede Standart mala eşdeğer bir miktar, ücret olarak ödendiğinde, geriye kalan kâr payının *değeri* ile üretim araçlarının *değeri* arasındaki oranın, Standart dizgede bunlara karşılık gelen miktarlar arasındaki oranla aynı olmasını beklemek için görünürde hiçbir neden yoktur.

Fakat gerçek dizge de Standart dizgedeki temel denklemlerden oluşur, yalnız bunların oranları farklıdır. Öyleyse ücret verirken, iki dizgedeki kâr oranı, her birinin denklemlerindeki oranlardan bağımsız olarak belirlenir. Standart oran gibi özel oranlar bir dizgeyi saydamlaştırabilir, saklılıkları görünür kılabilir ama dizgenin matematik özelliklerini değiştiremez.

Dolayısıyla, ücretin Standart mal cinsinden belirtilmesi koşuluyla, ücretle kâr oranı arasındaki doğrusal ilişki her durumda geçerlidir. Standart dizgede mal *miktarları* arasındaki oranla belirlenen kâr oranı, gerçek dizgede toplam *değerler* arasındaki orandan elde edilecektir.

32 Örneğimize dönersek, (§ 25 ile devamında açıklandığı gibi $R = \%20$ iken) gerçek dizgedeki ücret, Standart ürün cinsinden saptanırsa $w = \frac{3}{4}$ iken $r = \%5$ olacaktır. Ancak buradan, ücretin payı Standart ulusal gelirin değeri olarak $\frac{3}{4}$ 'üne eşit olduğunda kâr payının Standart gelirin geriye kalan $\frac{1}{4}$ 'üne eşdeğer olacağı sonucu çıkmaz. Kâr payı, gerçek ulusal gelirden Standart ulusal gelirin $\frac{3}{4}$ 'üne eşdeğer ücret düşüldükten sonra kalan kadardır. Fiyatlar da, kâra ayrılan bölümün değerini, toplumun gerçek üretim araçlarının değerce $\%5$ 'ine eşit kılacak biçimde belirlenmek zorundadır.

33 Bunu genel terimlerle yeniden yazarsak, bir Standart mal kurgulama sorunu, “a”, “b”, ... “k” mallarının üretim denklemlerine uygulanacak, $q_a, q_b, \dots, q_k$ adlarını vereceğimiz k çarpanlı uygun bir küme bulmaya dönüşür.

Bu çarpanlar öyle olmalıdır ki kullanıldıklarında, çeşitli mal miktarlarının (ürünler olarak) denklemlerin sağ yanında birbirlerine oranları, (üretim araçları olarak) sol yandaki oranlarıyla aynı çıksın.

Daha önce gördüğümüz gibi bu, bir malın çıktısının üretim araçlarına girdiği miktarı aşma yüzdesinin bütün mallarda eşit olduğu anlamına gelir. Bu yüzdeye Standart oran adını verip R ile göstermiştik.

Böyle bir koşul, üretim denklemleriyle (mal miktarlarını gösteren) aynı sabit sayıları içeren ama dizilişleri farklı (birinin satırları, öbürünün sütunları olan) denklemler takımıyla da dile getirilebilir. q -dizgesi diyeceğimiz bu denklem takımı aşağıdaki gibidir:

$$(A_a q_a + A_b q_b + \dots + A_k q_k (1 + R) = A q_a$$

$$(B_a q_a + B_b q_b + \dots + B_k q_k (1 + R) = B q_b$$

.....

$$(K_a q_a + K_b q_b + \dots + K_k q_k (1 + R) = K q_k$$

Dizgeyi tamamlamak için çarpanların dile getirildiği birimi tanımlamamız gerekir. Standart dizgede kullanılan emek miktarının gerçek dizgede de aynı olmasını istediğimizden (§ 26), bu koşulu içeren şu ek denklemlerle bu birimi tanımlayabiliriz:

$$L_a q_a + L_b q_b + \dots + L_k q_k = 1.$$

Böylece k sayıda çarpan ile R 'yi belirleyen $k + 1$ denklemimiz olur.

34 Bu denklem takımını çözünce çarpanlar için bir küme sayı buluruz (bunlara $q'_a, q'_b, \dots, q'_k$ diyebiliriz). Bunları üretim dizgesindeki denklemlere (§ 11) uygulayarak bu dizgeyi aşağıdaki gibi bir Standart dizgeye dönüştürebiliriz:

$$\begin{aligned} q'_a [(A_a p_a + B_a p_b + \dots + K_a p_k (1+r) + L_a w)] &= q'_a A p_a \\ q'_b [(A_b p_a + B_a p_b + \dots + K_b p_k (1+r) + L_b w)] &= q'_b A p_b \\ \vdots &\vdots \\ q'_k [(A_k p_a + B_k p_b + \dots + K_k p_k (1+r) + L_k w)] &= q'_k A p_k \end{aligned}$$

Bundan böyle başlangıç üretim dizgesindeki ücretlerle fiyatların birimi olarak benimseyeceğimiz Standart ulusal geliri buradan türetiriz. Dolayısıyla § 12'deki birim denklem yerine, bilinenlerin q' ile, değişkenlerin p ile gösterildiği şu denklem geliştirilir:

$$[q'_a A - (q'_a A_a + q'_b A_b + \dots + q'_k A_k)] p_a + [q'_b B - (q'_a B_a + q'_b B_b + \dots + q'_k B_k)] p_b + \dots [q'_k K - (q'_a K_a + q'_b K_b + \dots + q'_k K_k)] p_k = 1.$$

Bu bileşik mal, ücretlerle fiyatların aramakta olduğumuz (§ 23) Standardıdır.

35 Üretim araçları rolünden *bütünüyle* dışlanan temel-
olmayan ürünlerin bu koşulları sağlayıp, Standart dizgede yer

bulmaları açıkça olanaksızdır. Dolayısıyla bunların denklemlerine uyan çarpanlar ancak sıfır olabilir.

Genellikle malların üretim araçlarına girmeyen ama kendilerinin de aralarında olabileceği bir ya da daha çok temel olmayan ürünün üretiminde kullanılan (lüks mallar için özel hammaddeler; lüks hayvanlar ya da bitkiler gibi) öbür temel olmayan ürünler için de aynı durum, belki daha az açık olmakla birlikte geçerlidir.

Bu tür bir mal yalnızca daha önce sözü edilen türden bir temel-olmayan ürünün üretimine girerse o malın kaderini paylaşıp onun gibi sıfır çarpan alacağı açıktır.

Bu mal kendi üretimine girerse, ürün olarak miktarının üretim aracı olarak miktarına oranı yalnız kendi üretim denklemiyle belirleneceğinden genellikle R' 'den bağımsız olur, böylelikle de Standart dizgeyle uyuşmaz. Bu nedenle buna uyan çarpan da sıfırdır.⁶

Sonuç olarak, temel-olmayan bütün denklemlerin daha başlangıçta elendiğini, yalnız temel üretim araçlarının ele alındığını varsayarak tartışmayı basitleştirebiliriz.

Şuna dikkat edilmelidir ki temel-olmayan üretim dallarının Standart dizgede yer almaması, bu dizgenin başlangıç dizgesiyle aynı etkiyi yaratmasını engellemez. Çünkü (§ 6'da) gördüğümüz gibi, bunların varlığı ya da yokluğu fiyatların da, kâr oranının da belirlenmesinde bir fark yaratmaz.

6 Daha kesin bir deyişle, bu temel-olmayan ürünün net ürün içindeki miktarıyla üretim araçları içindeki miktarı arasındaki oranın R' 'ye eşit olduğu durum dışındaki bütün R değerleri için bu çarpan sıfırdır. Bu da, Ek B'de incelenen türden uçuk bir durumdur. R' 'nin bu özel değerinde bütün fiyatlar, söz konusu temel-olmayan ürünler cinsinden sıfır olur.

AYIRIM V

STANDART DİZGENİN BİRİCİKLİĞİ

36 Aşağıdaki beş kesimde, veri bir iktisadi dizgeyi bir Standart dizgeye dönüştürmenin her zaman tek bir yolu olduğu; başka bir deyişle dizgeyi oluşturan denklemlere ya da üretim dallarına uygulandıklarında toplam üretim araçlarının mal bileşimini, toplam ürünün mal bileşimiyle her zaman özdeş kılacak tek ama tek bir çarpanlar kümesi bulunduğu kanıtlanmaya girişilecektir.

37 İncelediğimiz türden herhangi bir gerçek iktisadi dizgenin her zaman bir Standart dizgeye dönüştürülebileceği sanal bir denemeyle gösterilebilir.

(Denemede art arda gelen iki tür adım vardır. Bunlardan biri üretim dallarının oranlarını değiştirmeyi, ötekiyse, üretim aracı olarak kullanılan miktarlara ilişmeden bütün üretim dallarının ürettiği miktarları aynı oranda azaltmayı öngörür.)

Dizgedeki üretim dallarının oranlarını, her temel ürünün kendini yenilemesi için kesinlikle gerekli miktardan daha çok üretileceği biçimde ayarlamakla işe başlayalım.

Daha sonra, kullandıkları emek ile üretim araçlarının miktarlarına dokunmadan bütün üretim dallarının ürününü küçük oranlarda düşürerek yavaş yavaş azalttığımızı varsayalım.

Bu azaltmalar herhangi bir malın üretimini, kendini yenilemesi için gerekli en düşük düzeye indirir indirmez, (kullanılan toplam emek miktarını değiştirmeden) üretim dallarının oranlarını her bir üründe bir artık oluşacak biçimde yeniden ayarlayalım. Hiçbir malda açık yokken bazı mallarda artık varsa bu iş her zaman yapılabilir.

Bütün malları, artık ürün bırakmaksızın kendilerini ancak yenileyebilecekleri düzeye indirene kadar, oranlı azaltmalarla her ürün için yeniden artık yaratma işlemini peş peşe kullanmayı sürdürelim.

Bu noktaya ulaşırken bütün üretim dallarının ürünlerini aynı oranda azalttığımızdan, her üretim dalında üretilen miktarı aynı oranda artırarak başlangıçtaki üretim koşullarını yeniden yaratabiliriz. Ama bunu yaparken üretim dalları arasında yeni kurulmuş olan oranı koruyoruz. Yeniden başlangıç koşullarına dönülmesini sağlayan bu tek oran R' 'dir, üretim dalları arasındaki yeni ulaşılmış oranlar da Standart dizgedeki oranlardır.

38 Şimdi de veri bir üretim dalları dizgesinin dönüştürüldüğü Standart dizgenin biricik olup olmadığını ya da sağladığımız koşulları yerine getiren başka ayarlama yollarının bulunup bulunmadığı sorusunu ele alalım.

q -dizgesinin denklemleri (§ 33), R cinsinden k 'nci derece bir denkleme indirgenebilir. Dolayısıyla bu denklemleri sağlayan (her birine karşılık bir q değerleri kümesi olan) k tane R değeri olabilir. Üretim dallarını bir Standart dizge biçiminde düzenleyebilecek bir yolu, bu kümelerden yalnız birinin gösterdiğini ortaya koyabilmek için, bütünüyle artı değerli q 'lar kümesine karşılık gelen birden çok R olamayacağını kanıtlamak yeterlidir.

39 Ama daha önce, tıpkı olanaklı bir çarpanlar kümesinin (§ 37) her zaman var olması gibi, ücretin, sıfır da içinde, bütün değerleri için, aynı düzeyde kârla her üretim dalında üretim araçlarının yenilenmesi koşulunu sağlayan bir fiyatlar kümesinin de, yani her zaman *artı* değerli p 'lerden oluşan bir kümenin de, her zaman var olduğunu göstermemiz gerekir.

$w = 1$ düzeyinden işe başlayalım. Fiyatlar emek maliyetleriyle orantılıyken (§ 14) p 'lerin hepsi zorunlu olarak *artı* değerlidir. Eğer w değeri 1'den 0'a doğru sürekli kaydırılırsa, p 'lerin değerleri de sürekli düşecek, böylece herhangi bir p eksi olmadan önce sıfırdan geçecektir. Fakat ücretlerle kârların değeri artıyken hiçbir malın fiyatı, o malın üretim araçları arasına giren öbür mallardan en az birinin fiyatı eksi olmadıkça sıfır olamaz. Öyleyse başka bir p eksi olmadıkça hiçbir p eksi değer alamaz.⁷

40 İkinci (son) hazırlık olarak, ücretler sıfıra eşit kılındığında üretim denklemlerinin alacağı biçimi burada yeniden yazmak karşılaştırmada kolaylık sağlar. 0 ile çarpılacak olan emek terimlerini hepsi dışarıda bırakılabilir, r yerine de En yüksek kâr oranını gösteren R geçirilebilir.

Böylece üretim dizgesi şöyle olur:

$$\begin{aligned}(A_a p_a + B_a p_b + \dots + K_a p_k) (1 + R) &= A p_a \\(A_b p_a + B_b p_b + \dots + K_b p_k) (1 + R) &= B p_b \\&\dots \dots \dots \\(A_k p_a + B_k p_b + \dots + K_k p_k) (1 + R) &= K p_k\end{aligned}$$

41 Artık birden çok *artı* değerli çarpanlar kümesi olamayacağını gösterebiliriz. R 'nin olanaklı bir değerine R' diyelim. *Artı*

⁷ Kanıtın tamamlanabilmesi için temel ürünlerin fiyatlarını gösteren p 'lerin (temel-olmayan ürünlerin p 'lerinin tersine) sonsuz olma yoluyla eksi değer almayacaklarını da göstermek gerekir. Kendini Yeniden Üreten Temel-olmayan Ürüne İlişkin Not (Ek B) içinde bu gösterilmiştir.

(Bir önceki kesimde $w = 0$ için yeniden yazıldığı gibi) Üretim denklemlerinde R yerine R' ; $p_a, p_b, \dots, p_k$ yerine $p'_a, p'_b, \dots, p'_k$ koyup her denklemi sırayla $q''_a, q''_b, \dots, q''_k$ ile çarparsak şu dizgeye ulaşırız:

Bunları topladığımızda şunu elde ederiz:

Şimdi de (§ 33'te verilen) q -denklemlerinde R yerine R'' ; q_a , q_b , ..., q_k yerine de q''_a , q''_b , ..., q''_k koyup denklemleri sırayla p'_a , p'_b , ..., p'_k ile çarparsak

dizgesini bulur, bu denklemleri toplayarak şuna ulaşırız:

$$[p'_a (A_a q''_a + A_b q''_b + \dots + A_k q''_k) + p'_b (B_a q''_a + B_b q''_b + \dots + B_k q''_k) + \dots + p'_k (K_a q''_a + K_b q''_b + \dots + K_k q''_k)] (1 + R'') = p'_a A q''_a + p'_b B q''_b + \dots + p'_k K q''_k \quad (2)$$

(1) denkleminin terimleri (2)'ninkilerle, farklı sayıları gösteren R' ile R'' dışında aynıdır (yalnız değişik düzenlenmişlerdir). Öyleyse bu denklemlerin geçerli olabilmesi için her ikisinin her iki yanının da sıfıra eşit olması gerekir. Bu durumda, bütün p' değerleri artı olduğuna göre, q'' değerlerinden bazılarının eksi olması zorunludur.

Bu da, *eğer* p' ler için artı değerli bir küme varsa, q' lar için birden çok artı değerli küme olamayacağını kanıtlar.⁸

Daha önce (§ 37'de) her zaman bir artı değerli q' lar kümesi, (§38'de) her zaman bir artı değerli p' ler kümesi olduğunu görmüştük. Buradan, veri bir iktisadi dizgeyi bir Standart dizgeye dönüştürecek çarpanları (q' lar) artı değerli bir kümeye karşılık gelen tek ama tek bir R değeri olduğu sonucuna varabiliriz.

42 Yukarıdakilerin doğrudan bir sonucu olarak, hepsi artı değerli fiyatlara karşılık olan R değerinin (ki biz buna R' diyoruz), olanaklı k tane R değeri arasında en düşük değerlisi olduğu gösterilebilir.

Aslında bunun doğru olmadığını varsayalım. O zaman R' den daha küçük, R'' adını vereceğimiz bir R değeri vardır. Bir örnek olmak üzere $R' = \%15$, $R'' = \%10$ diyelim.

Bunun olanaklı olup olmadığını anlamak için (§ 11'deki) w ile r içeren dizgeye dönelim. R' 'ye karşılık geldiğini bildiğimiz bir Standart mal miktarını ücret olarak alalım. Böylece ($L_a w$, $L_b w$) emek terimlerinin yerine Standart mal miktarlarını orantılı biçimde koymuş oluruz. Bunların toplamı Standart ulusal gelirin

8 p' ile q'' terimlerinin yerine p'' ile q' terimleri konarak benzeri bir akıl yürütmeye q' lar için bir artı değerli küme varsa p' ler için birden çok artı değerli küme olamayacağı kanıtlanır.

$$1 - \frac{R''}{R'}$$

kadar bir parçasıdır (örneğimizde bu 1/3'tür). Aynı zamanda değerini birim olarak aldığımız 'a' temel ürününü fiyat ölçüsü sayalım.

Ortaya çıkan dizgenin iki çözüm kümesini ele alalım. Bunlardan biri R'' ye karşılıktır,

$$r = R' (1 - 1/3) = \%10$$

eşitliğiyle birlikte *hepsi artı değerli fiyatlar* verir (çünkü $r = R'$ iken artı değer alan fiyatlar, r 'nin sıfıra kadar olan bütün değerleri için artı değerli kalırlar; bkz. § 39).

İkinci çözüm kümesi R'' ye karşılıktır. Bir önceki kesimden biliyoruz ki R'' ye karşılık olan fiyatlarla, R'' ye karşılık olan oranlarda oluşmuş Standart malın değeri 0'dır. Öyleyse ücret ortadan kalkar,

$$r = R'' = \%10$$

olur. Bunun anlamı, son kesimde belirtildiği gibi, R'' ye karşılık fiyatlardan *kiminin eksi, kiminin artı değer almak zorunda* kalmasıdır.

Böylece iki çözüm kümesi r için aynı değeri (%10), ama değişik fiyat kümelerini vermektedir.

Buysa olanaksızdır, çünkü r 'nin herhangi bir değerine, yalnız bir fiyat kümesi karşılık olabilir. Aslında r yerine %10 gibi bilinen bir sayı konursa, denklemler doğrusal bir dizge oluşur, öteki bilinmeyenler⁹ için tek bir çözüm kümesi vardır.

Demek ki *hepsi artı değerli* fiyatlara karşılık olan R değeri

9 Bu koşullarda denklemlerden biri zaten ötekilerde içebilmiştir (bkz. § 13, son paragraf). Bağımsız denklemlerin sayısı $(k - 1)$, öteki bilinmeyenlerin sayısına eşittir.

(R'), kimi eksi, kimi artı değerli fiyatlara karşılık olan başka herhangi bir R'' değerinden daha yüksek olamaz, daha düşük olmalıdır¹⁰.

43 Standart dizge yalnızca yardımcı bir kurgudur. Öyleyse incelediğimiz düzeneğin temel öğelerini ona hiç başvurmadan da gösterebilmemiz gerekir.

Biliyoruz ki, Standart net ürünü ücrete eşit kılarırsak, böylece ücret de bu ürün cinsinden ölçülürse, ücretten yapılan bir indirimle, buna karşılık kâr oranına yapılan bir ekleme arasında

$$r = R' (1 - w)$$

eşitliğine uyan bir ilişki kurulmuş olur. q -denklemlerine göre R' , Standart net ürünün kendi üretim araçlarına oranıdır.

Bu önerme tersine çevrilebilir, eğer w ile r 'nin söz konusu orantılılık kuralına uyması için bu önermeyi iktisadi dizge- nin bir koşulu sayarsak, o zaman hem ücret, hem mal fiyatları salt bu nedenle, bileşiminin tanımlamasına gerek kalmadan, Standart net ürün cinsinden ifade edilir. Çünkü başka hiçbir birimle orantılı olma kuralı sağlanamaz.

Bunu yapmak için w ile r 'yi R'' 'ye bağlayan yukarıdaki eşitliği, Standart net ürünü birim alan (§ 34'ün sonundaki) denklemin yerine geçirmek yeterlidir. R' , yani artı değerli çarpanlarla artı değerli

10 Şuna dikkat edilmelidir ki ücret, R'' den daha büyük, olanaklı R değerlerine karşılık olan herhangi bir malla ölçülürse

$$r = R (1 - w)$$

ile gösterilen doğrusal eşitlik geçerliliğini korur (eğer eksi değerli bileşenler içeren Standart mal düşünülebilir Bu konuya VIII'de döneceğiz). Çeşitli Standart malların birbirlerine göre fiyatları, r 'deki değişimle öyle bir yönde hareket eder ki herhangi bir r değerindeki ücret, kendisine karşılık olan Standart ulusal gelirlerin değişik oranlarını göstermekle birlikte, bu değişik Standart gelirlerin değişik parçalarının hepsi eş değerdedir. r , R'' 'ye eşit kılındığında, öteki Standart mallardan herhangi biri cinsinden gösterilen ücret, böyle bir Standart malın sıfırdan farklı bir miktarından oluşur. Ama ikincisi, hepsi artı değerli çarpanlarla oluşmuş, R'' 'ye karşılık gelen Standart mal cinsinden gösterilirse değeri sıfır olur.

fiyatlara karşılık olan R değerini bulmak için q -denklemlerine geri dönmeye gerek yoktur. Bu değeri, $w = 0$ deyip, üretim denklemlerinden En yüksek kâr oranı olarak bulabiliriz.

Yukarıdaki koşul, hem ücretin, hem fiyatların Standart mal cinsinden belirtilmesini sağlamaya yeterlidir. İşin ilginç yanı şudur: Bu sayede, nelerden oluştuğunu bilmediğimiz bir ölçüyü kullanabilir duruma gelmiş oluyoruz.

Ancak, Standart net ürünün bu yumuşatılmış işlevini bile ortadan kaldıracabilecek, daha elle tutulur bir mal fiyatları ölçüsü bulunmaktadır. Bu ölçü, şimdi göreceğimiz gibi, “Standart net ürünün alabileceği emek miktarı”dır. Kâr oranını değişmez duruma getirir getirmez, malların fiyatlarını bilmeye gerek kalmadan, Standart net ürün ile yalnız kâr oranına dayanan emek miktarı arasında bir denklik kurulmuş olur. Bunun sonucunda ortaya çıkan mal fiyatlarını, ister Standart net ürünle, ister belli bir kâr oranında bu ürüne eşit olduğu bilinen emek miktarıyla belirleyelim, arada bir fark olmadığı görülebilir. Bu emek miktarı, Standart ücret (w) ile ters, kâr oranıyla doğru orantılı olarak değişecektir. Dizgenin yıllık emeği birim olarak alınırsa, yukarıdaki ilişkiden bulunan bu eşdeğer emek miktarı şudur:

$$\frac{1}{W} = \frac{R'}{R' - r}$$

Böylece, “değişmez bir değer ölçüsü”nün § 23’te açıklanan bütün özellikleri değişken bir emek miktarında bulunmaktadır. Bu değişme, fiyatlardan bağımsız yalın bir kurala göre olmaktadır. Ücret düştükçe, yani kâr oranı arttıkça, bu ölçü birimi büyümekte; kâr oranı sıfırken dizgenin yıllık emeğine eşit olmaktadır; kâr oranı artıp en yüksek değeri olan R' değerine yaklaştıkça sınır tanımaksızın büyümektedir.

Standart net ürünün son bir kullanım yeri de ücreti, Standart net ürün cinsinden belirtmede aracılık etmesidir. Bu işte onun

yerine başka bir şey geçirilemez gibi görünmektedir. Standart net ürünü bütünüyle ortadan kaldırmak istersek, w 'yi ücretin bir ifadesi olarak düşünmekten vazgeçip, verilmiş bir kâr oranında fiyat birimlerini oluşturan emek miktarının tanımlanmasına yardım eden salt bir sayı olarak ele almamız gerekir. O zaman mal fiyatları böyle bir emek miktarı tarafından belirlendiğinden, bir malın fiyatının tersini alarak ücreti o mal cinsinden bulabiliriz.

44 Yukarıdaki incelemenin son adımları bizi, baştan beri izlediğimiz, kâr oranını değil de ücreti bağımsız değişken ya da “verilmiş” miktar olarak alan uygulamayı tersine çevirmeye yöneltmiştir.

Başlangıç aşamalarında bağımsız değişken olarak ücreti seçmemizin nedeni, ücretin orada, fiyatlarla kâr oranından bağımsız fizyolojik ya da toplumsal koşullarca belirlenen gerekli mallardan oluştuğunu kabul etmemizdir. Ama ürünün bölüşülmesinde değişiklik yapma olanağı ortaya çıkar çıkmaz bu düşünce, gücünü büyük ölçüde yitirmektedir. Ücret, az çok soyut bir ölçü cinsinden “veri” olarak alınıp, mal fiyatları belirlenen kadar belli bir anlam kazanmadığı zaman durum tersine dönmektedir. Kâr oranı fiyatlardan bağımsız bir anlam taşımakta olup fiyatlar saptanmadan önce de pekâlâ “veri” olabilir. Dolayısıyla kâr oranının dizge dışından, özellikle parasal faiz oranınca belirlendiği düşünülebilir.

Bu nedenle bundan sonraki kesimlerde kâr oranı bağımsız değişken olarak alınacaktır.

TARİHLİ EMEK MİKTARLARINA İNDİRGEME

45 Bu ayırımda fiyatlar, üretim maliyetleri yönünden ele alınacak, kendilerini nasıl olup da ücret ile kâra “ayrıştırdıkları” incelenecektir. Aynı anda yalnız bir akıl yürütmeyi izleme zorunluluğu olmasa bu konu daha önce tartışmaya açılacaktı. Gerçekten de tam olarak ortaya konmasa bile, bir ürüne “dolaylı ya da dolaysız” giren emek miktarından söz edildiğinde bu konuya üstü kapalı gönderme yapılmıştı.

46 Bir malın denkleminde, kullanılan çeşitli üretim araçları yerine her birine uygun bir “tarih” verilmiş bir dizi emek miktarının geçirilmesi işlemine “Tarihli emek miktarlarına indirgeme” (ya da kısaca “İndirgeme”) diyeceğiz.

“a” malının üretimini gösteren denklemi ele alalım (burada hem ücret hem fiyatlar Standart mal cinsinden belirtilmiştir):

$$(A_a p_a + B_a p_b + \dots + K_a p_k)(1 + r) + L_a w = A p_a$$

A’nın üretim araçlarını oluşturan mallar yerine bunların *kendi* üretim araçlarıyla emek miktarlarını koymakla işe başlayalım. Başka bir deyişle bu mallar yerine, her birinin kendi denkleminde görüldüğü üzere, o üretim araçlarının üretimin-

de kullanılması gereken mallarla emeği geçirelim. Bunlar, bir yıl önce harcanmış olduklarından (§ 9), dönemlerine uygun biçimde bir kâr çarpanıyla bileşik faiz hesaplar gibi, yani üretim araçları $(1 + r)^2$ ile, emek de $(1 + r)$ ile, çarpılacaktır. (Şuna dikkat edilmelidir ki A 'nın üretiminde kullanılan “a” malı miktarı A_a da öbür bütün üretim araçları gibi işlem görecektir, yani onun yerine de kendi üretim araçlarıyla emek geçecektir.)

Daha sonra bu *ikinci* üretim araçları yerine de, kendi üretim araçlarıyla emek geçirilecek, bunlara da yıl sayısı bir artırılmış kâr çarpanı uygulanacak, yani üretim araçları $(1 + r)^3$, emek $(1 + r)^2$ ile çarpılacaktır.

Bu işlemleri istediğimiz kadar yineleyebiliriz. Eğer dolaysız emek L_a 'nın yanına, her adımda elde ettiğimiz, sırasıyla L_{a1} , L_{a2} , ..., L_{an} , ..., diyeceğimiz ardışık toplam emek miktarlarını eklersek bu ürünün “indirgeme denklemi”ni sonsuz bir dizi biçiminde buluruz:

$$L_a w + L_{a1} w(1 + r) + \dots, L_{an} w(1 + r)^n + \dots = A p_a.$$

Belli bir yaklaşıklık derecesi sağlayabilmek için indirgeme denkleminin ne kadar derinleştirilmesi gerektiği kâr oranının düzeyine bağlıdır: Bu oran en yüksek değerine ne kadar yakınsa indirgeme de o kadar geriye taşınmalıdır. Emek terimlerinin yanında, her temel ürünün çok küçük parçalarından oluşan bir “mal kalıntısı” her zaman kalacaktır. Ancak, değeri R 'den düşük, önceden belirlenmiş her kâr oranında, indirgeme yeterince derinleştirilerek bu kalıntının fiyat üzerindeki etkisi ihmal edilebilecek düzeye düşürülebilir. Yalnız $r = R$ iken bu kalıntı ürün fiyatının tek belirleyicisi olarak çok önem kazanır.

47 Kâr oranı arttıkça, her bir emek teriminin değeri, kâr oranı tarafından bir yana, ücret tarafından öbür yana çekilir,

hangisinin ağır bastığına bağlı olarak bir aşağı bir yukarı oynar. Bu iki etmenin görelî ağırlıkları da bölüşümün değişik düzeylerine göre kuşkusuz değişir. Bu görelî ağırlık ayrıca, şimdi göreceğimiz gibi, farklı “tarihli” terimler için farklı değişimler gösterir.

Eğer ücret Standart net ürün cinsinden belirtilmişse, kâr oranı (r) oynadıkça ücretin de (w) şöyle hareket ettiğini görmüştük (§ 39):

$$w = 1 - \frac{r}{R}$$

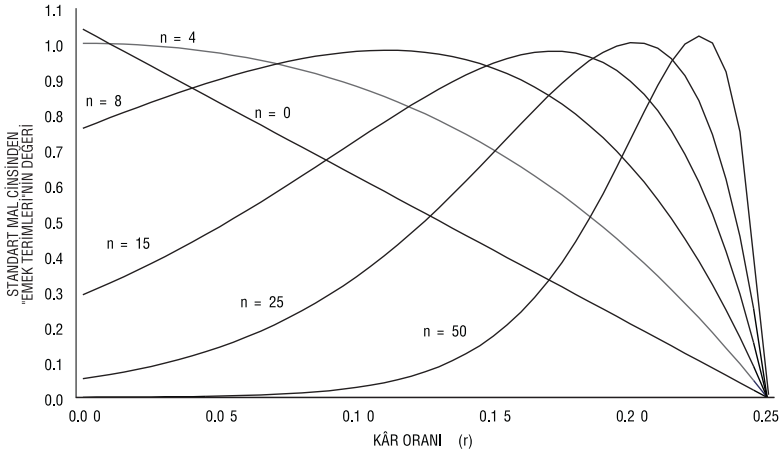
Burada R en yüksek kâr oranıdır.

İndirgeme denkleminde her terimdeki ücretin yerine bu ifadeyi koyarsak herhangi bir n 'ninci emek teriminin genel gösterimi şöyle olur:

$$L_{an} \left(1 - \frac{r}{R} \right) (1 + r)^n$$

Şimdi r , 0'dan başlayıp en yüksek değeri R 'ye doğru giderken bunun alacağı değerleri inceleyelim.

$r = 0$ iken bir emek teriminin değeri tarihten bağımsız olarak yalnız kendi büyüklüğüne bağlıdır.

Çizim 2. Kâr oranı sıfırla (% 25 olduğu varsayılan) R arasında değişirken çeşitli dönemlerdeki "İndirgeme terimleri"nin $[L_n w(1+r)^n]$ Standart mala göre değerindeki değişme.

Eğrileri sayfaya sığdırabilmek için seçilmiş çeşitli "tarih"lerdeki emek miktarları (L_n) şöyledir:

$$L_0 = 1,04; L_4 = 1; L_8 = 0,76; L_{15} = 0,29; L_{25} = 0,0525; L_{50} = 0,0004.$$

Kâr oranı yükseldikçe terimler iki öbeğe ayrılmaktadır: Yakın geçmişte harcanan emeğe karşılık olanların değeri hemen düşmeye başlamakta, bu düşüş düzenli olarak sürmektedir. Uzak geçmişteki emeğe karşılık olanlarsa önce yükselmekte, en yüksek değerlerine eriştikten sonra dönüp düşüşe geçmektedir. Sonunda $r = R$ olunca ücret ortadan kalkmakta, onunla birlikte her emek teriminin değeri de kaybolmaktadır.

Bu durum en iyi Çizim 2'deki gibi, çok farklı tarihli, farklı emek miktarları olan seçilmiş eğrilerle gösterilebilir. Bu örnekte R , % 25 alınmıştır.

Kâr oranı 0'dan R 'ye doğru ilerledikçe, emek terimleri dizisi boyunca sanki bir dalga yaratılmakta, her terim birbiri peşinden en yüksek değerine eriştikçe bu dalgalar doruğa çıkmaktadır. Kâr oranının her hangi bir değerinde kendi en yüksek değerine ulaşan terimin "tarih"i şudur:

$$n = \frac{1+r}{R-r}$$

Tersine, tarihi n olan her terim kendi en yüksek değerine ulaştığında kâr oranı şöyle bulunur:

$$r = R - \frac{1+R}{n+1}$$

Buna göre, $n \leq \frac{1}{R}$ olan bütün terimler, $r = 0$ iken kendi en yüksek değerine erişmekte, böylece, az önce r yükseldikçe değeri düştüğü belirtilen “yakın geçmiş” öbeğini oluşturmaktadır.

48 Emek terimlerinin bir malın fiyatını oluşturan temel öğeler oldukları düşünülebilir. Bunların çeşitli oranlarda birleşimleri, kâr oranının değişimiyle, inişli çıkışlı karmaşık fiyat hareketlerine yol açar.

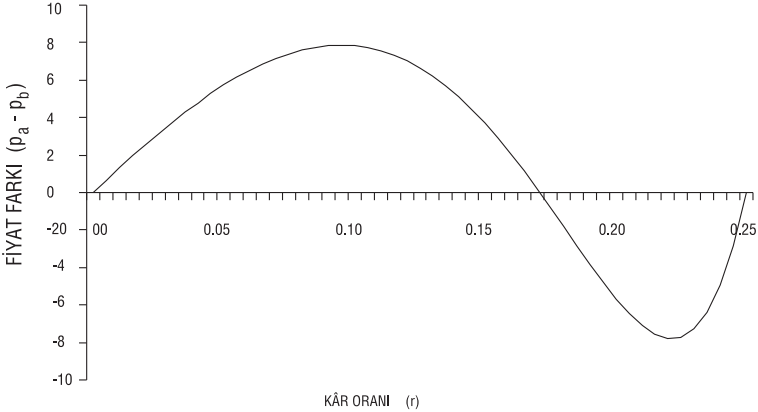
En yalın durum “dengeli mal”da (§ 21) ya da onun eşdeğeri olan toplulaştırılmış Standart malda olduğu gibidir. Bunun İndirgenmesi, her terimindeki emek miktarının, bir önceki “tarih”li emek miktarıyla $(1 + R)$ ’nin çarpımına eşit olduğu tam düzgün bir dizi verir.

Daha karmaşık duruma bir örnek olarak, (Çizim 2’de gösterilenlerden seçilmiş) emek terimlerinin üçü farklı, öbürleri aynı olan iki mal alalım. Bunlardan biri olan “a”da fazladan 8 yıl önce harcanmış 20 birim emek, öbürü olan “b”deyse bu yıl kullanılmış 19 birim, 25 yıl önce verilmiş 1 birim ek emek bulunsun. (Bu mallar sırasıyla mahzende yıllanmış şarap ile dolap yapılmış meşe gibi tanıdık örneklerle uymaktadır.) Çeşitli kâr oranlarında bunların Standart fiyatları arasındaki fark

$$p_a - p_b = 20w(1+r)^8 - [19w + w(1+r)^{25}]$$

Çizim 3'te gösterilmiştir.

Kâr oranı 0'dan % 9'a doğru giderken “yıllanmış şarabın” fiyatı, “meşe dolabın” fiyatına göre artmakta, sonra % 9 ile % 22 arasında azalmakta, % 22'den % 25'e kadar yine artmaktadır.

Çizim 3. Aşağıdaki aykırılıklar dışında zaman içinde eşit dağılan eşit emek miktarlarıyla üretilmiş iki malın, çeşitli kâr oranlarında, fiyatları arasındaki fark:

- (1) bir birim “a” malı, üretiminin tamamlanmadan 8 yıl önce kullanılmış ek 20 birim emek gerektirmekte;
- (2) bir birim “b” malı, üretiminin tamamlanmasından 25 yıl önce ek 1 birim, geçen yıl da ek 19 birim emek gerektirmektedir.

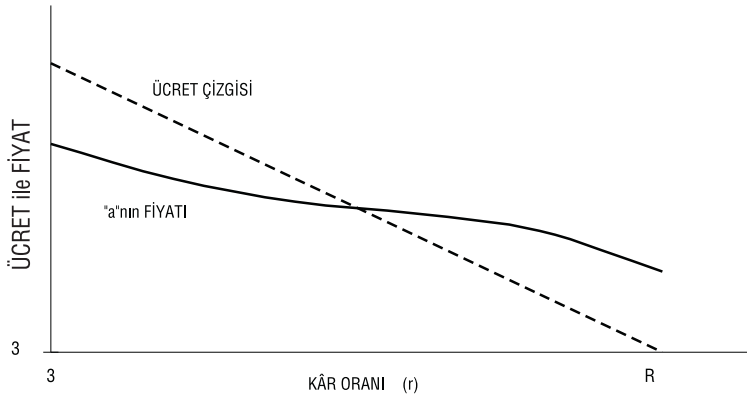
Eğrinin denklemi, $w=1 - \frac{r}{\%25}$ iken, şöyledir:

$$p_a - p_b = 20 w (1 + r)^8 - [19 w + w (1 + r)^{25}]$$

(Fiyatlarla bölüşüm paylarının belirlenmesinde, tartışmayı kısır bir döngüye çevirmeden kullanılabilecek bağımsız bir sermaye ölçüsünü “üretim dönemi” içinde bulmak için girilen çabaların, tarihli emek terimlerine indirgemeye bir ilgisi vardır. Ancak az önce ele alınan durumda, çeşitli emek miktarlarına ilişkin “dönemleri”, sermaye miktarını gösterdiği kabul edile-

bilecek tek bir büyüklükte toplulaştırmanın olanaksızlığı kesin görünmektedir. Üretim yöntemleri aynıyken, görelî fiyat hareketlerinin yön değiştirmesi, hem bölüşümden, hem fiyatlardan bağımsız olarak ölçülebilecek *hiçbir* sermaye kavramıyla bağdaştırılamaz.)

49 Ancak bir ürünün fiyat hareketlerinde yine de bir sınır vardır: Kâr oranındaki bir artış sonucunda fiyat düşerse, fiyatın düşüş hızı, ücretin düşüş hızından yüksek olamaz. Öyleyse her ikisi de “a” malının Standart mal cinsinden belirlenmiş fiyatıyla, yine Standart mal cinsinden ücretin, kâr oranının artmasıyla nasıl değiştiklerini gösteren iki eğri çizilirse, fiyat çizgisi, ücret çizgisini birden çok kez kesemez. Bu kesiş de tek bir yönde olur. Fiyat önce düşükken, kâr oranının yükselmesiyle ücretin üstüne çıkar.

Çizim 4. Tek ürünlü üretim dalları dizgesinde birden çok kesişme olanaksızdır.

İndirgeme dizisine ya da “a”nın ilk üretim denklemine baktığımızda bu kolayca görülebilir. Bunlardan ilkinin ele alalım. “a”nın fiyatından başka bir ücret değişkeni, bir de ücretin

düşmesiyle artan kâr oranı değişkeni söz konusudur. Bunların birlikte etkisi hiçbir zaman, fiyattaki düşüşün ücretteki düşüşe oranla daha büyük olması sonucunu doğurmaz.

“a” malının üretim denklemine dönersek, üretim araçlarının fiyatları daha hızlı düşebilseydi, bu önerme yanlış çıkabilirdi. Fakat bunun olanaksızlığını görebilmek için, dikkatimizi düşüş hızı öbür bütün ürünlerden fazla olan ürüne yöneltmemiz yeterlidir. Bu ürünün üretim araçları ondan daha hızlı düşemeyeceğine göre, kendisi ücretten daha hızlı düşmelidir.

Fiyatlarla ücretin ölçüsü olarak Standart mal yerine rastgele seçilmiş bir malı da alsak bu sonuç değişmez. Çünkü bizi asıl ilgilendiren, benimsenen araçtan bağımsız bir ilişki olan, emekle belli bir ürün arasındaki fiyat ilişkisidir.

Buradan varılan sonuç şudur: Eğer ücret *herhangi* bir mal cinsinden düşerse (sonuçta bu malın Standarda göre düşmesi ya da çıkması önemi değildir), kâr oranı yükselir, ücret arttığında da tersi olur.

Bunun bir başka sonucu da şudur: Ücret bir mal cinsinden düşerse, öbür bütün mallar cinsinden de düşer, bunun tersi de doğrudur. Değişmenin boyutu ne olursa olsun, yönü bütün mallar için aynıdır.

BÖLÜM II

ÇOK ÜRÜNLÜ ÜRETİM DALLARI İLE SABİT SERMAYE

BAĞLI ÜRETİM¹¹

50 Bölüm I’de her malın ayrı bir üretim dalınca üretildiği varsayılmıştı. Şimdi ise iki malın birlikte tek bir üretim dalı (daha doğrusu, bu bağlama daha uyan bir deyişle tek bir süreç) tarafından üretileceğini varsayacağız. Bu durumda koşullar, artık fiyatların belirlenmesinde yeterli olamaz. Belirlenecek fiyatların sayısı, onları belirleyecek süreçlerin, dolayısıyla denklemlerin sayısından çoktur.

Bu çerçevede iki malı değişik bir yöntemle, şimdilik geçerli olacak bir varsayıma göre de, değişik oranlarda üretecek ikinci bir koşut sürece yer vardır. Böyle koşut bir süreç yalnız olanaklı olmakla kalmaz, fiyatların belirlenmesi için süreç sayısı mal sayısına eşitlenecekse, zorunlu da olur. Bu nedenle bir adım daha atarak, böyle durumlarda ikinci bir sürecin ya da üretim dalının gerçekten var olduğunu kabul edeceğiz.¹²

Bu varsayım, birinciden ayrı ama ondan ne daha az ne daha çok üretken olan, ilkiyle yan yana kullanılabilecek ikinci bir üre-

11 Bağlı Üretim konusunda bundan sonraki üç ayırım, aslında Ayırım X–XI’deki Sabit Sermaye ile Toprak tartışmalarına hazırlık niteliğindedir. Bu ayırımları çok soyut bulan okuyucular, gereğinde geri dönmek üzere Ayırım X ile XI’e atlayabilirler.

12 Sırası gelmişken belirtelim ki, herhangi bir yöntemle üretilen iki malın üretilme oranlarının, kullanım için gerekli oranlardan genellikle farklı olacağı düşünülürse, uygun bir bileşimleriyle iki malın gereklilik oranlarını sağlayabilecek iki yöntemin varlığı zorunludur.

tim yönteminin her durumda var olacağı izlenimi verdiğiinden pek akla uygun görünmeyebilir. Ancak burada ne eşit üretkenliğe ilişkin bir koşuldan söz edilmektedir ne de böyle bir eşitlik fiyatlar belirlenmeden bir anlam kazanabilir. Ürünlerin değişik oranlarıyla, iki farklı yöntemin eşit kârlılık gösterdiği bir fiyat takımı genellikle bulunabilir.

Bu nedenle iki malı üretmenin *herhangi bir* başka yöntemi, denklemlerin birbirinden bağımsız olması, ayrıca en az bir gerçek çözümler dizgesinin bulunması gibi genel koşullar altında, ilk yöntemle bağdaşır. Bu koşullarda iki süreçte de *hem* ürünler *hem* üretim araçlarında orantılılık bulunması söz konusu olmaktan çıkar. Ancak denklemler, eksi değerli çözümlerle biçimsel olarak sağlanabilmelerine karşın, gerçekte geçerli olabilecek koşullar altında (yani belli bir ücret ya da kâr oranında) yalnız artı değerli fiyatlar veren üretim yöntemleri uygulanabilir niteliktedir (bu da tek iktisadi kısıtlamadır).

İki yöntemle değişik oranlarda bağlı olarak *üretilen* iki maldan elde edilip de fiyatları belirleyen çözüme, bu malların (aynı oranda üretilmelerine karşın) çeşitli süreçlerde üretim aracı olarak değişik oranlarda *kullanılmaları* yoluyla da ulaşılabilir.

Aynı sonuca iki mal bağlı olarak tek bir süreçle üretilse bile ulaşılabilir, yeter ki bu iki mal, üçüncü bir malın iki ayrı süreçle üretilmesinde üretim aracı olarak *kullanılsın* ya da daha genel olarak, dizgedeki bağımsız süreç sayısı üretilen mal sayısına eşit olsun.

(“İkinci bir sürecin” varlığına ilişkin daha önceki varsayım bundan böyle yerini, süreç sayısının mal sayısı ile eşit olması gerektirdiği varsayımına bırakabilir.)

51 Birden çok ürünü olan bir üretim dalı olanağı, yalnız tek ürünlü üretim dalları için geliştirilmiş denklemlerin bir ölçüde yeniden kurulmasını gerektirir. Bunu en genel biçimde yapabilmek için de, bağlı ürünleri kural dışı saymak yerine,

bunların evrensel olduklarını, bütün süreçlerle bütün ürünlere uygulandıklarını varsayacağız.

Her biri, k sayıda ürünü değişik oranlarda üreten yine k sayıda farklı süreçten oluşan bir dizge düşünelim.

Bu, kimi ürünlerin kimi süreçlerde sıfır katsayı alma (yani üretilmeme) olanağını ortadan kaldırmaz. Bu da tıpkı, buraya kadar kabul edildiği gibi, her temel ürünün her üretim dalında üretim aracı olarak *doğrudan* kullanılmasının gereksizliğine benzer.

Böylece tek ürünlü üretim dalları dizgesi, her bir ürünün tek bir süreçte artı, öteki bütün süreçlerde sıfır katsayı aldığı bir uç örnek konumuna geçer.

Bunun sonucunda bir üretim dalı ya da üretim süreci, artık ürettiği malla değil, çeşitli malları hem kullanma hem üretme oranlarıyla nitelendirilir.

Buna uygun olarak bu ayırimda süreçler (daha önceki gibi ürünlerinin adları olan “a”, “b”, ... “k” yerine) gelişigüzel verilmiş 1, 2, ..., k sayılarıyla adlandırılacaktır.

Böylece $A_1, B_1, \dots, K_1$ ilk süreçte, $A_2, B_2, \dots, K_2$ ikinci süreçte, $A_k, B_k, \dots, K_k$ son süreçte üretim aracı olarak kullanılan “a”, “b”, “...”k” mallarının miktarlarını gösterir.

Öte yandan her süreçte *üretilen* çeşitli malların miktarlarını üretim araçlarından ayırmak için altsayıları araç içinde gösterilecektir. $A_{(1)}$, $B_{(1)}$, ..., $K_{(1)}$ ilk sürecin, $A_{(2)}$, $B_{(2)}$, ..., $K_{(2)}$ ikinci sürecin,..., $A_{(k)}$, $B_{(k)}$, ..., $K_{(k)}$ son sürecin ürünleridir.

Tek ürünli üretim dalları dizgesindeki öteki işaretlemeler aynen kullanılırsa bağlı ürün denklemleri şöyle yazılır:

$$\begin{aligned} & (A_1 p_a + B_1 p_b + \dots + K_1 p_k) (1+r) + L_1 w = A_{(1)} p_a + B_{(1)} p_b + \dots + K_{(1)} p_k \\ & (A_2 p_a + B_2 p_b + \dots + K_2 p_k) (1+r) + L_2 w = A_{(2)} p_a + B_{(2)} p_b + \dots + K_{(2)} p_k \\ & \dots\dots\dots \\ & (A_k p_a + B_k p_b + \dots + K_k p_k) (1+r) + L_k w = A_{(k)} p_a + B_{(k)} p_b + \dots + K_{(k)} p_k \end{aligned}$$

52 Hepsi tek ürünli olan üretim dalları durumunda kullanılan yolun (§ 33) aynısıyla, yani k sayıda üretim denklemine uygulandığında, her bir ürün miktarının dizgenin toplam üretim araçları içindeki oranıyla, aynı ürünün miktarının toplam ürün içindeki oranın bütün ürünler için eşit olduğu bir çarpanlar kümesi bularak, burada da Standart dizgeyi kurabiliriz.

Ancak önce önümüzdeki bazı engelleri aşmamız gerekir. Bunlar, bir yandan dizgeye sızan eksi miktarlar nedeniyle, öte yandan ürünlerle üretim dalları arasındaki birebir ilişkinin kaybolmasıyla ortaya çıkan ilişkiler yumağının daha karmaşık olmasından doğar.

BAĞLI ÜRÜNLÜ STANDART DİZGE

53 Bağlı ürünlü bir Standart dizge kurma işinin ayrıntısına girer girmez kimi çarpanların eksi olmak zorunda kalabilecekleri anlaşılır.

İki değişik yöntemden her birinde, birlikte üretilen iki ürünü örnek alalım. Yöntemlerden birinin ya da ötekinin ne kadar kullanılacağıyla oynama olanağı, iki malın toplam üretim içindeki oranlarına belli bir değişme aralığı sağlar. Ancak bu aralık, iki malın her bir yöntemdeki üretilme oranlarıyla sınırlıdır. Dolayısıyla yöntemlerden biri ya da öbürü tek başına kullanıldığında bu sınırlara ulaşılmış olur.

Şimdi, iki bağlı ürün “a” ile “b”nin üretim aracı olarak kullanıldıkları her durumda, “a”nın “b”ye göre kullanılma oranının, kendi *üretildiği* oranların en yükseğinden her zaman daha yüksek olduğunu varsayalım. Böyle durumlarda daha baştan diyebiliriz ki bir sürecin Standart dizgeye eksi bir çarpanla girmesi zorunludur. Ama bu çarpanın “a” malını az üretene mi, çok kullanan mı uygulanacağı önceden bilinemez, ancak dizge çözüldükten sonra anlaşılabilir.

54 Yine de eksi çarpanlara en sık temel-olmayan ürünler arasında rastlanır. (Temel-olmayan ürünlerin yeni koşullarda

yeniden tanımlanması gerekir, ancak şu hemen söylenebilir ki ana öbek, yani üretim araçları arasından bütünüyle dışlanmış ürünler, hâlâ temel-olmayan ürün sayılır. Bkz. § 60).

Biri Standart üründe içeren, öbürü hiçbir üretim dalının üretim araçları arasına girmediğinden Standart ürün dışında kalması gereken (iki süreçte değişik oranlarda bağlı olarak üretilen) iki mal düşünelim. İkinci maldan görece olarak daha çok üreten sürece eksi, öbür sürece artı çarpan verilerek bu sonuç sağlanır. İki çarpan arasındaki oran öyle ayarlanmalıdır ki iki denklem toplandığında, temel-olmayan ürünün üretilmiş iki miktarı birbirini götürsün; öteki ürünün iki miktarı arasındaki artı fark Standart malın bir bileşeni olarak kalsın.

55 Kimi süreçler için eksi çarpanlar bir kez kabul edildi mi, bunlardan yansıyan ışıktaki pırıldayan başka süreçlerin de görünmesi kaçınılmazdır. Öyleyse, bir hammadde yalnız bir süreçte kullanılıyorsa, bu süreç de eksi çarpan alansa, söz konusu hammaddeyi üreten üretim dalı da ilkinin peşinden Standart dizgeye eksi çarpanla girer.

56 Bunun sonucunda, böyle çarpanların doğurduğu “eksi üretim dalları”na bir anlam yüklenemediğinden Standart dizgeyi, gerçek süreçlerin anlaşılabilir bir yeniden düzenlemesi olarak görebilmek olanaksızlaşır. Dolayısıyla bağlı ürün durumunda, maddi varlığı olan bir dizge düşünmek yerine, uygun çarpanlarla dönüştürülmüş soyut bir denklemler dizgesiyle yetinmek zorundayız.

Ancak Standart dizgenin varlık nedeni ortaya bir Standart mal koymaktır. Standart malın bileşenleri arasında ortaya çıkması kaçınılmaz olan eksi miktarları gerçek olarak algılamakta, neyse ki, aşılmaz güçlükler yoktur. Muhasebe kavramına benzetilerek bunlar borçlar ya da yükümlülükler, artı bileşenler de varlıklar olarak düşünülebilir.

Böylece, hem eksi hem artı miktarlar içeren bir Standart mal, fazla bir düş gücü gerektirmeden, hesap parası olarak benimsenebilir; yeter ki bu birimin, tıpkı bir ortaklığın pay senedi gibi, hem her varlığın hem her borcun belli bir yüzdesini gösterdiği, bunlardan ikinci yüzdenin, karşılığında para almadan belli malların belli miktarlarda teslim edilme yükümlülüğü olduğu anlaşılabilir.

57 Standart malın kurgulanmasına geçmeden ele alınması gereken, bağlı ürünlü dizgenin karmaşıklığından doğmuş başka bir güçlük daha vardır.

Temel ürünlerle temel-olmayanları birbirinden ayırmak için daha önce benimsenen ölçüt (yani ürünlerin bütün malların üretim araçları arasına doğrudan ya da dolaylı yoldan girip girmedikleri) artık geçersizdir; çünkü her mal birden çok üretim dalında üretildiği için, belli bir malı üreten üretim dallarından yalnız birinin üretim araçları arasına giren bir ürünün, o malın üretim araçları arasına doğrudan girmiş sayılıp sayılmayacağı konusunda kesinlik yoktur.¹³ Bu belirsizlik elbette, bu malın üretim aracı olarak kullanıldığı malların üretimine “dolaylı” olarak girip girmediği sorusunu da kapsar.

58 Tek ürünlü dizgede karşılaşılan üç tür temel-olmayan ürünün çok ürünlü üretim dallarında da karşılıklarının bulunmasından yaralanarak, ikinci durumdaki üç tür temel-olmayan ürünü, tek ürünlü dizgedeki karşılıklarının uzantısı olarak tanımlamakla işe başlayacağız (bkz. § 35).

(1) *Hiçbir* üretim dalının üretim araçları arasına katılmayan ürünler. Bu tür, hiçbir uyarlamaya gerek kalmadan çok ürünlü dizgeye genişletilebilir.

(2) Her birinin yalnız *kendi* üretim araçları arasına girdiği

¹³ Ancak güçlük daha derindedir. Az sonar göreceğimiz gibi bu mal dizgedeki *bütün* süreçlerin üretim araçları arasına girse bile belirsizlik sürer. Bkz. § 59.

malı da dört sürecin hepsine üretim aracı olarak girsin. “b” ile “c” mallarını üreten sürecin

$$(A_{1l}p_a + C_{1l}p_c + K_{1l}p_k)(1+r) + L_1w = A_{(1)l}p_a + B_{(1)l}p_b + C_{(1)l}p_c + K_{(1)l}p_k$$

denklemlle gösterildiği varsayımıyla bu iki mal için “satırlar” şöyle olur:

$$\begin{array}{cccc} \cdot & C_1 & B_{(1)} & C_{(1)} \\ \cdot & C_2 & \cdot & \cdot \\ \cdot & C_3 & \cdot & \cdot \\ \cdot & C_4 & \cdot & \cdot \end{array}$$

Yalnız ilk satır ile öbür üç satırdan biri bağımsızdır, kalan iki satır ise ilk satırla bağımsız olan denklemin doğrusal dönüştürmeyle elde edilebilirler. Öyleyse hem “a” hem “b” temel-olmayan üründür.

Konuya Standart dizgenin kurulması açısından bakarsak, “b”nin Standart mala girmesinin olanaksızlığı ortadayken “c” ilk bakışta Standart malın uygun bir bileşeni gibi görünür. Ancak “b” yalnız ilk süreçte yer aldığından, “b”yi dizgeden çıkarmanın tek yolu o süreci bütünüyle ortadan kaldırmaktır (yani ona sıfır çarpanı vermektir). Ama o süreç “c”nin de tek üreticisi olduğundan, “c” artık yalnız üretim araçları yanında yer alır, dolayısıyla da Standart mala giremez. Öyleyse “c”nin kendisi de dizgeden çıkarılmalıdır. Bu da, geriye kalan denklemlerin her birini, her “c” miktarını sıfırlayacak uygun bir çarpanla çarptıktan sonra öbür denklemlerin her birinden çıkarılarak sağlanır.

60 Az önce verilen biçimsel tanım, iktisadi bakımdan, yerini aldığı “bütün malların üretim araçları arasına girip girmek” biçiminde belirtilmiş sezgisel ölçüt kadar doyurucu değildir ama daha genel olmak gibi bir üstünlüğü vardır.

Bir kez şurası açıktır ki ilk iki tür temzel-olmayan ürün, üçüncü türün özel durumları gibi düşünülebilir.

Bu tanım ayrıca tek ürünlü dizgenin her üç türünü de kapsar. (Gerçekten de bu tanım hayli geneldir. § 59'daki örneğin de gösterdiği gibi, daha sonra tanıtılacak son bir temel-olmayan tür, yani üretim araçları arasına girdiği halde kendisi üretilmeyen malları da içerir. Bunun en bilinen örneği topraktır.)

Öyleyse, temel ürünlerle temel-olmayanlar arasındaki ayırımı şöyle genelleyebiliriz:

k üretim sürecinde (ister kendi başına ister bağlı üretilen) k malı olan bir dizgede, (her süreçte $2n$ sayıdaki mal miktarının yer aldığı) k satırdan en çok n tanesi birbirinden bağımsız ise, öteki satırlar da bunların doğrusal birleşimlerinden elde edilebiliyorsa, bir malın ya da daha genel olarak n sayıda ilişkili maldan oluşan bir demetin temel-olmayan ürün sayılacağı söylenebilir (burada n, k 'den küçük olmalıdır, 1'e eşit de olabilir).¹⁵

Bu koşulu sağlamayan bütün ürünler temeldir. (§ 6'da belirtildiği gibi, her dizgenin en az bir temel ürün içerdiği varsayımına dikkat ediniz.)

61 Bunun doğrudan sonucu olarak doğrusal dönüştürmelerle temel-olmayan ürünlerin hepsini dizgenin hem üretim araçları yanından hem ürünler yanından çıkarabiliriz. Yani başlangıçtaki k denkleme uygulandıklarında, onları daha az (temel ürünlerin sayısına eşit) sayıda denkleme indirgeyen, (kimi eksi, kimi artı) çarpanlar kümesini bulabiliriz. Bu denklemlerde her temel-olmayan ürün miktarı ters işaretli eşit bir miktarla ortadan kaldırılmıştır. Böylece yalnız temel ürünler sıfırdan farklı miktarlarda yer alırlar.

Bu işlemler, tek ürünlü dizgede temel-olmayan ürün üreten üretim dalı denklemlerinin dizgeden silinip atılması gibi çok

¹⁵ Cebir diliyle, k satırlı, $2n$ sütunlu bir matrisin mertebesi n 'den küçük ya da n 'ye eşit olmalıdır.

16 Standart ürün doğrudan başlangıç denklemleriyle de kurulabilirdi, üstelik sonuç da aynı çıkardı. Temel denklemler aşamasından geçmenin niye daha basit görüldüğü Ek C’de açıklanmıştır.

$$\begin{aligned}
(\bar{A}_1 q_1 + \bar{A}_2 q_2 + \dots + \bar{A}_j q_j)(1 + R) &= \bar{A}_{(1)} q_1 + \bar{A}_{(2)} q_2 + \dots + \bar{A}_{(j)} q_j \\
(\bar{B}_1 q_1 + \bar{B}_2 q_2 + \dots + \bar{B}_j q_j)(1 + R) &= \bar{B}_{(1)} q_1 + \bar{B}_{(2)} q_2 + \dots + \bar{B}_{(j)} q_j \\
\hline
(\bar{J}_1 q_1 + \bar{J}_2 q_2 + \dots + \bar{J}_j q_j)(1 + R) &= \bar{J}_{(1)} q_1 + \bar{J}_{(2)} q_2 + \dots + \bar{J}_{(j)} q_j
\end{aligned}$$

Bu denklemler R için j 'ncinci dereceden bir denklem verir. Dolayısıyla j tane R değeriyle bunların her birine karşılık bir q değerler kümesi bulunabilir. Her küme değişik bileşimde bir Standart mal gösterir.

64 j sayıda değer kümesi arasından hangisinin iktisadi dizge için geçerli olduğuna karar verirken, bütünüyle artı bir Standart mala karşılık gelen R değerine artık apaçık bir seçim gibi bakamayız, çünkü bağlı üretimli bir dizgede hepsinin bileşenleri içinde eksi değerler bulunabilir.

Ancak soruna tek ürünlü dizge açısından bakarsak görürüz ki bütün bileşenleri artı bir Standart malın sağduyuya uymasının yanı sıra, (§ 42'de gösterildiği gibi) aynı zamanda en düşük R değerine karşılık olmasının da bu üstünlükte payı vardır. Göreceğimiz gibi bu özellik, onu taşıyan Standart net ürünün (bütün bileşenleri artı olsa da olmasa da) ücret ile fiyatların ölçü birimi olarak seçilmesine tek başına yeter.

Diyelim ki R 'nin olanaklı en düşük değeri R' iken, bundan daha büyük bir R'' değerine karşılık gelen Standart ürün birim olarak seçilmiş olsun. Bu Standartla ölçülen ücret w , 1'den aşağıya doğru yavaş yavaş azaltılırken 0'a varmadan önce

$$R'' (1 - w') = R'$$

eşitliğini sağlayan bir w' değerine ulaşır; burada kâr oranı R' kadardır.

w 'nin bu düzeyinde R' temel alınır, kâr oranı en düşük düzeyde olacağından ücretin sıfır olmasını bekleriz. Öte yan-

dan R'' temel alınır, kâr oranı en yüksek değerinin altında olacağından ücret artı olmalıdır. Bunların bağdaştırılması, w' ücretinin, değişim değeri sıfır olan bir bileşik malın artı değeri miktarı olmasıyla sağlanır. Çünkü (§ 41'de gösterildiği gibi) fiyatlar R' 'nin belli bir çözümüne (burada R'') karşılık gelirken, bileşimi R' 'nin başka bir çözümüne (burada R') karşılık gelen bir Standart malın değişim değeri sıfırdır.

Bu da, bu koşullarda bütün malların fiyatlarının seçilmiş Standart cinsinden sonsuz olduğu anlamına gelir. Böyle bir sonuç iktisadi bakımdan anlamsızdır. Bu terslik ancak R' 'nin en düşük değerine karşılık gelen Standart net ürün birim olarak seçilirse düzelir. Standart olarak kullanıldığında, ücretin 1'den 0'a kadar bütün düzeylerinde (dolayısıyla kâr oranının 0'dan en yükseğe kadar bütün düzeylerinde) malların fiyatlarını sonlu kılabilen tek Standart ürün budur.

65 Temel ürün ile temel-olmayan ürün ayırımı çok ürünlü dizgede (ister tanımlanma biçim nedeniyle, ister bir Standart ürünün kuruluşunda kullanılma biçimi nedeniyle olsun) öyle soyut bir duruma gelmiştir ki iktisadi içeriğinin kalıp kalmadığı sorulabilir.

Ancak baştan bu yana bu ayırımın başlıca iktisadi sonucu, hem fiyatlar hem kâr oranının belirlenmesinde temel ürünlerin önemli bir payı olmasına karşın, temel-olmayan ürünlerin hiçbir payının bulunmayışydı. Yeni tanım altında bunun hâlâ geçerli olduğunu göreceğiz.

Tek ürünlü bir dizgede bunun anlamı, bir temel ürünün üretim yönteminde bir gelişme olursa, bunun hem kâr oranında hem bütün malların fiyatlarında zorunlu bir değişikliğe yol açacağı, oysa temel-olmayan bir ürünlerdeki benzeri değişikliğin yalnız o malın fiyatını etkileyeceğidir.

Bu, hem temel hem temel-olmayan ürünlerin aynı süreçte üretilebildiği çok ürünlü dizgeye hemen genişletilemez. Ama

bunun bir benzerin, belli bir malın üretiminden alınan bir vergide (ya da destekleme ödemesinde) bulabiliriz. Böyle bir vergiyi kavramanın en iyi yolu, hem fiyatlardan bağımsız tanımlanabilen, hem de öbür her şey (yani o malın üretim araçları miktarlarıyla, aynı süreçte üretilen öteki malların miktarları) aynıyken, söz konusu malın üretimindeki bir düşmeyle aynı etkiyi yaratan öşür (ya da aşar) vergisini düşünmektir.

Temel bir ürüne konan bir vergi bütün fiyatları etkilediği gibi, veri ücrete karşılık olan kâr oranını da düşürür. Oysa aynı vergi, temel-olmayan bir üründe vergilenen ürünün fiyatının yanı sıra, onunla ilişkili bazı temel-olmayan ürünlerin fiyatları dışında bir etki yaratmaz.¹⁷ Kâr oranıyla temel ürünlerin fiyatlarını kendisi belirleyen dönüştürülmüş Temel denklemler dizgesinin, dizge dışı temel-olmayan ürün miktarları ya da fiyatlarındaki değişimlerden etkilenmeyeceği düşünülürse bu açıkça görülür.

17 Bu vergini temel-olmayan ürün üzerindeki etkisi malın türüne göre değişir. Temel olmayan ürün hiçbir üretim aracına girmiyorsa fiyatı vergi kadar artar. Kendi üretim araçlarına giriyorsa, fiyatındaki değişme, sürecin toplam ürününün (ücretle vergi düşüldükten sonraki) değeriyle, kendi toplam üretim araçlarının değeri arasındaki başlangıç oranını koruyacak kadardır. Karşılıklı ilişkili bir temel olmayan ürünler demeti içindeyse, bu demetteki bileşenlerin hepsinin ya da bazılarının fiyatları bu oranı koruyacak biçimde değişir. (§ 59'daki örnekte "c" malının üretimi vergilenirse "c"nin fiyatı bundan etkilenmez, asıl yük, "b" malının yeteri kadar yükselecek olan fiyatına biner.)

BAĞLI ÜRETİMİN ÖBÜR ETKİLERİ

66 Şimdi sıra, tek ürünlü üretim dalları durumunda ulaşılan öbür sonuçların bağlı ürünlere ne ölçüde uygulanabileceğini görmeye gelmiştir.

Bunlardan açıkça doğrulanması gerekenlerden biri, kâr oranı sıfırken malların göreceli değerlerinin, doğrudan ya da dolaylı üretimlerine giden emek miktarlarıyla orantılı olduğunu söyleyen kuraldır (§ 14). Çünkü bağlı üretim durumunda emeğin tekil ürünler arasında dağıtımını sağlayacak açık bir ölçüt yoktur. Hatta *bağlı* üretilmiş mallardan birinin üretimine gitmiş *ayrı* bir emek miktarından söz etmenin anlamı olduğu bile kuşkuludur. Emek miktarına, geçmişte çeşitli dönemlerde ürüne harcanmış ardışık emek birimlerinin izlenmesiyle ulaşılmış bir miktar olarak bakmanın, yani “İndirgeme” yaklaşımının da kesinlikle bir yararı olmaz. Çünkü bağlı ürünlerin varlığı durumunda bu yöntemi uygulamak olanaksız görünmektedir. (Bu soruna § 68’de yeniden dönülecektir.)

Ancak, tek ürünlü üretim dalları dizgesinde “Alt-dizgeler” yöntemi denilen (bkz. Ek A), daha az sezgisel bir başka seçeneğimiz vardı. Bu yöntemle, net ürünü oluşturan mallardan her birinin üretimine girdiği düşünülen toplam emeğin payı sapt-

nabiliyordu. Şimdi bu yöntem gerekli uyarlamalarla bağlı ürün-lü bir dizgeye genişletilebilir. Böylece bir malın “içerdiği” emek miktarıyla, bunun sıfır kârda değerle olan orantılılığına ilişkin varılan sonuç, sözcüklerin olağan anlamları zorlanmadan, bağlı üretilmiş malları da kapsayabilir.

Önce iki sürecin her birinde farklı oranlarda, bağlı olarak üretilen iki mal alalım, ama bu süreçlerle bunların ürünlerine ayrı ayrı bakmak yerine, dizgeyi bir bütün olarak alıp her iki maldan belli miktarların dizgenin net ürünü içinde bulunduğunu düşünelim. Ayrıca, dizgenin kendini yenileyebilir durumda olduğunu, yani net ürünün her değişmesinde dizgeyi oluşturan süreçler arasındaki oranların uyarlanmasıyla kendini yenileyebilmenin hemen yeniden sağlandığını varsayalım.

İki malı birlikte (ama değişik oranlarda) üreten iki sürecin görelî büyüklüklerini değiştirirsek, bu iki mal arasındaki oranın da belli sınırlar içinde değiştirilebileceği baştan belirtilebilir.

Şimdi dizgenin net ürününe giren bir malı, net ürünün öbür bütün bileşenlerini aynı tutarak belli miktarda artırmak istersek, normal olarak toplumun kullandığı toplam emeği artırmamız gerekir. Dolayısıyla bu amaçla artırılması gereken emek miktarının, ister doğrudan ister dolaylı yoldan, bütünüyle söz konusu malın ek miktarını üretmeye gideceği sonucuna varmak doğaldır. Sıfır kâr oranına karşılık gelen fiyatta, ek ürünün ek emek miktarına değerce eşit olacağı açıktır.

Varılan bu sonucun, başka bir malla bağlı üretilen bir mal için inandırıcılığı, tek başına üretilen bir mala göre daha az görünmemektedir. Ayrıca bu sonuç, kendini yenileyebilme durumunun korunabilmesi için, dizgede kullanılan üretim araçları miktarlarının genellikle değiştirilmesi gerektiğinden de etkilenmemektedir; çünkü ek üretim araçlarını üretmek için

gereken ek emek, ek net ürünün üretimine dolaylı emek olarak katılmaktadır.¹⁸

67 Benzer bir akıl yürütme, tek bir süreçte bağlı üretilen, yalnız “c” malını üreten iki süreçte de değişik görelî miktarlarda üretim aracı olarak kullanılan (“a”, “b” gibi) iki mala da uygulanabilir.

Bu durumda bu iki malın üretildikleri üretim dalındaki oranlarını değiştiremeyiz ama bunları kullanan iki sürecin görelî büyüklükleriyle oynayarak, belli bir “c” malı miktarını üretmede kullandıkları üretim aracı miktarlarını değiştirebiliriz. Bu yolla bu iki malın, dizgenin üretim araçları arasına giren görelî miktarlarını değiştirebiliriz. Bu da tek başına bu iki malın *net* ulusal ürüne giren miktarlarını değiştirmeye yeter (çünkü iki malın gayrisafi ürüne giren görelî miktarları değişmez).

Böylece, daha önceki gibi burada da toplam emeğe bir ekleme yapılarak, yeni bir kendini yenileyebilme durumuna ulaşılabilir. Bu durumda, net ürünün öbür bütün bileşenleri aynı kalırken, iki bağlı üründen birinden, diyelim “a” dan bir miktar net ürüne eklenmiş olur. Buna göre de ek emeğin, “a” malının ek miktarını üretmek için doğrudan ya da dolaylı olarak gereken miktar olduğu sonucuna varabiliriz.

68 Yukarıda da belirtildiği gibi, az önce ana çizgileri açıklanan yöntem, alt-dizgeler yaklaşımının bir uzantısıdır ama öteki seçeneğin, yani tarihli emek miktarlarına İndirgeme yönteminin bağlı ürünler için bir karşılığı yoktur. Aslında böyle bir indirgemenin özünde, her malın ayrı ayrı, tek bir üretim dalında

¹⁸ Bağlı ürünler olduğuna göre, düşünülebilecek uyarlamalar arasında kimi süreçlerin daralması da yer alır. Bu da bizi yeniden “eksi üretim dalları” açmazına düşürür. Ancak, söz konusu malın başlangıçtaki artışının yeterince küçük olduğu, dizgenin net ürününün daha baştan ürünlerin yeterince büyük miktarlardan oluştuğu varsayılarak bundan genellikle kaçınılabilir. Böylece her daralma, hiçbir sürecin eksi katsayı almasına gerek kalmadan var olan süreçlerce emilebilir.

üretilmesi yatar. Bütün işlem, tek hatlı üretim sürecinin geriye doğru ardışık aşamalarının izlenmesidir.

Böyle bir işlem için gerekli koşulları bağlı ürünlerle yeniden yaratabilmek için, bağlı ürünlerden birini tek başına bırakıp ötekini ortadan kaldırmak amacıyla, iki bağlı üretim denkleminden birine artı, birine eksi katsayılar vermeliyiz. Bunun sonucunda, İndirgemedeki kimi terimler, akla yakın hiçbir yorum getirilemeyen eksi emek miktarları gösterir. Daha da kötüsü, diziler hem artı hem eksi terimler içereceğinden, “mal kalıntısı” her adımda sifıra doğru azalacağı yerde durağanlaşır, hatta genişleyen dalgalanmalar gösterir; böylece dizi yakınsamaz, başka bir deyişle toplamı sonlu bir sınıra doğru gitmez (Bu türün bir örneği § 79’da bulunabilir).

Eğer iki ürün tek bir süreçte bağlı olarak ya da iki süreçte aynı oranlarda üretiliyorsa İndirgeme söz konusu bile olamaz, çünkü değer ile emek miktarlarının iki ürüne paylaştırılması bütünüyle, bu ürünlerin başka malların üretim aracı olarak *kullanılma* biçimine bağlıdır.

69 Bu aşamada yeniden düşünülmesi gereken bir başka nokta da şu önermedir. 1 ile 0 arasındaki ücret düzeylerinden *bir* tanesinde bütün malların fiyatları artıysa, ücretin bu sınırlar içinde değişmesi nedeniyle hiçbir fiyat eksi olmaz (§ 39). Şunu hemen belirtmek gerekir ki bu önerme bağlı ürünler durumuna genişletilemez. Bu önermenin tek ürünlü üretim dallarındaki temel dayanağı, bir malın fiyatının eksi olabilmesi için önce (o malın üretim araçlarından biri olan) başka bir malın fiyatının eksi olması zorunluluğudur. Böylece hiçbir mal bunu ilk önce yapamaz. Oysa bağlı ürün durumunda bir yan yolla bu ürünlerden birinin fiyatı eksi olabilir; yeter ki iki bağlı üründen birinin fiyatındaki artış, iki ürünün toplam değerini, üretim araçlarının toplam değerinin gerekli yüzde kadar üstünde tutacak dengeyi yeniden sağlayabilsin.

70 Bu sonuç tek başına pek şaşırtıcı sayılmaz. Bütün söylediği, aslında bütün fiyatlar artı olduğu halde, ücretteki bir değişimin kimi fiyatların eksi olmasını gerektiren bir durum yaratabileceğidir. Bu da kabul edilemeyeceğinden, üretim yöntemleri arasında böyle sonuçlar doğuranlar, yeni durumda artı fiyatlarla uyumlu olan yöntemlere yer açabilmek için dikkate alınmayacaktır.

Fakat daha önce gördüğümüz, bir mala harcanan emek miktarına ilişkin sonuç ile yukarıda varılan arasında bir ilişki kurulduğunda ikisinin birlikte etkisi bazı açıklamaları gerektirir. Çünkü söz konusu olan, çok az bir olasılıkla kâr oranı sıfıra düştüğünde öbür her şey aynı kalmak üzere, böyle bir malın fiyatının eksi olması zorunluluğu değildir; sözgelimi % 6 gibi pekâlâ olağan bir kâr oranı geçerliyken bu malın *eksi* emek miktarıyla üretildiği sonucuna zorlanmamızdır.

İlk bakışta bu, gerçekten hiçbir bağı olmayan soyutlamanın uçuk bir sonucu gibi görülebilir. Fakat § 66'da genel durum için yapılan sınamayı burada da uygularsak, orada açıklanan koşullarda, dizgenin net ürününe giren böyle bir mal miktarının (öbür bütün bileşenler aynı kalmak üzere) *artırıldığını* varsaydığımızda, bunun sonucu olarak toplumun harcadığı toplam emek miktarının gerçekten *azaldığını* görürüz.

Ancak üretimdeki değişme, geçerli kâr oranının örneğimizdeki gibi % 6 olduğu, fiyatlar dizgesinin bu orana uyduğu bir sırada yapıldığından olağandışı bir şey göze çarpmaz. Aslında emek ödemelerindeki azalma, kârlardaki artışla fazlasıyla karşılandığı için net üretim artışı üretim maliyetini de artırır.

Burada olan şudur: Net ürünlerdeki gerekli değişikliği sağlayabilmek için bağılı üretim yapan iki süreçten biri genişlerse öbürü daralmak zorundadır. İncelenen durumda ilk sürecin genişlemesiyle (ister doğrudan ister telafiye tam anlamıyla sağlayabilmek üzere peşinden sürüklediği başka süreçler aracılığıyla)

kullanılan emek miktarı, ikinci sürecin daralmasıyla (benzer koşullarda) serbest kalan emek miktarından daha azdır. Ama söz konusu kâr oranıyla uyumlu fiyatlarda birinci sürecin üretim araçlarının değeri, ikinciye göre daha yüksektir, dolayısıyla daha yüksek kâr çeker.

Eksi emek miktarlarına ilişkin olarak burada söylenenlerin, (§ 67’de artı miktarlar için yapılanlara benzer biçimde) iki malın tek bir süreçte bağlı olarak üretildiği, fakat ikisinin de üçüncü bir malı üreten iki ayrı süreçte üretim aracı olarak kullanıldıkları bir durumu kapsayacak biçimde genişletilebileceğinin ayrıntılarıyla ortaya koymak gereksiz görünmektedir.

71 Fiyatlara ilişkin bir önermenin daha, bağlı ürünler durumunda yeniden gözden geçirilmesi gerekir.

Tek ürünlü üretim dalları varken ücret Standart mal cinsinden düştüğünde, hiçbir ürünün fiyatının aynı standart cinsinden ücretten daha hızlı düşmeyeceğini görmüştük (§ 49). Bu sonuç şu düşünceye dayanıyordu: Eğer bir ürün bunu becerebilirse, bu ancak o ürünün üretim araçlarından birinin fiyatının daha hızlı düşmesi nedeniyle olur. Öbürlerine göre en hızlı düşen ürüne bu uygulanamayacağına göre, bu ürün ücretten daha hızlı düşemez.

Ancak bir demet bağlı üründen biri için başka bir seçenek olanağı vardır. Ücretin düşmesiyle bu malın fiyatındaki aşırı bir düşmeyi üretim dalının toplu ürünü içinde karşılamak üzere, birlikte üretildiği malların fiyatlarının *artması* (ya da daha az düşmesi) gerekir. Böyle bir artışın sınırı yoktur. Dolayısıyla bağlı ürünlerden birinin fiyatı da sınır tanımadan *düşebilir*.

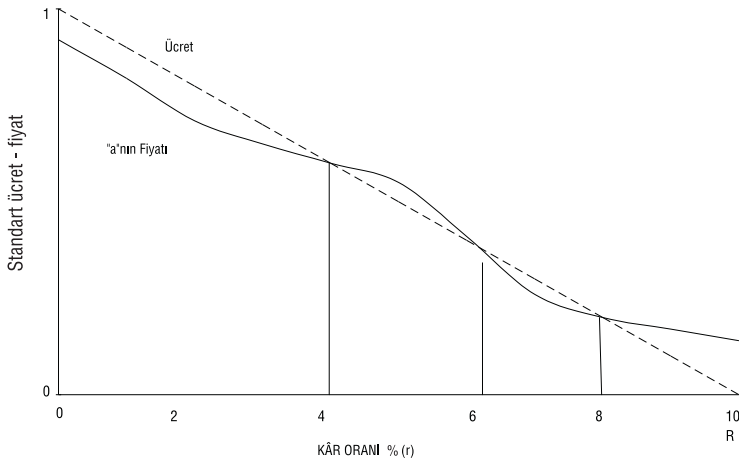
İki ya da daha çok bağlı üründen birinin fiyatının ücretten daha hızlı düşebileceği kabul edilir edilmez, tek başına üretilen bir malın da, hızlı düşen bağlı malı üretim aracı olarak yeterli ölçüde kullanıyor olması koşuluyla, aynı şeyi yapabileceği de kabul edilir.

72 Bir ürünün fiyatının ücretten daha hızlı düşebilme olanağının bazı önemli sonuçları vardır. Birincisi şudur: Ücrette *herhangi bir ölçü* cinsinden düşme kârda bir artışa yol açar kuralı delinir.

Diyeelim ki Standart ücrette % 10'luk bir düşüş, (belli bir düzeyde) "a" malının yine Standart ürünle ölçülen fiyatında % 11'lik bir düşüşe yol açmış olsun. Bunun anlamı şudur: Emek "a" malına göre değerce % 1 kadar artmıştır. Dolayısıyla, ücreti "a" malı cinsinden belirtirsek, aynı aralıkta böyle bir ücretin *düşmesi*, Standart ücrette bir *artmay*, bunun sonucunda kâr oranında bir *düşmeyi* doğuracaktır.

Bundan böyle standardı belirtmeden bir ücrette artış ya da düşüşten söz edemeyeceğiz demektir. Çünkü bir standarda göre artış olan bir oynama başka birine göre düşüş sayılabilmektedir.

Aynı nedenlerle, ücret eğrisiyle "a" malının fiyat eğrisi, kâr oranı değiştiğinde, birden çok kez kesişebilecektir.

Çizim 5. Çok ürünlü üretim dalları dizgesinde birden çok kesişme olanaklıdır.

Bunun sonucunda “a” malı cinsinden belirlenmiş her ücret düzeyine birden çok kâr oranı karşılık gelebilir. (Çizim 5’teki çeşitli kesişme noktaları, bir birim emekle bir birim “a” malı arasındaki değer eşitsizliklerini, yani “a” malı cinsinden aynı ücreti, ama Standart mal cinsinden farklı ücret düzeylerini gösterir.) Öte yandan, tek ürünlü dizgede olduğu gibi, her kâr oranına karşılık, hangi standartla belirtilirse belirtilsin tek bir ücret vardır.

SABİT SERMAYE

73 Bağlı Ürünlere duyulan ilgi, yün ile et, buğday ile saman gibi bildik örneklerden çok, bu ürünlerin, önde gelen örneği sabit sermaye olan bir tür oluşturmada yatar. Bağlı ürünlerin karmaşık özelliklerine ayrılmış bundan önceki ayrımlar, temelde sabit sermaye konusuna giriş olmak üzere yazılmıştır.

Dayanıklı üretim aygıtlarını, yıl içinde kullanılan (hammadde gibi) üretim araçlarıyla aynı bağlamda, bir sürecin yıllık girdisinin parçası olarak ele alacağız. Bunlardan yılsonunda elde kalanlar, üretim dalının yıllık bağlı ürününün bir bölümü gibi işlem görecektir. Ürünün asıl göze çarpan öbür bölümü, sürecin birincil amacı olan pazarlanabilir maldan oluşur.

Sözgelimi bir örgü makinesi, birlikte kullanıldığı iplik, yakıt, vb. ile beraber yılbaşında üretim araçları arasına girer; yılsonunda süreçten biraz yıpranmış, biraz eskimiş olarak çıkan bu manine yıllık örülmüş çorap üretimiyle birlikte bir bağlı ürün olarak ele alınacaktır.

74 Bu bakış açısına göre aynı makine, değişik yaşlarda, her birinin kendi fiyatı olan çok sayıda değişik makine gibi işlem görür. Bu fiyatları belirleyebilmek için aynı sayıda ek denklem (dolayısıyla süreç) gerekir.

Buna göre dayanıklı bir aygıt kullanan bir üretim dalının, bu aygıtın toplam ömründeki yıl sayısı kadar değişik sürece bölünmüş gibi düşünülür. Bu süreçlerin her biri değişik yaşta bir aygıt kullanması, pazarlanabilir bir mal miktarının yanı sıra bir yıl daha yaşlanmış bir aygıt üretmesiyle birbirinden ayrılır. Ömrünün son yılındaki bir aracı kullanıp yalnız pazarlanabilir mal (ya da ona ek olarak, herhangi bir değeri varsa, hurda) üreten bir süreç bu duruma aykırıdır.¹⁹

Bu süreçlerin sahiplik ya da işletim bakımından birbirlerinden ayrılmaları gerekmez. Aslında çoğunlukla aynı çatı altında yan yana iş görürler. Zorunlu olan tek şey, her birinin değerlerinin bilinmesine gerek kalmadan, miktar ölçüleri kullanılarak, üretim araçlarıyla emek miktarlarının ayrı ayrı belirlenebilmesidir. Böylece her biri için bir üretim denklemi kurulabilir.²⁰

Değişik yaş öbeklerine giren aygıtların fiyatlarının geçerli olması için gerçekten pazarlanmaları da gerekmez. Çünkü her ne kadar bunlar yalnız birer defter değeri iseler de, her yaş öbeğinde kârların doğru dağıtılması, aşınma payının doğru ayrılmasının da temelidirler. Buradaki “doğru” sözü, üretim araçlarının yenilenebilmesini, her üretim dalında aynı düzeyde kâr payı ödenmesini sağlayan başlangıç koşuluna uymak anlamındadır. Sabit sermaye varlıkları üzerinden aşınma payıyla faiz hesaplamının burada önerilen yöntemden elde edilen sonuçlarıyla, alışılmış yoldan bulunanlar karşılaştırılırsa bu açıkça görülür.

75 Sözü edilen “alışılmış” yöntem aşağıdadır.

Bir “m” makinesinin bütün ömrü boyunca değişmeyen bir

19 Eğer hurda (metal, tahta, vb.) zaten hesaba katılmış başka bir maddenin yerine kullanılabiliyorsa, ek bir sürece gerek kalmadan bu maddenin fiyatını alır. Yok eğer kullanılamıyorsa (hurda demirle pik demir gibi) bu iki tür maddeyi değişik oranlarda kullanıp aynı malı (sözelimi çelik) üreten iki sürece yer verilecektir.

20 Bu söylenenler, değerlendirme sürecine girmeden dağıtılamayacak genel giderlerin varlığını dışlamaz. Genel giderler, var oldukları yerlerde, söz konusu bağlı üretime eklenmiş başka bir bağlı üretimi göstermekten öteye gitmez.

etkinlikle çalıştığı varsayıldığında, eğer ürünün her biriminin fiyatı da aynıysa, bu makine için hesaplanan aşınma payıyla faizden oluşan yıllık yük değişmemelidir. Bu yıllık yük öyle bir değişmez yıllık taksittir ki bunun genel kâr oranı r üzerinden hesaplanmış bugünkü değeri makinenin başlangıçtaki fiyatına eşit olur. Makinenin başlangıçtaki fiyatı p_{m_1} , ömrü n yıl ise, herhangi bir ticaret aritmetiği kitabından bulunabileceği gibi, bu yıllık taksit şöyledir:

$$P_{m_0} \frac{r(1+r)^n}{(1+r)^n - 1}$$

Dolayısıyla makinenin yıllık yükü bu kadardır.

76 Öte yandan burada önerilen yöntem, makinenin ardışık yaşlarına karşılık olan ayrı süreçlerin denklemlerine dayanır. Yıllık $G_{(g)}$ (bir mal miktarı) kadar üretim yapmak için gereken belli bir tür makine miktarı, makineler yeniyken M_0 , bir yaşındayken M_1 , ..., ömrünün son yılına girerken M_{n-1} ile; bunların her yıl için birim fiyatları ya da defter değerleri p_{m_1} , p_{m_1} , ..., $p_{m_{(n-1)}}$ ile gösterilecektir. Makinenin bütün ömrü boyunca etkinliğinin değişmediği varsayımıyla, “m” makinesi kullanılarak yapılan “g” malı üretiminin denklemleri, öbür terimler için § 51’deki işaretlere yer vererek şöyle gösterilir:

$$(M_0 p_{m_0} + A_g p_a + \dots + K_g p_k)(1+r) + L_g w = G_{(g)} p_g + M_1 p_{m_1}$$

$$(M_1 p_{m_1} + A_g p_a + \dots + K_g p_k)(1+r) + L_g w = G_{(g)} p_g + M_2 p_{m_2}$$

.....

$$(M_{n-1} p_{m_{(n-1)}} + A_g p_a + \dots + K_g p_k)(1+r) + L_g w = G_{(g)} p_g$$

Üretim araçlarının, emeğin, ana ürünün miktarları, makinenin ömrü boyunca etkinliğinin değişmediği varsayımı uyarınca her süreçte eşittir. Bu durum bütün öbeğin tek bir göste-

rimde toplanmasını olanaklı kılar. n sayıda denklemi sırasıyla $(1+r)^{n-1}$, $(1+r)^{n-2}$, ..., $(1+r)$, 1 ile çarpıp toplarsak denklemin her iki yanında yer alan (sıfırdan büyük, n 'den küçük) ara yaşlardaki makineler birbirini götürür, şu bulunur:

$$(M_0 p_{m_0} (1+r)^n \{ (A_g p_a + \dots + K_g p_k) (1+r) + L_g w \} \frac{(1+r)^n - 1}{r} = G_{(g)} p_g \frac{(1+r)^n - 1}{r}$$

Her iki yanı $\frac{(1+r)^n - 1}{r}$ ile bölersek şu elde edilir:

$$M_0 p_{m_0} \frac{r(1+r)^n}{(1+r)^n - 1} + (A_g p_a + \dots + K_g p_k) (1+r) + L_g w = G_{(g)} p_g$$

Burada ilk terim makinenin yıllık maliyetini gösterir, yukarıda (§ 75'te) yıllık taksit yöntemiyle bulduğumuz sonucun aynıdır.

77 Her iki yönteme de uygulanabilen aşırı basitleştirilmiş sabit etkinlik altında iki sonuç da aynıdır ama bağlı üretim denklemleri yönteminin üstünlüğü, yalnız bu durumla sınırlı kalmayıp daha genel bir geçerliliği sahip olmasıdır. Dayanıklı üretim aygıtının ömrü boyunca azalan etkinliğin ya da artan bakım-onarım giderinin örüntüsü ne kadar karmaşık olursa olsun, bu yöntem her zaman “doğru” yanıtı verecektir. Ayrıca gerekli çeşitli malzemelerle hizmetlerin fiyatlarındaki değişimleri de hesaba katacaktır.

Bir dayanıklı üretim aygıtının ya da bir sabit sermaye varlığının belli bir yaşındaki, denklemlerden bulunan fiyatı, o aygıtın aşınma payı düştükten sonraki doğru defter değerini yansıtır. Bir aygıtın ardışık iki yıldaki değerlerinin farkı o yıl için ayrılacak aşınma payını verir. Bu paya (sözgelimi $M_1 p_{m_1} - M_2 p_{m_2}$), varlığın yılbaşındaki değeri ($M_1 p_{m_1}$) üzerinden genel oranla hesaplanmış kâr eklenirse o yılın yıllık gideri elde edilir. Bu yük genellikle sabit değil değişkendir, aygıt ya da varlık yaşlandıkça azalması olasıdır.

78 Ancak, bir makinenin aşınma payı, yukarıda söylenenlerin yaratabileceği izlenimin tersine, yalnız belli bir üretim dalındaki kullanımıyla belirlenmez.

Aynı tür bir makine (sözgelimi kamyon) çeşitli üretim dallarında kullanılabilir, bunlardan birinde, ötekine göre daha büyük bir yıpranmaya uğrayıp daha kısa bir ömrü olabilir. Hatta ömrü aynı kalsa bile etkinliği yıldan yıla değişen oranlarda azalabilir ya da daha çok onarım gerektirebilir.

Yeni makinenin fiyatı bütün üretim dalları için aynı olduğuna göre, hâlâ p_m ile gösterilebilir. Ama sonraki yıllarda kullanılışına göre farklı defter değerleri alabilir. Yeni kullanım biçimleri ek denklemlerle, yeni defter değerleri ek simgelerle gösterilecektir. Buna göre “g” üretim dalındaki ardışık yaşlardaki makinelelerin o yaşın defter değerleriyle çarpımlarına $M_{g1} P_{mg1}$, $M_{g2} P_{mg2}$, vb.; “h” dalındakilere $M_{h1} P_{mh1}$, $M_{h2} P_{mh2}$, vb. diyelim.

79 Şimdi Bağlı Ürünlerin Sabit Sermaye özel durumuna uygulanmasından ne ölçüde karışıklık doğacağını inceleyelim. Önce “indirgeme”yi ele alalım.

Dayanıklı bir üretim aygıtının tarihli emek miktarları dizisine “indirgenme” girişiminin nasıl başarısızlığa uğrayacağını görmede sabit sermaye denklemleri kolaylık sağlar. En basit durumu ele alıp bir makinenin ömrünün iki yıl olduğunu, etkinliğinin de değişmediğini varsayalım. Denklemler şöyle olur:

$$\begin{aligned} (M_0 p_{m_0} + A_g p_a + \dots + K_g p_k)(1+r) + L_g w &= G_{(g)} p_g + M_1 p_{m_1} \\ (M_1 p_{m_1} + A_g p_a + \dots + K_g p_k)(1+r) + L_g w &= G_{(g)} p_g \end{aligned}$$

Bir yaşındaki M_1 makinelerini emek terimleri dizisine “indirgeme” yolunda ilk adım, ikinci denklemi birinciden çıkarmaktır. Bunun sonucunda üretim araçları arasında aynı M_1 miktarı görünür; ama işareti eksidir, fiyatı da $(1+r)$ ile çarpılmıştır.

Tek başına bu bile bir çıkmaz sokağa girdiğimizi göster-

meye yeter. Çünkü sıra, içinde M_1 bulunan terimi “indirgeme”ye geldiğinde, üretim araçları kalıntısı içinde bu kez artı bir M_1 olacaktır. Sonraki her adımda M_1 , bir kez art, bir kez eksi olmak üzere, her defasında $(1 + r)$ ’nin bir üst kuvvetiyle çarpılmış olarak yeniden ortaya çıkar. Bu da bir yandan toplu mallar kalıntısının azalıp yok olmasını, öte yandan emek terimleri toplamının sınıra yakınsamasını engeller. (Değişmeyen etkinlik varsayımına dayanan bu sonuç, makine yaşlandıkça üretimin azalması durumunda daha da güçlü olarak geçerliliğini korur. Ancak yaşla birlikte etkinlik de *artarsa* yukarıdaki sonuç geçersiz olur, kimileri artı, kimileri eksi tarihli emek miktarlarına indirgeme yapılabilir.)

80 Şimdi bir makinenin değerinin yaşına bağlı olarak nasıl değiştiğine bakalım. (İş basit tutmak için az önceki örnekte olduğu gibi etkinliği sabit alıyoruz.) Kâr oranı sıfır varsayılırsa böyle bir makinenin değeri, n yıllık ömrü boyunca her yıl başlangıç değerinin $1/n$ ’sine eşit adımlarla düşer.

Sıfır kâr durumunda makinenin başlangıç değeri, onu üretmek için gerekli emek miktarını gösterdiğinden, bu kavram sonraki yıllara genişletilip denebilir ki makinenin her belli yaştaki değeri, “içerdiği” emek miktarını, yani üretimine harcama miktarı eksi her yıl ürettiği ürüne aktarılan miktarları, gösterir. (Üstelik bu, § 66-67 ile Ek A’da anlatılan yöntemle aşağıda yapıldığı gibi doğrulanabilir.)

81 Diyelim ki bir traktörün üretimi için doğrudan ya da dolaylı 4 birim emek gereksin, traktörün ömrü sabit etkinlikle dört yıl olsun, Burada söylenmek istenen şudur. Birinci çalışma yılı sonunda traktörü 3 birim, ikinci yılsonunda 2 birim, vb emek “içerir”, dördüncü yılsonunda hurdaya atılacağı zaman ise hiç emek içermez.

Bunu kanıtlamak için net ürünleri birbirinden farklı iki diz-

geyi karşılaştıralım. Yıllık net ürürü, diyelim 1000 ton buğday olan, kendini yenileyebilir bir dizgeyle işe başlayalım. Dizgede 0, 1, 2, 3 yaşlarına eşit olarak dağılmış 20 traktör kullanılmaktadır. Eskiyeenleri yenilemek için yılda 5 yeni traktör üretilmesi gerekir.

Şimdi kendini yenileyebilen ikinci dizgeyi tanıtalım. Bu da her bakımdan birinciye benzer, tek farkı yıllık net ürünü içinde ömrünün yarısını doldurmuş bazı traktörler bulunmasıdır. Yani bu dizgenin *net* ürünü, 1000 ton buğdayın yanı sıra *iki yaşında 2 traktör* içerir. İkinci dizgenin birinciye göre 4 birim, yani o yaştaki iki traktörün “içerdiği” söylenen miktar kadar, daha fazla emek kullanmak zorunda olduğunu göstermemiz gerekir.

Böyle bir dizge, kendini yenileyebilmek için her şeyden önce üretim araçları arasında 2 tane bir yaşında, 2 tane de yeni ek traktör bulundurmalıdır, dolayısıyla her yıl 2 yeni traktör gereklidir.

Net üründeki buğday miktarının değişmeden kalması için şimdi 4 ek traktör çalıştığına göre, toplam traktör sayının aynı (20) kalabilmesi için daha önceki 20 traktörlük takım 16'ya indirilmelidir. Bu 16 traktör yaşlar arasında yine eşit dağılmakta, her yıl eskiyeenlerin yerine (5 değil) 4 yeni traktörün geçmesi gerekmektedir. Böylece, önceki gibi yalnız 20 traktör çalışmasına karşın, “yeni”, yani sıfır yaşında, traktör üretimi 5'ten 6'ya (yani $2 + 4$ 'e) çıkarılmalı, sonuç olarak dizgede 4 ek emek birimi kullanılmalıdır. Net ürüne hiçbir yeni traktör eklenmemekte (çünkü 6 traktör de üretim araçlarının yenilenmesine gitmekte), 4 birim emeğin net ürünü iki yaşında 2 traktör olmaktadır.

82 Eğer kâr oranı sıfırsa, ardışık yıllarda eşit etkinlik için eşit aşınma payı ölçütü, birbirinin eşi ürün birimlerine, üretildikleri makinelerin yaşı ne olursa olsun, eşit fiyatlar verir. Ama kâr oranı sıfırın üstüne çıkar çıkmaz, eşit aşınma payları değişik yaştaki makinelere değişik yükler bindirir (burada

“yük” aşınma payı artı kârdan oluşur). Çünkü her kâr oranında, kısmen aşınmış yaşlı makineler üzerinden ödenecek kâr daha az olur. Dolayısıyla da eşit aşınma payı, ürünün bütün birimlerinin fiyatının eşit olması durumuyla uyumsuzdur.

Fiyat eşitliğinin korunması ancak, daha yaşlı makinelerin yıllık aşınma paylarının daha yeni makinelere göre yükseltilerek farklı yaşlarda yük eşitliği sağlanmasıyla olanaklıdır. Böylece belli yaştaki herhangi bir makineye bakarsak, bunun yıllık aşınma payı, kâr oranının artışıyla değişir. Yine de makinenin ömrü boyunca ayrılan aşınma paylarının toplamı her koşulda aynı kalmak zorundadır. Çünkü be toplam makinenin başlangıçtaki fiyatına eşittir. Öyleyse sonraki yıllarda ayrılacak payların artışı, eski yıllardaki düşüşleri karşılayacak kadar olmalıdır.

Her aşınma payı, doğal olarak, dayanıklı aygıtın peş peşe iki yıldaki değerlerinin farkıdır. Sonuç olarak, dayanıklı aygıtın değeri, her yıl eşit miktarlarda düşecek yerde, bir kâr oranı ortaya çıkar çıkmaz, yaş ilerledikçe daha büyük miktarlarda düşecek; kâr oranı yükseldikçe, artan yaşla birlikte, düşüşler de gittikçe büyüyecektir.

83 Şimdi konumumuzu değiştirip tek bir makinenin ömründeki gelişme yerine, kendini yenileyebilen bir dizgede yer alabilecek, her biri bir öncekinden bir yıl daha eski n sayıda makineden oluşan bir kümeye geçelim. Makinenin ömrü boyunca ayrılan aşınma payları toplamının hem değişmemesi hem kâr oranından bağımsız olması gerekliliği, artık her yıl bir makinenin işe katılmasıyla bu kümenin her koşulda korunabileceği gerçeğinde yatmaktadır.

Bu ömür boyu sabit toplamın yıllara dağılımı ilgi çekici bir sonuç doğurur. Kâr oranındaki her artışta, bu kümenin bir bütün olarak değeri, yeni bir makinenin başlangıç değerine oranla daha da *yükselir*. Bu da az önce gördüğümüz şu gerçeğin kaçınılmaz sonucudur: Kâr oranı sıfırken, dayanıklı bir aygıt eski-

dikçe değeri her yıl eşit tutarlarda azalır, ama kâr oranı sıfırdan büyükse bu azalışlar yaşla bağılı olarak gittikçe büyür.

Bunun nasıl gerçekleştiğini görebilmek için ömrü n yıl olan bir aygıtın belli bir t yaşına geldiği durumu ele alalım. Ömrün ilk t yılı boyunca değerindeki azalmaların toplamı, $r > 0$ iken, $r = 0$ durumuna göre daha küçüktür. Öyleyse kalan ömür boyunca aygıtın değeri sıfıra ininceye kadar gerçekleşecek azalmaların (kuşkusuz aygıtın şu andaki değerine eşit olan) toplamı $r > 0$ iken, $r = 0$ durumuna göre daha büyüktür. Benzer bir akıl yürütmeyle, aygıtın değerinin yalnız $r > 0$ iken daha yüksek olacağı değil, aynı zamanda r büyüdükçe büyüyeceği de görülebilir.

Kâr oranı sınır tanımadan artsa bile böyle bir aygıtın değerindeki artışın bir üst sınırı vardır. Bu sınır da yeni bir aygıtın değeridir. Yenişken değeri 1 olan bir aygıtın toplam ömrü n yıl ise t yaşındaki değeri şöyle olur,

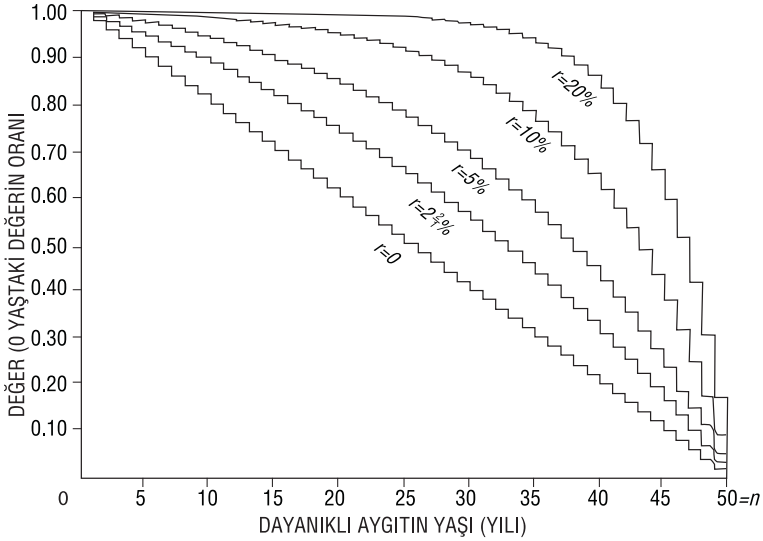
$$\frac{(1+r)^n - (1+r)^t}{(1+r)^n - 1}$$

r değıştikçe aygıtın değerindeki değışmeler de $(n - t)/n$ ile 1 arasında kalır.

Çizim 6'da dikey eksen, 50 yıl ömrü olan bir aygıtın çeşitli kâr oranı (r) düzeylerinde her yaştaki değerini; her basamaklı çizgiyle eksenler arasında kalan alan ise her yaştaki aygıtlar kümesinin (ya da kendini yenileyebilen öbeğin) toplam değerini gösterir. Kâr oranı sıfırdan başlayıp sonsuza doğru yükseldikçe böyle bir kümenin değeri de $n/2$ 'den başlayıp en çok n değerine kadar yükselir.

Yaşlanan makinelerin fiyatındaki bu değışme, üretim maliyeti yönünden açıklanamaz. Bu artışın tek nedeni, bir malı üreten araçların yaşları arasındaki fark ne olursa olsun, o malın bütün birimlerinin fiyat eşitliğini kâr oranındaki değışmeye karşı koruma zorunluluğudur.

Bu tür fiyat değişmelerine özellikle sermaye kuramı açısından ilgi duyulursa da, yapı gibi uzun ömürlü sabit sermaye varlıklarında bunun doğurduğu sonuçlar da önemli olabilir.

Çizim 6. Dayanıklı bir aygıtın çeşitli kâr oranlarındaki değer eğrileri

(Aygıtın etkinliğinin sabit, ömrünün 50 yıl olduğu varsayılmıştır.) Her basamaklı eğri, belli bir kâr oranında, aygıtın yaşı ilerledikçe değerinin nasıl değiştiğini gösterir. Her eğriyle eksenler arasında kalan alan, aynı yaştaki 50 aygıtlık bir kümenin değeriyle orantılıdır. Yeni bir aygıtın değerini 1 birim alırsak, aygıtların toplam değeri $r = 0$ iken 25'tir, $r = \% 2,5$ 'te 29,5'e, $r = \% 5$ 'te 34'e, $r = \% 10$ 'da 39,5'e, $r = \% 20$ 'de 44'e çıkar; ama hiçbir zaman 50'yi geçemez.

Öyleyse, her yıl peş peşe fabrikalar kurulacaksa, bunlardan işletmeye ilk açılana kadar ayrılan yıllık aşınma payları sonrakilerin yapım giderlerini karşılamakta kullanılabilir. Kâr oranı ne kadar düşükse, ilk ayrılan paylar da o kadar yüksek olur. Sonuç olarak, bir fabrikanın kuruluş maliyeti veriyken, kâr oranı yükseldikçe gerekli net yatırım da artar. Çizim 6'da ele alınan örnekte yatırım, ilgili eğriyle eksenler arasında kalan alanla orantılıdır. Kâr oranındaki artışla bu alan da büyür.

84 Sabit sermaye “indirgeme” bağlamında izlenmesi zor bir kavramken, Standart dizgeye kolayca uyum sağlar. Dayanıklı aygıtların bu durumda eksi çarpana yol açmaması sorunu basitleştirmektedir.

Dayanıklı aygıtlar temel ürünse, Standart mal içinde her yaştan uygun oranda yer almalıdır. Sözgelimi, üç yıl ömrü olan bir makine düşünelim. Standart oran % 10 olsun. 0, 1, 2 yaşında makineler kullanan üç süreç öyle çarpanlar alırsın ki üç sürecin toplam üretim araçları arasına giren makineler, iki yıllık 100, bir yıllık 110, yeni 121 taneyle orantılı olur. Böylece yılsonunda ürün içinde yer alan her yaş öbeğindeki makine sayısı, yılbaşında üretim araçları arasındaki aynı yaştaki makine sayısının % 10 fazlası olur.

Bir dayanıklı aygıtı ardışık yıpranma aşamalarında kullanan çeşitli süreçler arasındaki benzerlik, genel olarak, Standart dizgenin yalnız artı çarpanlarla kurulmasını olanaklı kılar. Sonuç olarak sabit sermayenin varlığının gerektirdiği dışında hiçbir bağlı üretim ögesi taşımayan bir dizgenin, genelde bütünüyle artı bir Standart malı vardır. Dolayısıyla bu açıdan, tek ürünlü üretim dalları dizgesinin basitliği burada da yaratılabilir.

TOPRAK

85 Toprak gibi, maden yatakları gibi üretimde kullanılan, kıt olmaları nedeniyle de sahiplerine rant sağlayan doğal kaynakların üretim araçları içindeki yeri, “temel-olmayan ürünlerin” ürünler arasındaki yerine benzer. Üretimde kullanıldıkları halde kendileri üretilmeyen doğal kaynaklar, üretildikleri halde üretimde kullanılmayan malların tersi gibidir. Aslında bu kaynaklar, temel-olmayan ürünlerin § 60’ta verilen geniş tanımına girer.

Rant sağlayan doğal kaynakların temel-olmayan ürünlerle benzerliği, Standart ürünün bileşenleri arasında sayılmalarının olanaksızlığıyla hemen kendini gösterir. Çünkü bular da üretim süreçlerinin yalnız bir yanında yer alır. Temel-olmayan ürünlerin vergilemeye ilişkin öbür özelliklerine gelince, “rant üzerine konan verginin hepsinin toprak sahiplerine yüklendiği”, dolayısıyla mal fiyatlarıyla kâr oranını etkilemeyeceği öğretisini tartışmaya girmek pek de gerekli değildir. Varılan bu sonuç, temel-olmayan ürünler için kullanılan akıl yürütmenin bu çerçevede de uygulanmasıyla kolayca kanıtlanabilir (§ 65).

86 Eğer çeşitli niteliklerde n toprak parçası kullanılıyorsa buğday üretiminde de aynı sayıda farklı yöntem ortaya çı-

kar (şimdilik buğdayın tek tarım ürünü olduğunu varsayalım). Öyleyse n sayıda üretim denklemi olacak, bunlara bir de toraklardan birinin hiç rant yaratmadığı koşulu eklenecektir.²¹ Bu denklemlere eşit sayıda değişken de, çeşitli nitelikte n toprak parçasının rantlarıyla buğdayın fiyatını gösterir.

Standart dizgenin bileşimine, yalnız rant kazanmayan toprakta buğday üreten süreç katılabilir. Çünkü üretim için gerekli olmasına karşın üretim araçları arasına girmeyen bütün “bedava” doğal kaynaklar gibi rant kazanmayan toprak da denklemden çıkar.

Üretim denklemlerini kurarken buğday miktarlarını C 'lerle, çeşitli toprak parçalarını $A_1, A_2, \dots, A_n$ ile, bunların rantlarını da aynı sırayla $r_1, r_2, \dots, r_n$ ile göstereyim. Bunlar arasında r 'lar bilinmeyenlerdir. (Harflerin altimleri gelişigüzel verilmiş olup, ranttan bağımsız tanımlanamayan toprak verimliliklerinin sırasını göstermez. Bu sıra, rant miktarlarında olduğu gibi, r ile w 'ye bağlı olarak değişebilir.) Genel dizgenin bir parçası olan buğday üretimi denklemleri şöyledir:

[illegible]

Rantlardan birinin sıfır olması koşulu da şöyle yazılabilir:

$$\rho_1 \quad \rho_2 \quad \dots \quad \rho_n = 0$$

Geçerli çözüm her zaman ρ 'ların ≥ 0 olduğu çözümdür.

87 Eğer toprak hep aynı nitelikteyse, aynı zamanda kıtsa, tek başına bu olgu, dönüm başına aynı rantı belirleyen iki de-

21 Bu toprağın, kullanılan topraklar arasında en az verimlisi olduğu ancak böyle belirlenebilir.

ğışık toprak işleme süreci ya da yönteminin benzer topraklarda yan yana uyum içinde kullanılabilmesini sağlar. Herhangi iki yöntem bu koşullarda uyumlu olmanın yanı sıra eksi bir ranta yol açmama gibi bir iktisadi koşulu da yerine getirmelidir. Bu da, dönüm başına daha çok buğday üreten yöntemin maliyetinin üretim birimi başına daha yüksek olduğu anlamına gelir. Burada maliyet hesabı, kâr oranının, ücretin, fiyatların geçerli düzeylerinde yapılır.

Öyleyse buğday üretimi, genel dizgede, toprak rantı ile buğday fiyatı gibi iki değişkene karşılık olan iki denklemle gösterilir.

Her iki denklem de Standart dizgeye girer ama katsayılarının hem işaretleri ters olur, hem de toplam değerleri toprağın bu dizgenin üretim araçları arasından çıkmasını sağlar.

88 Çeşitli nitelikte topraklar olması durumunun, “yaygın” bir azalan verim sürecinin sonucu olduğu kolayca görülebilirse de, tek nitelikli toprakta iki değişik buğday üretme yönteminin kullanılmasıyla “yoğun” bir azalan verim süreci arasındaki benzer bir ilişkinin varlığı o kadar açık olmayabilir.

Bu açıdan bakıldığında yan yana iki yöntemin varlığı, toprakta üzerinde gittikçe artan üretimin bir ara aşaması olarak algılanabilir. Bu artış, daha düşük üretim yapan yöntemin yerine yavaş yavaş daha yüksek birim maliyetle daha çok buğday üreten yöntemin geçmesiyle oluşur. İkinci yöntem bütün alanı kaplar kaplamaz rant öyle bir noktaya çıkar ki daha da yüksek bir maliyetle daha da çok buğday üreten üçüncü bir yöntem, az önce üstünlük sağlayan yöntemin yerini almak üzere ortaya çıkabilir.²² Böylece aradaki yöntemin yerini yavaş yavaş üçüncü yöntemin almasıyla üretim artışında yeni bir aş-

22 Üretim yöntemindeki değişme temel bir ürüne ilkinse, kuşkusuz, Standart dizgede de bir değişiklik gerektir; bkz. aşağıda Ayırım XII.

manın başlaması için her şey hazırdır. Bu yolla, üretim yöntemlerinin sıçramalarla değişmesine karşın, üretim düzenli olarak artabilir.

Toprağın kıtlığı rant artışı için bir ortam yaratmakla birlikte, üretim sürecinde bu kıtlığın izine ancak yöntemlerin ikiliğinde rastlanabilir. Eğer toprak kıtlığı olmasaydı, toprak üzerinde yalnız en ucuz yöntem kullanılır, hiçbir rant da olmazdı.

89 Daha karmaşık durumlar, genellikle, yukarıda ele alınan iki durumun bileşimlerine indirgenebilir. Asıl karışıklık türü, tarım ürünlerinin çeşitliliğinden doğar.

Öyleyse, diyelim ki ilk durumda tek nitelikteki toprak belli bir ürünün yetiştirilmesi için çok uygun olsun, bu ürün o toprağın tamamında yetiştirilsin ama başka bir toprakta üretilmesin. Bu koşullarda o toprakta söz konusu ürünün yetiştirilmesinde iki yönetime de yer vardır. O toprağın rantı öbür topraklarınkinden bağımsız olarak belirlenir, bu da aslında ikinci durumun bir örneğidir.

Ya da çeşitli nitelikte toprakların çeşitli ürünler için kullanılabilirdiği ama hiçbir ürünün her nitelikteki toprakta yetişmediği daha genel bir durum düşünelim. Öte yandan hiçbir toprak, kendi rantını belirlemede ötekilerden bağımsız kalacak kadar uzmanlaşmış olmasın. Her durumda gerekli koşul şudur: Ayrı süreçlerin sayısı, toprak niteliklerinin sayısıyla, ilgili ürün sayısının toplamına eşit olmalıdır. Ayrıca çeşitli ürünlerle bu ürünlerin üstünde yetiştirildiği çeşitli topraklar arasındaki ilintilerle üst üste binmeler de, hem rantların hem fiyatların belirlenmesine yetmelidir. Bu ilintilerin, bütün toprakların yanı sıra ürünler arasındaki temel-olmayan bütün ürünlerin de dışarıda bırakıldığı bir Standart mal oluşturulmasını olanaklı kılmasıyla yukarıdaki koşulun sağlanabileceği düşünüldüğünde ne tür ilinti gerektiği yeterli açıklıkla görülebilir.

Tek nitelikte bir toprak olması durumunda, tarım ürün-

lerinin çokluğu herhangi bir karışıklık yaratmaz. Ancak ürünlerden yalnız *biri* için iki ayrı üretim yönteminin uyumlu olabileceğine dikkat çekilebilir. Gerisi için süreç sayısı ürün sayısına eşit olmalıdır.

90 Şimdi, daha önceki bir bölümde yapılan bir ayırımı, bu rant tartışmasının ışığında, yeniden gözden geçirmek için geriye dönmeliyiz.

Az önce gördük ki rant, tek nitelikli toprak kullanımından doğuyorsa, Standart dizge kurulurken işin içine eksi katsayılar girer (gerçi, verimliliği farklı topraklardan doğan “farklılık” rantı varken bu durum ortaya çıkmayabilir), bunun sonucunda da Standart ürünün bileşenleri arasında eksi miktarlar çıkma olasılığı belirir. İşte bu eksi bileşen olasılığı, “çok ürünlü üretim dalları” dediğimiz olgunun ayırıcı bir özelliği olup “tek ürünlü üretim dalları” dizgesine zıt bir kavram olarak kendi yararlılığını sınırlayan temel nedeni oluşturur. İşte bu yüzden her süreçte tek bir malın üretildiği bir durumda bununla karşılaşmak tedirginlik yaratır.

Kendileri üretilmeyen üretim araçlarının işin içine karışması olgusu, hiçbir süreçte birden çok ürün olmamasına karşın aynı ürünü üreten birden çok sürecin varlığını olanaklı kıldığından, iki tür dizge arasında yaptığımız ayırımı ortadan kaldırmış olup bunun yeniden kurgulanmasını gerektirir.

Bu ayırımı yeniden sağlayabilmek için en başta, daha önceki gibi değişik ürünlerin sayısına değil de, üretilen ya da üretim aracı olarak kullanılan değişik şeylerin sayısına eşit sayıda üretim dalı ya da üretim yönteminden oluşan bir “dizge”yi yeniden tanımlamalıyız. Üstelik “tek ürünlü üretim dalları” dizgesine yakıştırdığımız özellikleri, her bir malın *birden çok olamayan* yöntemle üretildiği bir dizgeye aktarmalıyız. “Çok ürünlü” üretim dalları dizgesinin özellikleri de, bütün üretim dalları tek

 r nl  olmakla birlikte hiç olmazsa bir malın *birden çok* y n-temle üretildiği bir dizgeye de aktarılmalıdır. (Bunun daha  n-cekli ayrımlarda söylenenleri etkilememesi gerekir,       kendileri üretilmeyen üretim araçlarının ortaya çıkmasına kadar bu ikisi arasında fark yoktur.)

91 Hâlâ kullanılan çağını doldurmuş makineler de, artık üretilmedikleri halde üretim aracı olarak kullanıldıkları süre-
ce, toprağa benzerler. Geçmişte yaygın olarak kullanılmış, şimdi  ağı geçtiği halde getirisi uğruna hâlâ kullanılmaya de Ğ bu-
lunan bu sabit sermaye kalemlerinin kazandırdığı rant-benzeri (Marshall'ın bu terimini, kendisinin ona yüklediğinden daha dar bir anlamda kullanabilirsek), tıpkı toprak rantı gibi belirle-
nir. Bu  ağı geçmiş aygıtlar da aynen toprak gibi teme-olmayan mal özellikleri taşır, Standart mal bileşiminin dışında kalırlar.

BÖLÜM III

BİR ÜRETİM YÖNTEMİNDEN ÖBÜRÜNE GEÇİŞ

BİR ÜRETİM YÖNTEMİNDEN ÖBÜRÜNE GEÇİŞ

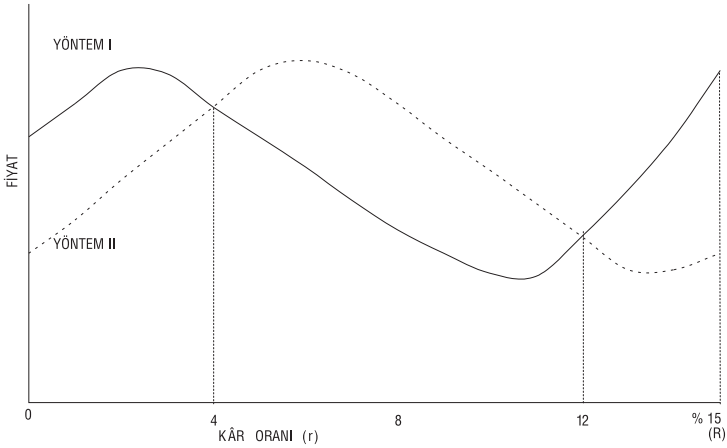

92 Buraya kadar tek ürünlü dizgelerde her bir malı üretmenin tek bir yolu bulunduğunu, bunun sonucu olarak da bölümdeki değişmelerin üretim yöntemleri üstünde hiçbir etki yaratmadığını varsaydık.

Şimdi ise mallardan birinin üretimi için iki alması yöntemin bilindiğini varsayalım. Önce daha basit örneği ele alarak söz konusu malın *temel-olmayan* bir ürün olduğunu düşünelim.

Belli bir genel kâr oranı veriyken²³, daha düşük fiyatla üretim yapan yöntem, yeni bir tesis kurmak isteyen bir üretici için, kuşkusuz, iki yöntem içinden en kârlısı olur.

23 Bu bağlamda bağımsız değişken olarak kâr oranı alınmıştır. Ama onun yerine herhangi bir malla ya da bileşik malla belirtilmiş ücret de alınsa sonuç değişmez.

Çizim 7

Çizim 7'deki iki eğri, iki almasıık yöntemle üretilen malın fiyatının kâr oranına bağılı olarak nasıl değıştiğini gösterir (fiyat, ya da üretim maliyeti, gelişigüzel bir ölçüyle belirtilmiştir). Fiyatların eşit olduğu kesişme noktaları, kâr oranı değıştikçe bir yöntemden ötekine geçişi gösterir. İki farklı mal durumunda görmüş olduklarımızla (§48) benzerlik kurulursa, olanaklı kâr oranları aralığında, bir ya da birkaç tane böyle kesişme noktası bulunabilir. Öte yandan, eğer hiç kesişim yoksa yöntemlerden biri her durumda kârsız olduğundan bir kenara bırakılabilir.

93 Eğer ürün temel türdense, onu üreten iki almasıık yöntemin, En yüksek kâr oranları farklı iki ayrı iktisadi dizge anlamına gelmesi, sorunu karmaşılaştırır. Böylece iki yöntemi karşılaştıracak ortak bir temelden yoksun gibi görünebiliriz. Çünkü şu ya da bu yöntemin kullanılmasına bağılı olarak iki dizgeden birinin içinde kalırız; her iki dizgede de belli bir kâr oranına karşılık, aynı standart ile ölçülse de farklı bir görelî fiyatlar kü-

mesi olur. Bunun sonucunda iki yöntemden doğan fiyatların karşılaştırılması anlamsızlaşır; çünkü karşılaştırmanın sonucu, hangi malın fiyat ölçüsü olarak seçileceğine bağlıdır.

Aynı temel ürünü üreten iki ayrı yöntem, ancak kesişme noktalarında (başka bir deyişle iki yöntemin üretim fiyatlarının eşitlendiği kâr oranlarında) birlikte var olabilir. Çünkü (her bakımdan birbirinin tıpkısı olan, yalnız bu iki yöntemle farklılaşan) iki iktisadi dizge bu noktalarda, zorunlu olarak, aynı mal-ücrete²⁴, aynı görelî fiyatlar dizgesine sahip olur.

Bu birlikte var olabilmenin nedeni şudur: (k üretim yöntemi gösteren) k temel denklem ile ($k - 1$ fiyatı, ücreti w , kâr oranını r gösteren) $k + 1$ bilinmeyen varken, beraberinde ek bir ürün ile ek bir fiyat getirmese bile bir tane daha temel denkleme (ya da üretim yöntemine) yer vardır. Ancak $k + 1$ üretim yöntemiyle, düzeyi tam belirlenebilen kâr oranını istendiği gibi değiştirmek artık olanaksızdır. İki yöntem başka herhangi bir kâr oranı düzeyinde uyuşamaz, bunların içerildiği iki ayrı dizgenin de ortak noktası yoktur.

Yine de iki yöntem birbirinin yerine geçebiliyorsa, aynı kâr oranlarında uyuşamasalar bile, aynı dizge içinde karşılaştırılabilirler. Bir an için iki yöntemin ürünlerine şu özellikleri taşıyan iki ayrı mal gibi bakacak olursak bu karşılaştırma başarılı olabilir: Olanaklı bütün *temel* kullanımlarda bu iki mal birbirinin aynı oldukları, birbirinin yerine geçebildikleri halde, öyle *temel olmayan* kullanımlar vardır ki kimisi bir malı, kimisi ötekini, birbirinin yerine geçemeyecek biçimde, gereksinebilir. Sonuçta, bütün temel kullanımlar için bu iki yöntem arasındaki seçim yalnızca ucuzluk temeline dayanır; öte yandan temel olmayan özel kullanımlar, dizge hangisi olursa olsun, her iki yöntemin de her zaman bir ölçüde kullanılmasını sağlar.

Söz konusu mal bakır olsun. Bakırın, R_1 , R_2 gibi farklı En

24 Böyle noktalarda mal-ücretin aynı olduğu ama iki dizgenin ilgili Standart ürününün değişik oranlarına eşdeğer bulunacağı gözlerden kaçmamış olabilir.

yüksek kâr oranlarına sahip dizge I ile dizge II'ye özelliğini veren iki yöntemle üretilebildiğini varsayalım. Bu yöntemlere sırasıyla I, II diyelim. Temel kullanımlar için iki yöntemin ürünleri (bakır I, bakır II) farklı yollarla üretilmiş aynı maldır. Öyleyse istersek dizge I'de olduğumuzu, bakır II'ye temel-olmayan ürün olarak baktığımızı, istersek dizge II'de olduğumuzu, bakır I'e temel-olmayan ürün olarak baktığımızı (temel ürünler için tersini) varsayabiliriz.

İki varsayım farklı sonuçlar verir. Çünkü genellikle herhangi bir kâr oranında, diyelim % 5'te, iki dizgenin her birinde farklı bir ücret, farklı bir görelî fiyatlar kümesi geçerlidir. Şu ya da bu varsayımın yapılmasına bağlı olarak bakır I ile bakır II arasındaki maliyet oranı değişecektir.

Yine de şu gösterilebilir: Bir yöntemin ötekine göre ucuzluğunun *derecesi* karşılaştırmanın dizge I'de mi, yoksa dizge II'de mi yapıldığına bağlı olarak değişir ama iki yöntemin ucuzluk *sıralaması* her iki dizgede de aynıdır. Sonuçta, göreceğimiz gibi (§94), kâr oranının üst düzeylerinde²⁵ en yüksek *R* değerine sahip dizgedeki ürünü (diyelim “bakır II”) temel ürün olan yöntem, her zaman her iki dizgede de en ucuz olandır. Kâr oranı düştükçe, ucuzluk sırası değişirse, bu her iki dizge için de geçerlidir. Çünkü böyle bir değişme bir kesişim noktasından geçmeyi gerektirir, bu noktalar da her iki dizge için ortaktır.

94 Kâr oranı arttıkça, bir yöntemden öbürüne, dolayısıyla bir dizgeden ötekine ileri geri geçişlerle birlikte, iki yöntemin üretim yaptıkları fiyatlarda çeşitli kesişimler olabildiğini gördük.

Bu olanağa bakarak, iki alması yöntemden, ürününün üretim araçlarına oranı daha yüksek (yani *R*'si daha büyük)

25 Yani en yüksek kesişme noktasına karşılık gelen oranın üstünde.

Standart dizgeye karşılık gelen yöntemin, kâr oranı görece olarak yüksekken en kârlı, düşükken en az kârlı yöntem olduğunu (beklenenin tersine) genelde söyleyemeyiz.

Ancak bu bağlamda genel geçerliliği olan bir söylem vardır. Ama bu amaç için dikkatimizi, söz konusu malı üreten iki yöntemden bunlara karşılık gelen iki dizgeye çevirmek yerinde olur.

Bu konumdan bakıldığında, (R_I , R_{II} 'den büyükken). R_I ile R_{II} arasındaki kâr oranlarında hiçbir kesişme olamayacağı açıktır; çünkü bu aralıkta dizge II'nin ücreti (w) artı olma durumunu sürdürürken, dizge I'deki w sıfır ya da eksi olabilir. (Yani bu aralıkta bakır II, yalnız en kârlı mal olmakla kalmaz, aynı zamanda olanak içindeki tek temel üründür.)

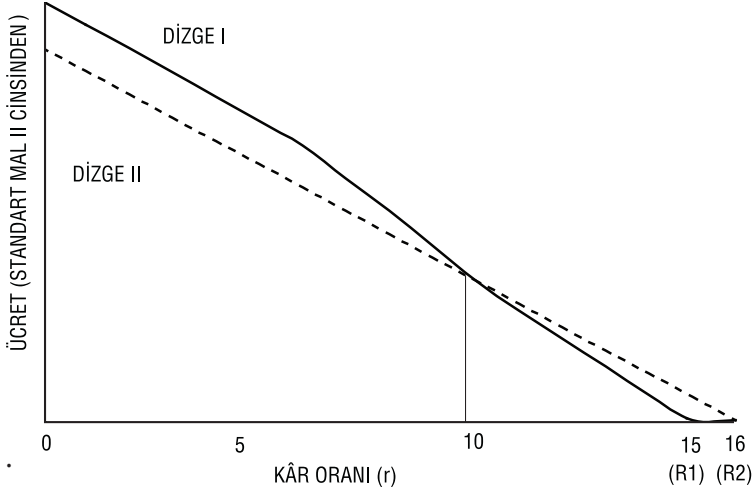
Kâr oranının yüksek olduğu durumlarda (yani R_I ile R_{II} arasında), ürününün üretim araçlarına göre Standart oranı en yüksek yöntem, temel ürün için tek olanaklı yöntem olduğundan, *eğer* iki yöntem arasında yalnız bir kesişme noktası varsa, kâr oranı yükseldikçe ortaya çıkabilecek tek değişme, ürününün üretim araçları içindeki Standart oranı küçük olandan büyük olana (yani R 'nin küçük olanından büyüğüne doğru) olur.

Bu durum, temel ürünlerden birinin üretiminde yöntem I'i, öbürünün yöntem II'yi kullanması dışında tıpatıp aynı olan dizge I ile II'nin her birindeki ücretle kâr oranı arasındaki ilişkiyi yansıtan bir çizimle gösterilebilir (Çizim 8).

Buradaki iki çizgi, ilgili dizgelerde kâr oranı sıfırdan başlayıp en yüksek değerine (ilk dizge için $R_I = \% 15$, ikinci için $R_{II} = \% 16$ 'dır) yükselirken ücretin nasıl düştüğünü gösterir. Karşılaştırma için ortak bir ölçü gerektiğinden her iki dizgenin de ücreti dizge II'nin standart malı cinsinden belirtilmiştir²⁶. Söz konusu ilişki sonuçta dizge II için bir doğruyla, dizge I için bir eğriyle gösterilmiştir. Ortak ölçü olarak dizge I'in Standart malı

26 Her ne kadar dizge I'deki Standart malın bileşimi dizge II'dekinden hayli farklı ise de ikinci dizgeye giren bütün malların, bazıları temel olmayan ürün görünümünde de olsa, dizge II'de de üretildiklerine dikkat edilmelidir.

alınsaydı, kuşkusuz, bu tersine dönerdi.) $r = \% 10$ 'daki kesişim noktası, iki almasıık üretim yönteminin aynı kârlılıkta olduğu yerdir. Kâr oranı bu noktanın sağına doğru daha da yükselirse, yöntem I'den yöntem II'ye geçmek kârlı olur

Çizim 8

95 Bir malın üretiminde almasıık bir yöntemin varlığı varsayımını artık genişletebilir, yalnız tek bir ürün için değil, her ürün için en az kesişme noktalarının sayısı kadar almasıık bulunduğunu varsayabiliriz. Böylece, kâr oranı arttıkça şu ya da bu malın üretim yöntemleri arasında art arda hızlı geçişler olabilecektir.

Bu bir dizi değışiklik boyunca R 'nin değeri de bir aşağı bir yukarı oynadığı halde, kâr oranında her artışa karşılık, (tek ürünlü üretim dalları dizgeleriyle) hangi mal cinsinden ölçülmüş olursa olsun ücrette bir düşüş kaçınılmazdır. Bunun nedeni, hem kâr oranında hem ücretteki oynamaların tek bir dizge içinde ortaya çıkması, dolayısıyla bu ikisinin zorunlu olarak

ters yönlerde değişmeleridir. Öte yandan bir yöntemden ötekine (bunun sonucunda bir dizgeden öbürüne) geçiş ne kâr oranını ne ücreti etkiler. Tam tersime böyle bir geçiş, eski dizgeyle yenisinin kesişme noktasında, dolayısıyla da hem ücretin hem kâr oranının *verili* düzeyinde olanaklı hale gelir.

96 Tek ürünlü üretim dallarında her üretim süreci ya da yöntemi ürettiği malla öbürlerinden ayrılır. Böylece yeni bir ($k + 1$)'inci yöntem ortaya çıktığında, bunun var olan yöntemlerden hangisine alması olacağı açıktır.

Ancak her süreç ya da yöntem çeşitli mallar üretiyorsa, her mal da çeşitli yöntemlerle üretiliyorsa, bu ölçüt işe yaramaz. Bu durumda, var olan yöntemlerden hangisinin yeni yönetime alması olacağının nasıl belirleneceği sorunu doğar.

Önce tek ürünlü üretim dallarına ilişkin iki fiyat eğrisinin kesiştiği noktadaki kâr oranının, çok ürünlü üretim dallarındaki eşdeğerini tanımlayalım. Bu eşdeğer, k maldan her birinin, ister eski ister yeni yöntemle, aynı fiyatta üretilebildiği kâr oranıdır.

Sorunumuz, kâr oranı bu noktayı aşınca, vazgeçilecek yöntemi saptayabilmektir. Bunu yapmak için biraz dolaylı bir yol izleyelim. Önce dikkatimizi bağlı üretimin tekil yöntemlerinden ayırıp, bileşenleri arasında yöntemlerden birinin *yokluğu* ile tanımlanabilen dizgelere çevirerek işe başlayalım. $k + 1$ yöntem (ya da süreç) kullanarak k süreci olan, hepsi yeni yöntemi içerirken her biri sırayla eski k tane yöntemden birini dışarıda bırakan k tane dizge oluşturabiliriz.

Şimdi kâr oranının yukarıda sözü edilen noktanın kıl payı üstüne çıktığını varsayalım. k tane dizgeden her birinde ücret düşer²⁷; ama her dizgenin ücreti (aynı standartla ölçülmesine karşın) farklılaşır. Yeni verilen kâr oranıyla en yüksek ücreti öde-

27 Burada hiçbir malın fiyatının §71-72'de açıklanan garip davranışı göstermeyeceğini varsayıyoruz. (Bu varsayım varılan sonuç için temel önemdedir.

yebilen dizgeyi ele alalım. Kâr oranı değil de ücret verilseydi, en kârlı dizge bu olurdu, çünkü bu ücretlerden *herhangi biri* verilse bu dizge ötekilerin hepsinden daha yüksek kâr oranı ödeyebilir. Öbür dizgelerin hepsinde olan belli bir üretim yönteminin bunun bileşenleri arasında *bulunmamasıyla* bu dizge ötekilerden ayırt edilir. İşte bu yöntem yeni koşullarda kullanılması en az kârlı olandır, dolayısıyla yeni yöntem bunun yerine geçer.

“ALT-DİZGELER” ÜZERİNE²⁸

Kendini yenileyebilen, (her biri başka bir mal üreten) üretim dallarından oluşan bir dizge düşünelim.

Gayrisafi ürünü oluşturan mallardan (yani §11'deki denklemlerin sağ yanındaki bütün miktarlardan) üretim araçlarının yenilenmesine gidenler ile dizgenin net ürününü oluşturanlar duraksamaya yol açmadan ayrılabilirler.

Böyle bir dizge kendi net ürünündeki mal sayısı kadar parçaya ayrılabilir; net ürünü tek bir tür üründen oluşan bu parçaların her biri kendini yenileyebilen daha küçük bir dizgedir. Bu parçalara “alt-dizge” diyelim.

Bu da başlangıçtaki dizgenin her üretim dalını (yani bu dalların üretim araçlarının, emeğinin, ürününün), alt-dizgelerin kendilerini yenileyebilecekleri büyüklükte bölünmesi demektir.

Bir alt-dizgenin emeğinin yalnız bir bölümü, net ürünü oluşturan malı doğrudan üreten üretim dalında kullanılmasına karşın, öbür bütün üretim dalları kullanılıp biten üretim araçlarını yenileyecek mallardan başka bir şey üretmedikleri için, kullanılan emeğin hepsinin, doğrudan ya da dolaylı olarak, o malın üretimine gittiği düşünülebilir.

Böylece, malın ardışık üretim aşamalarını geriye doğru izlediğimizde bulduğumuz bir dizi terimler toplamına (Ayrırım VI)

28 Bkz. §14.

eş emek miktarını alt-dizgede bir bakışta toplam olarak görebiliriz.

Hem ücretin hem kâr oranının her düzeyinde, bir alt-dizgenin net ürününü oluşturan mal değerce, kullanılan emeğin ücretiyle üretim araçları üzerindeki kârın toplamına eşittir. Ücret net ürünün hepsini götürdüğünde, mal değer olarak kendisini üretmek için gerekli doğrudan ya da dolaylı emeğe eşittir.

KENDİNİ YENİDEN ÜRETE TEMEL-OLMAYAN ÜRÜNLERE İLİŞKİN NOT²⁹

Kendi üretimine olağan dışı büyük ölçüde giren bir mal dü-şünelim. Bu mal, ekilen her 100 birimine karşılık en çok 110 bi-riminin biçildiği, verimi çok düşük bir tür tahıl ya da baklagil olarak ele alınabilir. Açıktır ki bu durum kâr oranının % 10'un üstüne çıkmasına, hatta başka üretim araçlarının kullanılması da zorunlu olduğuna göre % 10'a ulaşmasına bile izin vermez.

Eğer söz konusu ürün temel türdense sorun yoktur, dizgenin En yüksek kâr oranı % 10'dan az demektir.

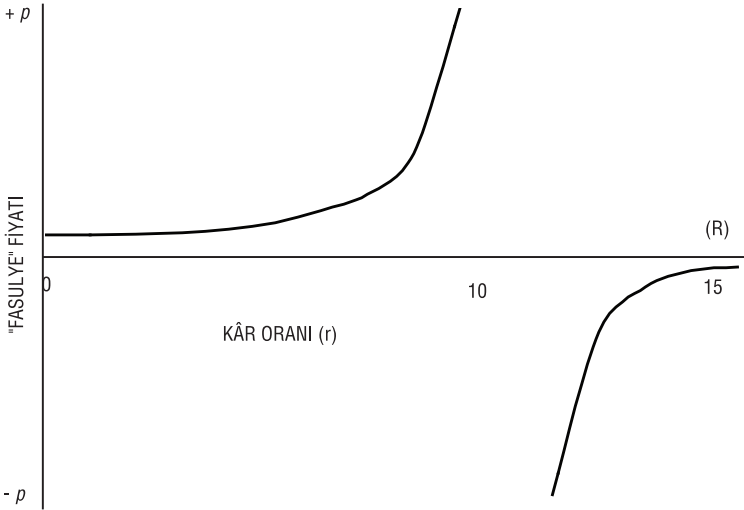
Ama bu ürün temel-olmayan türdense karışıklıklar doğar. Daha önce gördüğümüz gibi, temel-olmayan bir ürünün üretim biçimi, genel kâr oranını etkilemez, öyleyse dizgenin En yüksek kâr oranının % 10'un üstüne çıkmasına engel yoktur, ama söz konusu ürün % 10 kadar bir kâr oranıyla uyusmaz. Bu çelişkiden çıkış yolu, ücret düştüğünde ("fasulye" diyeceğimiz) ürünün fi-yatının göstereceği davranışta yatar. Kâr oranı yükselip % 10'a yaklaşırken fasulye fiyatı sınır tanımadan artmak zorundadır, çünkü tohumluk üzerinden bu kârı elde etmek için tohumluk-tan arda kalan 10 birimlere gittikçe daha çok gereksinim duyulur. Öte yandan, kullanılan öbür malzemelerin yenilenmesiyle bunların kârları için kalan miktar yok olma noktasına doğru yaklaşır.

29 Bkz. §39'daki dipnot.

% 10 oranında bu noktaya ancak öbür malzemeler bedava alınıp yenilenebilirse, yani fasulyenin görelî fiyatı sonsuz olursa, ulaşılır.

Kâr oranı % 10'un üstündeyken bu koşullar, ancak fasulye fiyatını gösteren p eksi değeri alırsa sağlanır (Ortaya çıkan durum bir masal ülkesinde görülebilir. Ürünün, yeni tohumluk fasulye alıp bunun üzerinden kârı ödemeye bile yetmediği bu ülkede, bu amaçla bir miktar fasulyenin “satın alınması”, karşılığında verilen “eksi fiyat”la öbür üretim araçlarını, kârlarıyla birlikte, yenilemeye yetecek miktarda mal alınmak zorundadır).

“Fasulye” örneğinin basitleştirilmiş bir biçimi Çizim 9'da gösterilmiştir. Burada En yüksek kâr oranı % 15 varsayılmış, fiyat da Standart mal cinsinden alınmıştır. Fiyat eğrisi bir dikdörtgen hiperbolün iki kolundan oluşur; bu kolların iki kavuşmazı, kâr oranı eksenine % 10 noktasından geçip fiyat eksenine koştu olan ikinci bir eksendir.

Çizim 9

Fasulye fiyatı olan p 'nin (% 10 kâr oranında) sonsuz olduğu durum, fiyat ölçüsü olarak fasulye alınırsa öbür bütün malların fiyatlarının sıfır olduğu durum diye de anlatılabilir. Bu da denklemlerin biçimsel bir çözümünü sağlar. Ama temel bir ürünün fiyat ölçüsü olarak alsak, öbür bütün malların fiyatları sıfır olamaz, çünkü bu temel ürünün üretim araçları arasına girdiği en az bir mal daha olması gerekir. Demek ki bir malın fiyatının sonsuzdan geçerek eksi olması temel bir ürün için söz konusu değildir.

Burada yalnızca, bir malın bütün birimleri için tek bir fiyatın olduğu, bütün üretim araçları için tek bir kâr oranının bulunduğunu söyleyen varsayımın sonuçlarıyla ilgilendiğimizi anımsatmakta yarar olabilir. İncelenen bu durumda, kâr oranı % 10 ya da daha yüksekse bu koşulların sağlanması olanaksızdır. Yine de, üreticinin fasulyeyi, kendi defterlerinde ona üretim aracı olarak verdiği değerden daha yüksek bir fiyata satarsa, fasulye üretilebilir, normal bir kâr gösterecek biçimde pazarlanabilir de.

BİR “TEMEL DİZGE” ARACI³⁰

Bu ek §62-63'ün bir dipnotu olup çok ürünlü denklemler için Standart ürünün oluşturulmasında, doğrudan başlangıçtaki dizgeyle işlem yapmak yerine önce bu denklemlerin Temel denklemlere dönüştürülmesinin neden uygun görüldüğünü kısaca açıklamayı amaçlar.

Bu işlemlerle, iktisadi açıdan tutarlı belli bir R değeri saptanmak istenir. Temel-olmayan ürünler (Temel denklemler aracılığıyla yapıldığı gibi) dizgeden çıkarılınca, bu değer, olanaklı R değerlerinin en küçüğü olarak tanımlanabilir.

Ancak bu eleme gerçekleştirilemezse, hem ürüne hem üretim araçlarına giren temel-olmayan ürünlerin varlığı nedeniyle başka R değerleri de ortaya çıkar. Bu tür R değerlerinin özelliği, bütün malların bunlara karşılık gelen fiyatlarının sıfır olmasıdır (her R değeri için temel-olmayan bir ürünün ya da birbiriyle ilişkili bir öbek temel-olmayan ürünün fiyatı bu duruma uymaz). R 'nin bu tür değerleri iktisadi dizge açısından anlamsız olup yok sayılmaları gerekir. Ancak bunlardan biri (Ek B'de tek ürünlü dizgeye ilişkin örnekteki gibi) en düşük R değeri olabilir. Bu olasılık, iktisadi bakımdan uygun R değerinin bulunmasında kullanılan ölçütü geçersiz kılar. Bunun aşılabilmesi için, yukarıda açıklanan özellik açısından, iki tür R değerlerinin birbirinden ayırt edilmesi gerekir. Bu süreç ise bu çalışmada benimsenenden de karmaşıktır.

30 Bkz. §63'teki dipnot.

YAZINA GÖNDERMELER

1 Eski klasik iktisatçıların kuramlarıyla bu çalışmanın ilişkisine Önsöz’de değinildi. Kaynağı pek açık olmayan bazı noktalar için buraya bir kaç gönderme eklendi.

Üretim-tüketim dizgesinin çevrimsel bir süreç olarak özgün görünümü, kuşkusuz, Quenay’ın *Tableau Economique*’inde bulunmaktadır. Bu görünüm, günümüzdeki kuramın, “Üretim Faktörleri”nden “Tüketim malları”na doğru giden tek yönlü bir yol biçiminde ortaya koyduğu görüşle çarpıcı bir zıtlık gösterir.

Ricardo’nun geliştirdiği bir yöntem (onun *Principles*’ına yazdığım Giriş’teki yorum benimsenirse),³¹ hem kendi üretimi hem öbür her malın üretimi için gerekli tek ürün olarak buğdayı seçmektir. Bunun sonucunda buğday üreticisinin kâr oranı, değerden bağımsız olarak, üretim araçları yanındaki fiziksel miktarla ürün yanındaki, aynı maldan oluşan, fiziksel miktarın karşılaştırılmasıyla belirlenir. Ricardo’nun vardığı “öbür bütün mesleklerin kârını düzenleyen çiftçini kârıdır” biçimindeki sonuç da işte buna dayanır. Bu çalışmadaki terimlerle bunu başka türlü söylersek, ele alınan ekonomide tek “temel ürün” buğdaydır.

(Şunu da belirtmek gerekir ki bu çalışmam sırasında Standart dizge ortaya çıkıp da temel ürünlerle temel-olmayanları ayırmanın doğal sonucu olarak Ricardo’nun kuramı yukarıdaki gibi yorumlanabilmiştir.)

31 Ricardo’nun *Works and Correspondence*, I içinde xxi-xxxii.

Ricardo'nun çiftçi kârının egemen rolü konusundaki görüşü, Fizyokratçı “produit net” (net ürün) öğretisiyle (ikincisinin, Marx'ın da belirttiği gibi,³² üretilen besinin üretime öndelik olarak verilen besini aşan bölümü biçimindeki tarımsal artığın “fiziksel” niteliğine bağlı olduğu ölçüde) ortak bir noktaya sahip gibi görünür. Oysa besinle beraber hammaddelerin de tarımdan satın alınmasının gerektiği sanayi dalında ancak ürünün satılmasıyla bir artık ortaya çıkabilir.

2 İki uç arasında bir aracı olarak, bir standart değer ölçüsü kavramı da (§17, devamı) Ricardo'nundur.³³ Bu kavramdan doğup gelişen Standart malın burada, Adam Smith tarafından önerilen ama Ricardo'nun kesinlikle karşı çıktığı standarda, yani “komuta edilen emeğe”³⁴ (§43) çok yakın bir eşdeğer olduğunu bulmak şaşırtıcıdır.

3 Sıfır ücrete karşılık gelen En yüksek kâr oranı kavramı, Marx'ın “işçiler havayla yaşayabilseler bile” kâr oranında bir düşme olasılığına söz arasında değinmesiyle hem doğrudan;³⁵ Adam Smith ile izleyicilerinin savundukları, her malın fiyatının “er ya da geç” bütünüyle (yani geriye hiç mal kalıntısı bırakmadan) ücret, kâr, ranta ayrıştığı düşüncesine şiddetli tepkisiyle hem genel olarak³⁶ Marx tarafından önerilmiştir. Bu sav, topraktan başka üretim aracı kullanmadan yalnız emekle üretilen “asıl” malların varlığını zorunlu olarak öngörmekte, dolayısıyla da kâr oranındaki artışı engelleyen değişmez bir sınırla çatışmaktaydı

32 *Theorien über den Mehrwert*, I, 36 ve III, 134, dipnot.

33 Bkz. *Works*, I, xlv.

34 *Wealth of Nations*, (*Milletlerin Zenginliği*, T. İş Bankas Kültür yayınları 2006, çev. Haldun Derin) kitap I, bölüm v; Canon derlemesi, I, 35.

35 *Capital*, cilt III, bölüm 15, ayırım II, Kerr derlemesi s. 290.

36 *Capital*, cilt III, bölüm 49, s. 979, 981 devamı, *Wealth of Nations*, kitap I, bölüm vi, Canon derlemesi I, 52'ye gönderme yaparken.

4 Yılsonunda elde kalan sermayeyi bir tür bağlı ürünmüş gibi ele almak, sanayi üretiminin sürekli akışı düşünüldüğünde yüzeysel gibi görünebilir. Yine de bu, Adam Smith'in sözleriyle, yıllık ürünün, biri sermayeyi yenilemeye giden, öbürü geliri oluşturan iki parçaya doğal olarak ayrıldığı bir tarım dizgesine çok iyi uyar.³⁷ Ama Adam Smith sabit sermayeyi yıllık ürünün dışında bırakmaktadır.³⁸ Değişik oranlarda sabit sermaye kullanmanın değerlerin belirlenmesine getirdiği karışıklıklar Ricardo tarafından gün ışığına çıkarıldıktan sonradır ki konu bu biçimde ele alınmaya başlanmıştır. Bu yol ilk kez Torrens tarafından, Ricardo öğretisinin eleştirisiyle ortaya atıldı. Torrens, "eşit sermaye kullanımıyla elde edilen sonuçların eşit değerde olduğunu" söyleyen kendi özgül kuramını açıklarken bu kuramın ancak, "sonuçlar" dediği şeyin, sözcüğün günlük anlamındaki ürünün, sözelimi "yün eşya"nın yanı sıra "bunların üretilmesinde kullanılan sermayeden arta kalanlar"ı da içermesiyle doğrulanabileceğini gösteren örnekler vermiştir.³⁹

Daha sonra bu yöntem genellikle, hatta Torrens'in kuramına karşı çıkanlarca bile, benimsendi. Yöntem önce Ricardo tarafından *Principles*'in sonraki basımında⁴⁰, sonra Malthus tarafından *Measure of Value*'da,⁴¹ daha sonra da Marx tarafından kullanıldı⁴², ama o zamandan bu yana unutulmuş görünüyor.

37 *Wealth of Nations*, kitap II, bölüm iii; I, 315.

38 Kitap II, bölüm ii; I, 272.

39 "Structures on Mr. Ricardo's Doctrine Respecting Exchangeable Value", *Edinburgh Magazine*, Ekim 1818, s. 336; Robert Torrens, *An Essay on the Production of Wealth*, 1821, s. 28.

40 "Buğday"ın değeriyle "kumaşçının makinesiyle kumaşının birlikte" değerinin karşılaştırıldığı yerde, 3. baskı, 1821, (Ricardo's *Works*, I, 33).

41 1823'te basıldı, s.11; ayrıca bkz. Malthus'un ölümünden sonar 2. baskısı yapılan *Principle of Political Economy*, 1836, s.269.

42 *Capital*, (*Kapital*, cilt I, Sol Yayınları, 1975, çev., Alaattin Bilgi) cilt I, bölüm 9, ayırım I, Moore ve Aveling çevirisi, s. 195, Malthus'ten alıntı da; Torrens'den alıntı yaparken *Theorien über den Mehrwert*, III, 77.,

DİZİN

Sayılar sayfaları gösterir

Açık ya da artık veren üretim dalları 72-74

Alt-dizgeler 155

Aşınma paylarının makinelerde kâr oranına bağlı olarak değişmesi 133-134

Bağlı üretim 105-devamı; bunun bir örneği olarak sabit sermaye 127-devamı, 103

Bileşik mal 70, 72-79

Buğday, Ricardo kuramında tek temel ürün olarak 161

Değer 61, 63-65; kâr sıfırken emek miktarıyla orantılı olması 71; bağlı ürünlerde 119-120; sermayede 132-133. *Ayrıca bkz* Fiyat

“Değerin değişmez standardı” 77, 93, 162

Değer ölçüleri: gelişigüzel seçilmiş mal 63; kendini yenileyebilen dizgenin ulusal geliri 70; Standart ulusal gelir 84; bunun satın aldığı emek miktarı 93

Değişmez getirinin varsayılması 51

“Dengeleyici oran” 72-73, 75-76

“Doğal fiyat”, “zorunlu fiyat” 67

Doğrudan ya da dolaylı yolla üretim araçları arasına girme 62-63, 66; bağlı ürünler durumunda anlam karışıklığı 111; bir ürüne doğrudan ya da dolaysız giren emek miktarı 71, 95, 155

Dolaysız emeğin dolaylı emeğe oranı, net ürünün üretim araçlarına oranı 76; Standart oran 80. *Ayrıca bkz* Emeğin üretim araçlarına oranı

Eksi bileşenlerin anlamı (standart malda) 110

Emeğin eksi üretkenliğinin kârsız olmayabilmesi 123-124

Emeğin üretim araçlarına oranı 71; üretim dallarını “açık veren” ya da “artık veren” diye ayıran eşik oran ya da dengeleyici oran 72-73, 75-76. *Ayrıca bkz* Dolaysız emeğin dolaylı emeğe oranı

Emek, tektüre indirgenmişliğin varsayılması 69; bir üründe içerilen miktarı 71; “indirgeme”yle bulunan miktarı 89-90; “alt-dizge”yle bulunan miktarı

155; bağılı ürünlerde 119-121; eksi değer alabileceği 123-124; sabit sermayede 132-133

Emek terimleri, indirgemedede 96; değişik kâr oranlarındaki değerleri 97-98; fiyatı oluşturan öğeler olarak 99-100; bağılı ürünlerde eksi değerler 121-122

Emeğin komuta ettiği standart 162

En yüksek kâr oranı (R), tanımı 76; net ürünün üretim araçlarına göre standart oranıyla çakışma 80-81; olanaklı en düşük R 'nin hepsi artı olan fiyatlara karşılık olması 90-91; Marx'ın önerdiği kavram 162

"Eşik oranı" 72, 75-devamı

Fiyat ya da değer kavramlarının kullanımı 67; temel-olmayan mallar durumunda üretim maliyetiyle aynı olmaları 66; "üretim fiyatı" 67

Fiyat değişimleri, ücret değişince dengeyi yeniden kurmaya yönelik 71-74; değişmez bir fiyat standardı olarak 77, 93, 160; bir ücret düzeyinde artıysa bütün ücret düzeylerinde artı olmaları 88; bağılı ürünlerde bunun doğru olmayabilmesi 122; düşüş hızlarının ücretinküyle sınırlı olması 101-102; bağılı ürünlerde bu sınırın olmayabilmesi 124; bunun mal-ücret ile kâr oranı ilişkisi üzerindeki etkisi 125-126

Fizyokratçı *produit net* (net üretim) kuramının fiziksel temeli 162

İndirgeme, tarihli emek miktarlarına 95-102; bağılı ürünlerde genellikle olanaksızlığı 119, 121-122; sabit sermaye varken olanaksızlığı 130-131; üretirim dönemi kuramıyla ilişkisi 100

Kâr oranı, bütün üretim dalları için aynı olduğu varsayımı 64; miktarlar arası oran olarak 81, 82; bağımsız değişken olarak 94; ücretle ilişkisi *bkz* Ücret. Ayrıca *bkz* En yüksek kâr oranı

Kendini yenileyen durum 62, 63 dipnot; bu durumda dizgenin ulusal geliri 70

Kendini yenileyen temel-olmayan ürün, özel bir durum 157-159

Keynes, John Maynard, Lord Keynes 52

Makineler, farklı yaşlardaki defter değerinin kâr oranına göre değişmesi 134-136; çağı geçmiş makinelerde rant- benzeri 143

Mal kalıntısı, tarihli emeğe indirgemedede 96, 112

Malthus, Thomas Robert 163

Marjinal ürün, değişime bağılı 51

Marjlar, gerçek, gerçek değil 51

Marshall, Alfred 67, 143

Marx, Karl 162-163

Quesnay, François 161

Rant, üzerine konan verginin bütünüyle toprak sahiplerine yüklediğinin yeni kanıtı 138; farklı niteliklerdeki topraklardan doğan 138-139; aynı nitelikteki topraktan doğan 139-140; yaygın ya da yoğun azalan getirilerle ilişkisi 140; tarımsal ürünlerin çokluğu durumunda 141-142

Rant-benzerleri 143

Ricardo, David 51, 161-163

Sabit sermaye, bağlı ürünün bir türü olarak 127; Torrens'in önerisi 163; yıllık taksit yöntemiyle, denklem yöntemiyle aşınma payı 128-130

Sermaye "miktarı" 68, *Ayrıca bkz* Sabit sermaye

Smith, Adam 51, 163

Standart bileşik mal ya da Standart mal, tanımı 79; eksi bileşenlerin yorumu 110

Standart dizge, tanımı 79; tek ürünlü üretim dallarında bunun tekliği 86-90; vazgeçilebilen yardımcı bir kurgu 92; bağlı ürünlerde 107-108, 109-devamı; eksi çarpanlar 109-110; sabit sermayeyle 136-137; toprakla, bütün üretim dalları tek ürünlü olsa bile eksi çarpanların çıkabilmesi 140, 141-143

Standart net ürün ya da Standart ulusal gelir, tanımı 79; ücretin, fiyatın birimi olarak 83-85, 115-116; yalnız kâr oranına bağlı bir emek miktarıyla yer değiştirebilmesi 93-94

Standart oran, net ürünle üretim araçları arasındaki 81-82. *Ayrıca bkz* En yüksek kâr oranı

Süreç ya da üretim dalı 106

Tarihli emek miktarlarına indirgeme *bkz* İndirgeme

Tek ürünlü dizge, çok ürünlü dizgenin sınır durumu olarak 108; farklılığın gözden geçirilmesi 142-143

Temel denklemler 115-116, 160

Temel, temel-olmayan ürünler ayırımı, 66-67; ayırımın bağlı ürünleri içine alacak biçimde genişletilmesi 109, 111-115; genel tanım 112; iktisadi öne-

mi 65-66, 117-118; temel ürün olarak gerekli geçimlik mallar 68; temel-olmayan malların arasına toprağın girmesi 138; çağı geçmiş makineleri temel-olmayan mallar arasına girmesi 143; her dizgenin en az bir temel ürün içerdği varsayımı 66; teme-olmayan ürünlerin Standart mal dışında bırakılması 84-85, 109-devamı

Temel-olmayan ürünler, *bkz* Temel, temel-olmayan ürünler ayırımı

Toprak, temel-olmayan malların özelliklerini taşıyan 114, 138

Torrens, Robert 163

Ücret, geçimlik olarak ya da artıktan pay olarak 68; öndelik 61; üründen ödenen 69-devamı; kendini yenileyebilen durumda ulusal gelirin bir parçası olarak 82-84; Standart ulusal gelirin bir parçası olarak 83-8; kâr oranıyla ilişkisi 82-83; kâr oranının düşmesine bağlı yükselişi 102; sonuçta üretim yöntemi değişse bile bunun olması 152-153; bağlı ürünlerde aykırı durumların ortaya çıkabilmesi 124-126

Üretim dalları 61; ya da süreçleri 105; üretilen malla, üretilen ya da kullanılan çeşitli mal oranlarıyla belirlenmeleri 107

Üretim dönemi, bir sermaye ölçüsü olarak 100

Üretim maliyeti teriminin kullanılışı 67-68; gerçek maliyet” 67; üretim maliyeti açısından bakış 95

Üretim, üretken tüketim yöntemleri ya da kısaca Üretim yöntemleri 61; bağlı ürünler durumunda birden çok yöntemin bir aradalığı 105-106; kâr oranına bağlı değişmesi 147-devamı; farklı dizgelere ait olmalarına karşın iki alması yöntemin karşılaştırılabilmesi 148-150, 153-154

Vergi, temel ürünlere, temel-olmayan ürünlere konan vergilerin karşıt etkileri 118

Wickstell, Philip Henry 52

Yıllık üretim çevrimi, yıllık piyasa varsayımı 61, 69

Pierangelo Garegnani ile Söyleşi

Marksist İktisat Kuramının Sraffa'yla Yeniden Canlanması

Bu yazı, İtalya'daki Sraffa Merkezi (Centro Sraffa) yöneticisi ünlü iktisatçı Profesör Pierangelo Garegnani ile Sraffa'nın 80. doğum yıldönümü nedeniyle yapılan bir söyleşinin çevirisidir. Söyleşi önce İtalyanca olarak *Rinascita* dergisinde, daha sonra İngilizce olarak *New Left Review* dergisinin Kasım-Aralık 1978 tarihli 112. sayısında s. 71-80'de yayımlanmıştır.

Bugünlerde Sraffa üzerine pek çok tartışma yapılıyor. Neden?

Her şeyden önce belirtiyim ki Sraffa'nın iktisat kuramı tartışmalarında önemli bir yer tutması yeni değildir. Daha 1926'da değişken getiri yasası üzerine yazdığı bir makalede, değeri ele alan egemen kurama karşı bir eleştiriyi dile getirmişti.⁴³ Ancak o zaman firma kuramına ilişkin görüşlerine daha çok ilgi gösterildi. Bu görüşleri daha sonra Joan Robinson tarafından eksik rekabet kuramı çerçevesinde geliştirildi. Ama Sraffa'nın bugünkü tartışmanın merkezinde yer alan çalışması 1951 sonrası dönemine aittir. Yani Sraffa'nın Kraliyet İktisat Topluluğu (Royal Economic Society) için hazırladığı Ricardo kitabıyla *Malların Mallarla Üretimi*'nden söz ediyorum. Bu çalışmalar, kuramsal araştırmanın bugünkü durumu belirleyen, birbiriyle yakından ilişkili iki izleğin tam ortasında yer alır. Bu iki konudan biri çağdaş değer-bölüşüm kuramının eleştirisi, öteki de Ricardo'ya kadar uzanan Britanyalı klasik iktisatçılarca incelenip Marx'ın "politik iktisadın eleştirisi" için devraldığı sorunlara getirdiği farklı yaklaşımın yeniden canlanmasıdır.

43 Piero Sraffa "The Laws of Return under Competitive Conditions", *Economic Journal*, Cilt. 36, No. 44, 1926.

Çağdaş değer-bölüşüm kuramından ne anlıyorsunuz?

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden bu yana iktisadi düşüncede neredeyse hiç sorgulanmadan egemen olan, marjinal yönetime dayalı kuramdan söz ediyorum. Bunun odağında ikiz kavramlar olan ‘marjinal fayda’ (yani belli bir malın bir birim daha fazla tüketilmesinden doğan tatmin artışı) ile ‘marjinal ürün’ (yani ‘üretim faktörü’nün bir birim daha fazla kullanılmasıyla ilişkili çıktı artışı) yatar. Faydada ve marjinal üründe-ki bir azalmayı sırasıyla maldaki ve ilgili üretim faktöründeki bir artmayla ilişkilendiren bu kuram, (geleneksel olarak emek, sermaye, topraktan oluşan) ‘üretim faktörleri’ne olan talep kavramını ayakta tutabilecek akla uygun bir temel aramıştır. Bu talebin, ilgili ‘arz’ ile bir araya gelerek çeşitli üretim faktörlerinin getirisini belirlediği varsayılır. Bu bir araya gelme ya da üretim faktörlerinin arz ve talep ‘denge’si, çıktı piyasalarındaki benzer dengeleri, onlar da çeşitli ürünlerin fiyatlarını belirler.

İktisat politikası tartışmalarında bugün bile sıkça kullanılan bu kurama göre serbest piyasa fiyatları, söz konusu ‘üretim faktörleri’ ile malların ‘kıtlık’ özelliğini yansıtır. Bu fiyatlar da –burada tartışmayacağımız ama kuramın kendi geçerliliğine ilişkin bir yolla– rekabete dayalı iktisadi sistemin ‘etkinliği’ni garanti eder. O kadar ki, serbest rekabet sisteminin sosyalist bir ekonomide bile aynen kopya edilmesi gereği ileri sürülür.

Bu kuramın eleştirisinden söz ederken Sraffa’nın oynadığı kilit role değinmiştiniz.

Evet, marjinalist kuram, bütün o karmaşık çözümleme düzeneğiyle birlikte, kuramda ortaya çıkan *iki* gelişme sonucunda bunalıma girdi. Bunlardan otuzların sonlarına kadar geriye giden ilki, Keynes’in çalışmasının sonucudur ki bu çalışma o yıllardaki büyük iktisadi bunalımdan kendini soyutlamaz. Emek arzıyla talebinin birbirini ‘dengeleme’ eğiliminin –ki ücretlerin, kârların, fiyatların belirlenmesinde marjinalist kuram bu eğilime gönderme yapar– en azından kısa dönemde işlediğinin varsayılamayacağı o zaman kabul edildi. Ama Keynes’in eleştirisi Ortodoks kuramın *öncüllerini* karşısına almaz; tam tersine bunları açıkça benimser.

Bir 'üretim faktörü' olarak sermayenin, son çözümlemede, bir değer miktarı gibi ölçülmesini eleştiren ikinci kuramsal gelişme bu öncüllere başkaldırmıştır. Bu eleştiri, sözgelimi 'sermaye yoğunluğu' ile gerçek ücret düzeyi arasında doğrudan bir ilişki olduğunu ileri süren önerme gibi, bazı temel marjinalist önermelerin yanlış doğasını göstermiş bulunmaktadır. Ücretlerdeki yükselme nedeniyle artık kullanılmayan bir üretim tekniğinin, ücretler daha da yükseldiği halde kârlı olarak yeniden 'kullanıma dönebileceği' bile gösterilmiştir. Bu olasılık kuşkusuz, ücret artışlarının daha sermaye yoğun teknikler doğuracağını, dolayısıyla istihdam düzeyini düşüreceğini söyleyen önermeyle çatışır. Emeğin (elbette öteki üretim faktörlerinin de) azalan 'talep eğrisi'ne, dahası bu tür eğrilerin 'kararlı denge'yi sağladığına, böylece toplumsal ürünün bölüşülmesini arz-talep terimleriyle açıklayan kuramların doğmasına akla uygun temeller sağladığı varsayılan önermeler işte bu önermelerdir.

Ancak bugünkü kuramsal durumu –Sraffa'nın çalışmasının burada kapsadığı yeri– bütünüyle anlamak istiyorsak marjinalist kuramın bunalmılarından söz etmek yetmez. İktisadi düşünce tarihinde bir adım geriye gitmemiz gerekir. Daha önce gördüğümüz gibi, klasik iktisatçıların, özellikle de Ricardo'nun üzerinde çalıştığı, Marx tarafından geliştirilen çözümleme yolunun ardından geçici olarak marjinalist kuram geldi. Aşağıda ele alacağımız çözümleme sorunlarının daha önceki yaklaşımın terk edilmesinde katkıları olduğuna kuşku yoktur ama işçi hareketinin Marx'ın zamanından bile önce Ricardo'nun çalışmalarından çıkardığı kuramsal destek bundan da önemlidir. Önceki kuramsal yaklaşımda ücret, üretim faktörleri alanında karşı karşıya gelen arz-talep güçleri arasındaki dengeyle belirlenmiyor, daha çok, tarihsel olarak ortaya çıkmış geçim düzeyi (Quesnay, Ricardo) ya da daha genelde toplumsal sınıflar arasındaki güç ilişkisi (Smith, Marx) tarafından düzenleniyordu. Öyleyse ücret, *öbür gelir türlerinden bağımsız olarak* açıklanabilir, yani, öteki gelir türleri, özellikle kâr, belirlenirken veri bir büyüklük gibi varsayılabilir. Ücret dışı gelir, toplumsal üründen işçilere ait, bilinen bir miktarın çıkarılmasıyla hesaplanabilir. Başka bir deyişle, ister 'artık-değer' olarak değer biçiminde, ister 'artık-ürün' olarak fiziksel terimlerle belirlensin, bu miktardan geriye kalan 'artık' olduğu görülmektedir. Şimdiyse, marjinalist kuramın

güçlükleriyle yüz yüze gelen, eleştirel yönü benimsemiş kimileri, bu önceki kuramsal yaklaşımın peşine düşmüşlerdir.

Öyleyse bu yeniden canlanışta, bu eleştirel gelişmede Sraffa'nın rolü nedir?

Artık Sraffa'nın çalışmasını yerli yerine koymak, bunun önemini değerlendirmek için gerekli öğelere sahibiz. Sraffa'nın çalışmasının odağı üç farklı ayak üstünde durur: 1. Klasik iktisatçılara özgü kuramsal yaklaşımı yeniden bulması; 2. Ricardo ya da Marx'ın aşamadığı birtakım analitik güçlüklerle getirdiği çözüm; 3. marjinalist kuramlara yönelttiği eleştirisi.

Birincisinde aslında, Sraffa'nın ömrünün orta dönemini yutan, Ricardo'nun çalışmalarının eleştirel olarak yayıma hazırlamasından söz etmeliyiz. *Principles*'a 1951'de yazdığı Önsöz'de, özellikle de Ricardo'nun toplulaştırılmış büyüklükleri ölçmesinde emek-değer kuramının rolünü ele aldığı sayfalarda Sraffa artık kuramlarına özgü yaklaşımı aydınlığa çıkarmıştır.⁴⁴ Daha sonra kendisinin de söylediği gibi, bu yaklaşım, Ricardo'yu daha sonraki marjinalist kuramların ışığında gösteren yorumlamaların kalın örtüsü altına 'gömülerek unutulmuş'tu.

İkinci noktaya gelince, *Malların Mallarla Üretimi*'ne dönmeliyiz. Burada kâr oranıyla malların görelî fiyatlarının belirlenmesi sorununa Sraffa'nın getirdiği çözümü buluruz. Bu çözüm malların içlerinde taşıdıkları emeğe göre değiş-tokuş edildiklerini söyleyen önsavlardan daha genel bir önsava dayanır. Gerçekten de, aslında Ricardo ile Marx tarafından ileri sürülen sınırlı önsavlar, sınırlı çözümler kimi güçlüklerle karşılaşmış, az önce belirttiğim gibi, bunların klasik yaklaşımın terk edilmesinde payları olmuştur.

Son olarak, üçüncü ayak bağlamında, aynı kitapta, 'tekniklerin geri dönüşü'ne ilişkin, sağlam bir biçimde kurulmuş önermelerin marjinalizmin eleştirisinde yarattığı etkiler daha sonra başka yazarlarca geliştirilmiştir. Bu noktada, Nobel ödüllü Samuelson'un, çevresindeki bir

44 *The Works and Correspondence of David Ricardo*, Piero Sraffa (der.) Cilt Bir, *On the Principles of Political Economy and Taxation*, Cambridge, 1951.

grup matematik-iktisatçıyla beraber, marjinalist kuramı savunmada güçlüklerle karşılaşınca bu geliştirmelere başvurduğunu hatırlamakta yarar olabilir. Bu grubun, oldukça genel koşullarda, 'tekniklerin geri dönüşü'nün olanaksızlığını gösterme yolundaki talihsiz çabaları çok iyi bilinir. Çünkü 'kanıt'larının aslında sıradan cebir işlemi hataları içerdiği ortaya çıkmıştır.

Hem İtalya'da hem başka yerlerde Sraffa'nın yazdıklarıyla Marx'ın çalışmaları arasındaki ilişki çok tartışılmıştır. Bu konuda sizin görüşünüz nedir?

Kısa bir yanıt vermek pek kolay değil. Bazı kimselerin bu konudaki algılamaları bana hayli saptırılmış gibi geliyor. Doğru bir anlayışa varabilmek için önce Marx ile Ricardo arasındaki gerçek ilişkiyi kavramak gerekiyor. Başka bir yerde de ileri sürdüğüm gibi bu ilişkiye, iktisadi çözümleme düzlemindeki güçlü bir süreklilik bağlamında bakılmalıdır. Ricardo ile klasik iktisatçıların tersine Marx, kapitalist üretim tarzının kendinden öncekilere göre daha kalıcı olmadığını göstermeye çalışmıştı kuşkusuz. Ama bu benim bir önceki görüşümle çelişmiyor, çünkü belli bir kuramsal yaklaşımın, bir yazarı, öncüllerince gün ışığına çıkarılmamış bir dizi sonuca ulaştırması gayet normaldir. İşte Marx'ın 'politik iktisadın eleştirisi' (yani kapitalizmin geçici olduğunun göstermesi) ile Ricardo'nun çalışmaları arasındaki ilişki tam da böyledir. Aslında Marx kapitalizmin geçici olduğu sonucunu, konusu çoğu zaman 'burjuva iktisadi ilişkilerinin çekirdeği' adını verdiği –ücret ile kâr arasındaki uzlaşmaz çelişkiyi temel alan– kavram olan çözümlemelerin özünden çıkarmıştır. Şimdi, Marx'ın sık sık belirttiği gibi, bu 'çekirdek' klasik iktisatçılar tarafından bulunmuş, özellikle Ricardo'nun artık-değer ile kâr kuramında ele alınmıştır. İşte Marx tam da bu kuramı alıp kendi 'eleştiri'sinde geliştirmiştir. Klasik iktisatçılarla Marx arasındaki bu süreklilik bir kez anlaşıldı mı Sraffa ile Marx arasındaki gerçek ilişkiyi kavramak kolaylaşır. Klasik yaklaşım ancak, geçmişte eriştiği –yani Marx'ın çalışmasında bulduğumuz– en yüksek noktadan yola çıkılırsa yeniden canlandırılabilir.

Sraffa ile Keynes arasındaki ilişki, eğer varsa, nedir?

Bu soruyu ancak, Sraffa tarafından başlatılmış klasik canlanmanın daha genel eğilimi ile Keynes arasındaki ilişki bağlamında yeniden biçimlendirdikten sonra yanıtlayabilirim. Çünkü Sraffa çeşitli yazılarında Keynes'le pek kıydan köşeden ilgilenmiştir. Olanları bu genel bakışla ele aldığımızda Keynes'in marjinalist kuramla olan karmaşık ilişkisi hemen göze çarpar. Bu kuramın Marshall çeşitlemesinin, Keynes'in eğitimi aldığı, bir anlamda da, hiç dışına çıkmadığı bütün bir ufuk çizgisini tanımladığı doğrudur. Bu bakımdan Sraffa'nın çalışması, bu kuramın daha en baştan eleştirilip değiştirilmesine yönelik olmasından dolayı, tamamen farklı bir özellik taşır. Ama aynı zamanda Keynes, emeğin arz-talep dengesi eğilimine karşı çıkmasıyla, marjinalist kurama ciddi bir darbe indirmiştir. Bu ikinci öge, Keynes'i böylesi kuramları eleştiren Sraffa gibilerine yaklaştırmaktan geri durmaz.

Ama bana göre bu olumsuz, eleştirel öge, klasik kuramın günümüzdeki yeniden canlanışının Keynes'in çalışmalarından aldığı tek, ya da ana katkı değildir. Belirttiğim gibi, bu uyanış Marx'tan başkasından başlayamaz; Marx daha sonraki marjinalist kuramın aksine –hatta Ricardo'nun da aksine– toplam talebin ekonominin üretken kapasitesine göre uyarlandığını hiç düşünmedi. Öyleyse bu bunalım kuramı, tam da Keynes'in ortaya attığı 'etkin talebe' ilişkin sorunları doğurur. Keynes'in bunalım mekanizmasını açıklamada hayli işe yarayan 'çarpan' ilkesi bize, Marx'ın bunalımlarla birikim sürecini ilişkilendiren çözümlemelerini geliştirmede yararlı bir tutamak sağlar. Gerçekten de hem 'çarpan' hem 'etkin talep' ilkesi Keynes'in marjinalizm kokan, onun öznel yaklaşımından izler taşıyan öbür kavramlarından bağımsızdır. İşte bu diğer kavramlar, son otuz yılda⁴⁵ egemen kuramın Keynes'in açılımını büyük ölçüde kendi içine katmasına olanak tanımıştır.

Yine Marx'a dönelim: Ara sıra, Sraffa'nın Marx'a yönelik eleştirilerinden birinde emek-değer kuramını terk etmiş olduğunu iştmiyor muyuz?

Bu da bizi Sraffa'nın çalışmalarının üçüncüsüne, adıyla

45 Bu söyleşinin 1978'de yapıldığını anımsayalım. –çev.

söylersek malların içerdikleri emek miktarına göre el değiştirdiklerini ileri süren genel önsava dayalı değer sorununa Sraffa'nın önerdiği çözüme, geri getiriyor. Bu sorunu çözmekle emek-değer kuramını terk etmek aslında aynı paranın iki ayrı yüzüdür. Yaşayan her kuramsal yaklaşım değişerek, kendi önermelerini buna uyarlayarak gelişmek zorundadır. Gerçekten de zaman zaman Sraffa'nın, Marx'ın iktisat kuramını bunalıma soktuğu ileri sürülmüştür. Ama bu bakış açısını anlayabilmek için Marx'a yönelen marjinalist saldırıdan sonra on dokuzuncu yüzyılın sonunda ortaya çıkan Marksist geleneğin emek-değer kuramına verdiği önemi anımsamalıyız. Başka bir yerde de belirttiğim gibi, o zaman geliştirilen bu konum savunma niteliği taşıyor, geçici bir kuramsal zayıflığı yansıtıyordu; ama şimdi, büyük ölçüde Sraffa sayesinde, bu zorluğu aşma sürecine girilmiştir.

Bütün bunlar bir yana Sraffa'nın hem klasik hem Marksist yaklaşım için bir yeniden canlanmanın yalnızca *öncüllerini* yarattığını unutmamak gerekir. Sraffa bu yaklaşımın temel öğelerini yeni baştan açıklığa kavuşturup yanıtız kalmış olan değer kuramı sorunlarına bir çözüm üreterek bunu gerçekleştirmiştir. Bu nedenle *Malların Mallarla Üretimi*'nde aslında olmayan bir şeyi, yani bir sermaye birikimi-bunalım kuramı, hatta ürünün emekle sermaye arasında bölüşümünü belirleyen toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiyi aramak boşunadır. Bütün bu sorunlara ilişkin şu görüşümü koruyorum: Sraffa bizi, bu kuramsal yaklaşım çerçevesinde en gelişkin incelemenin yapıldığı yere –asıl olarak Marx'ın *Kapital*'ine ve Marx'ın düşünceleriyle hem günümüz gerçeğini, hem bugünün iktisat bilgisini uyumlaştırmaya yönelik yapılması gereken bütün çalışmalara– yönlendirmektedir.

YAZARLAR HAKKINDA

Pierangelo Garegnani

1930'da Milano'da doğan Pierangelo Garegnani Roma Üniversitesi'nde profesördür (E-posta: sraffa@uniroma3.it). ABD'de MIT'de, New School'da, İngiltere'de Cambridge Üniversitesi'nde dersler vermiştir. Roma Üniversitesi'nin İktisat Fakültesi'nde kurulmuş "Piero Sraffa'nın Çalışmaları-Yazışmaları Merkezi"nin müdürlüğünü yürütmektedir. Aynı zamanda Sraffa'nın Cambridge Üniversitesi'ndeki Trinity College Kitaplığı'nda bulunan bütün yayınlarının, mektuplarının, bildirilerinin yayın yönetmenidir. Neoklasik iktisadın kuramsal eleştiricilerinin önde gelenlerinden biridir. Kapitalist ekonominin çözümlenmesinde alması bir kuramsal temel olarak gördüğü klasik iktisat kuramı konusunda, Ricardo'dan Sraffa'ya kadar uzanan dönemin görüşlerini irdeleyen, kendi görüşlerini sunan, İtalyanca ya da İngilizce çeşitli kitapları, makaleleri yayımlanmıştır.

Heinz D. Kurz

1946'da Almanya'da doğan Heinz Kurz Avusturya Graz Üniversitesi'nde profesördür (E-posta: heinz.kurz@uni-graz.at). Aynı üniversitedeki Schumpeter Merkezi'nin başkanıdır. Daha önce Kiel Üniversitesi'nde, Bremen Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapmış, İtalya, ABD, İngiltere, Fransa, Meksika, Kore, Japonya, Çin, Kolombiya gibi ülkelerde dersler vermiştir. 25 değişik bilim dergisinde İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca çok sayıda yazısı yayımlanmıştır. Cambridge University Press, Basil Blackwell, Polity Press, Routledge, Edward Elgar gibi yayınevlerinden çıkan kitapları arasında, Neri Salvadori ile birlikte hazırladıkları, *Theory of Production. A Long-period Analysis* (Üretim Kuramı: Uzun Dönemli Bir Çözümleme) adlı kitabını en önemli eseri saymaktadır. 1975'te yayımlanan bu kitap daha sonra hem Rusçaya hem Çinceye çevrilmiştir. Genellikle Sraffa, değer, bölüşüm, girdi-çıkı çözümlenmesi gibi alanlarda yayın yapmaktadır. Çok sayıda dergide editörlük, hakemlik görevlerini yürüten Kurz, çeşitli bilimsel konferansların düzenlenmesine de katılmıştır.

Christian Lager

1951'de Viyana'da doğan Christian Lager Viyana İktisat Üniversitesi'ndeki öğreniminin ardından Graz Karl-Franzen Üniversitesi'nden doktor ünvanını almıştır. Avusturya Merkezi İstatistik Dairesi, Ulusal Hesaplar Bölümü'nde yedi yıl, Uluslararası Uygulamalı Sistem Analizi Enstitüsü'nde iki yıl çalışmış, bu arada Avusturya İktisadi Araştırma Enstitüsü ile UNIDO'ya danışmanlık yapmıştır. 1998'de öğretim üyesi olarak katıldığı Graz Üniversitesi'nin

İktisat Bölümü'nde profesör olarak görev yapmaktadır (E-posta: christian.lager@uni-graz.at). *Economic Systems Research*, *Metroeconomica*, *Review of Political Economy*, *Structural Change and Economic Dynamics* dergilerinde hakemlik, *Economic Systems Research* dergisinde editörlük, Avusturya Girdi-Çıktı Derneği'nde yönetim kurulu üyeliği görevlerini yürütmektedir. Çeşitli bilimsel dergilerde yazıları yayımlanmıştır. H. D. Kurz, E. Dietzenbacher ile birlikte *Input-Output Analysis* adlı kitabın editörlüğünü yapmıştır.

Sungur Savran

Lisansını siyasal bilim, doktorasını ise iktisat alanında yaptı. *Emek Değer Kuramları Karşısında Sraffa İktisadı* başlıklı doktora tezini 1977'de savundu. 1973-83 arasında görev yaptığı İstanbul Üniversitesi'nden 1983'te, YÖK'ü ve 1402 sayılı yasaya dayanılarak solcu öğretim üyelerine işten el çektilmesini protesto ederek ayrıldı. 1986-1994 arasında, başta New York'ta New School for Social Research doktora programında olmak üzere, ABD üniversitelerinde misafir öğretim üyesi olarak ders verdi. İstanbul Bilar ve Özgür Üniversite'nin yanı sıra, birçok sendikanın (Petrol-İş, Hava-İş, Selüloz-İş, Birleşik Metal, KESK, Eğitim-Sen) ve kitle örgütünün (Türk Tabipler Birliği, TMMOB) eğitim programlarında ve seminerlerinde görev yapmıştır. *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri* (1992), *Avrasya Savaşları* (2001) ve *Kod Adı Küreselleşme* (2008) başlıklı üç kitabı yayınlanmıştır. Savran sosyalist politika alanında faaldir. *Devrimci Marksizm* dergisinin Yayın Kurulu üyesi, Devrimci İşçi Partisi'nin kurucularındandır.

Ümit Şenesen

Ümit Şenesen 1971'den bu yana çalıştığı İstanbul Teknik Üniversitesi'nde profesördür (E-posta: senesen@itu.edu.tr). İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nde lisans, İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadi Enstitüsü'nde sertifika, Londra Üniversitesi'nde muhasebe-finance ile iktisat dallarında iki ayrı yüksek lisans eğitimi görmüş, İstanbul Üniversitesi'nden doktor ünvanını almıştır. ABD'de Georgia Eyalet Üniversitesi'nde, İngiltere'de Warwick Üniversitesi ile Nottingham Üniversitesi'nde konuk olmuştur. Sorgulayıcı veri çözümlemesi, girdi-çıkıtı çözümlemesi, bölgesel gelir dağılımı alanlarında yurt dışında, yurtdışında yayınları, bildirileri vardır. International Input-Output Association (Uluslararası Girdi-Çıktı Derneği - IIOA)'nın 2-6 Temmuz 2007 tarihlerinde İstanbul'da yapılan 16. Uluslararası Kongresinin yerel düzenlemesini üstlenmiştir. *Betimleyici, Sorgulayıcı İstatistik* (1998) ile onun geliştirilmiş hali olan *İstatistik: Sayıların Arkasını Anlamak* (2004) başlıklı kitaplarının yanı sıra 1989-2001 döneminde ekonometri-istatistik alanlarında dört ders kitabı çevirisi yayımlanmıştır. Elinizdeki kitap 1981'de İTÜ yayınları arasında çıkan *Malların Mallarla Üretimi* adlı çevirinin açıklayıcı yazılarla genişletilmiş biçimidir.